

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ГЮЛТЕКІН ОКСАНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 338:658

**ДИСЕРТАЦІЯ
ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
РЕКРЕАЦІЙНОГО ЛІСОКОРИСТУВАННЯ В УМОВАХ
ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ**

Спеціальність – 051 Економіка

Галузь знань – 05 Соціальні та поведінкові науки

Подається на здобуття ступеня доктора філософії. Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Гюлтекін О.О.

Наукові керівники:

Голян Василь Анатолійович, доктор економічних наук, професор

Мединська Наталія Василівна, доктор економічних наук, професор

Київ – 2026

АНОТАЦІЯ

Гюлтекін О.О. **Еколого-економічне забезпечення рекреаційного лісокористування в умовах децентралізації.** – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 Економіка. Національний університет біоресурсів і природокористування України, Київ, 2026.

Доведено, що рекреаційне лісокористування виступає ефективним способом господарського освоєння лісоресурсного потенціалу та дієвою формою комерціалізації екосистемних послуг лісів, що забезпечить прийнятний рівень прибутковості ведення лісового господарства навіть за умови наявності розбалансованої породно-вікової структури лісових насаджень та недостатнього рівня лісистості у багатьох регіонах України.

Встановлено, що рекреаційне лісокористування являє собою комплекс заходів, спрямованих на залучення лісових земель, лісових насаджень та корисних властивостей лісів у відтворювальний процес рекреаційної діяльності через розбудову мережі об'єктів рекреаційної інфраструктури.

Доведено, що основними природно-ресурсними передумовами розвитку рекреаційного лісокористування виступають лісові біогеоценози як акумулятори сонячної енергії, регулятори складу повітря та продукування кисню, субстрат поглинання вуглекислого газу. Встановлено, що для забезпечення процесів розширення масштабів рекреаційного лісокористування необхідною є розробка інституціональних засад запровадження системи рекреаційного лісівництва як невід'ємної складової ведення лісового господарства, організації догляду і контролю стану експлуатації лісових ресурсів рекреаційного призначення, забезпечення освоєння екосистемних послуг лісів природно-заповідних територій в рекреаційних цілях, залучення у відтворювальний процес рекреаційного потенціалу самозаліснених і малопродуктивних сільськогосподарських угідь та неугідь.

Обґрунтовано, що основними ресурсно-виробничими обмеженнями рекреаційного освоєння лісоресурсного потенціалу виступають: дотримання вимог щодо збереження біологічної стійкості лісів у зонах їх рекреаційної експлуатації, збереження необхідного рівня саморегуляції у лісових масивах, усунення проявів депопуляції лісової, у тому числі мисливської фауни, запобігання всиханню лісових угруповань.

Встановлено, що прискорений розвиток індустрії рекреаційного лісокористування стане можливим за умови урізноманітнення підприємницьких структур, які здійснюватимуть розбудову рекреаційної інфраструктури та забезпечуватимуть залучення у господарський обіг природно-рекреаційного потенціалу лісів. Обґрунтовано, що при теперішньому інституціональному середовищі ведення лісового господарства, яке сформувалося внаслідок схвалення Державної стратегії управління лісами України до 2035 року, основними підприємницькими структурами сфери рекреаційного лісокористування виступають: державні та комунальні лісові господарства, спеціалізовані рекреаційні підприємства, інші підприємницькі структури та їх об'єднання, а також об'єднання домашніх господарств.

Дослідження показали, що скорочення в останні роки площі рубок головного користування та звуження територіального і ресурсного базису заготівлі високоліквідної деревини змушують державні та комунальні лісові господарства забезпечувати прискореними темпами освоєння корисних властивостей лісів у рекреаційних цілях, що фактично дає можливість використати дієвий резерв капіталізації наявних у користуванні активів за умови збереження численних природно-ресурсних, виробничо-технічних та екологічних обмежень.

Встановлено, що підприємницькі структури сфери рекреаційного лісокористування мають використати сприятливі інституціональні передумови (схвалення Державної стратегії управління лісами до 2035 року, спрощення процедури переведення у категорію лісових земель

самозаліснених сільськогосподарських угідь, інституціоналізація ринку земель сільськогосподарського призначення, дерегуляція земельних відносин, імплементація директив ЄС) для максимально ефективного залучення природно-рекреаційного потенціалу лісів у господарський обіг, що дасть змогу отримати численні природно-ресурсні, екологічні та соціально-економічні вигоди як для підприємницького середовища в рекреаційній індустрії, так і для держави та територіальних громад.

Встановлено, що система еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування охоплює еколого-лісівничу та фінансово-економічну складові, які відповідно містять комплекс методів, способів та інструментів регуляторного впливу на постійних та тимчасових лісокористувачів, а також на поведінку спеціалізованих рекреаційних підприємств, які користуються лісовими біогеоценозами задля надання певного переліку рекреаційних послуг.

Обґрунтовано, що еколого-лісівнича складова має містити методи, способи та інструменти, які зобов'язують суб'єктів рекреаційного підприємництва здійснювати необхідний комплекс лісогосподарських та лісоохоронних заходів, а також комплекс заходів з лісовпорядкування згідно вимог наукового обґрунтованого ведення лісового господарства. Встановлено, що фінансово-економічна складова повинна охоплювати методи, способи та інструменти, які забезпечать повноцінне фінансування оновлення і модернізації основних лісогосподарських засобів, процесів лісовідновлення, лісовідтворення та лісорозведення, а також процесів збереження та примноження лісового біорізноманіття як матеріально-речової та несировинної бази продукування рекреаційних послуг.

Доведено, що необхідним є таке поєднання еколого-лісівничих та фінансово-економічних регуляторів для забезпечення процесів користування складовими лісових біогеоценозів (лісові землі, деревна та недеревна лісосировина, корисні властивості лісів, лісова фауна), яке дасть змогу продукувати широкий спектр рекреаційних послуг і тим самим забезпечувати

вищий рівень комплексності господарського освоєння лісоресурсного потенціалу. Встановлено, що важливим елементом системи еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування має стати використання переваг і можливостей бюджетно-фіскальної децентралізації, завершення процесу створення територіальних громад базового рівня, дерегуляції земельних відносин.

Обґрунтовано, що ключовим моментом регуляторного впливу на лісокористувачів в частині розширення територіального базису рекреаційного лісокористування є застосування інструментів стимулювання територіальних громад та домогосподарств щодо використання самозаліснених угідь для потреб рекреаційної індустрії.

Дослідження показали, що у 2013-2020 роках державні лісові господарства, що підпорядковані Державному агентству лісових ресурсів України, спрямовували на використання корисних властивостей лісів у рекреаційних цілях незначні суми фінансових ресурсів у зв'язку з відсутністю відповідної державної політики в цьому напрямі. Обґрунтовано, що розширене відтворення потенціалу рекреаційного лісокористування в умовах поглиблення інституціональних трансформацій у лісовому секторі національної економіки залежить від нарощення фінансово-інвестиційного забезпечення розбудови рекреаційної інфраструктури, яка забезпечить залучення несировинних та інших корисностей лісів у господарський обіг.

Встановлено, що сучасна система еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування має базуватися на врахуванні інформаційно-цифрових, еколого-ресурсних та інституціональних передумов, зумовлених корпоратизацією лісового сектора національної економіки, цифровою трансформацією системи контролю за господарським освоєнням лісоресурсного потенціалу, імплементацією базових положень міжнародних природоохоронних конвенцій у вітчизняну практику лісогосподарювання.

Доведено, що ефективна система еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування в умовах воєнного часу може бути

сформована в результаті досягнення основних, допоміжних та забезпечувальних цілей формування набору рекреаційно-туристичних продуктів на основі освоєння рекреаційної цінності лісових біогеоценозів.

Встановлено, що в спектрі основних цілей еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування вагомим значення набуває унормування туристичного потоку з урахуванням максимально допустимого рекреаційного навантаження на лісові біогеоценози для упередження проявів рекреаційної дигресії. Обґрунтовано, що розбудова інфраструктури рекреаційного лісокористування та розширення спектра надання рекреаційних послуг постійними лісокористувачами дадуть змогу забезпечити ефективнішу комерціалізацію природно-заповідних об'єктів, котрі перебувають у користуванні суб'єктів лісогосподарського підприємництва, що дасть можливість підвищити рівень капіталізації лісового господарства у різних природнокліматичних зонах.

Виявлено, що важливою складовою регуляторного впливу держави на активізацію рекреаційної діяльності в секторі лісових господарств виступає цифрова трансформація процесів формування мережі рекреаційних пунктів, що знизить трансакційні витрати на розбудову інфраструктури рекреаційної діяльності та підвищить інвестиційну привабливість освоєння природно-рекреаційного потенціалу лісів. Доведено, що значні перспективи щодо введення додаткових потужностей рекреаційного лісокористування пов'язані з укладанням угод публічно-приватного партнерства між органами місцевого самоврядування, постійними лісокористувачами та суб'єктами приватного бізнесу, що дасть змогу залучити до продуктивного рекреаційного обігу значні площі угідь, які піддалися самозалісненню та є непридатними для повноцінного ведення сільськогосподарського виробництва.

Ключові слова: рекреаційне лісокористування, еколого-економічне забезпечення, децентралізаційні процеси, капітальні видатки, лісові біогеоценози, лісові землі.

SUMMARY

Gultekin O.O. Ecological and economic support of recreational forest use in conditions of decentralization. – Qualification scientific work on the rights of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of philosophy in the specialty 051 Economics. National University of life and environmental sciences of Ukraine, Kyiv, 2026.

It is proved that recreational forest management is an effective way of economic development of forest resource potential and an effective form of commercialization of forest ecosystem services, which will ensure an acceptable level of profitability of forestry even if there is an unbalanced breed and age structure of forest stands and insufficient forest cover in many regions of Ukraine.

It is established that recreational forest management is a set of measures aimed at attracting forest lands, forest stands and useful properties of forests to the reproduction process of recreational activities through the development of a network of recreational infrastructure facilities.

It is proved that the main natural resource prerequisites for the development of recreational forest use are forest biogeocenoses as accumulators of solar energy, regulators of air composition and oxygen production, and a substrate for carbon dioxide absorption. It is established that in order to ensure the processes of expanding the scale of recreational forest use, it is necessary to develop the institutional framework for implementing the system of recreational forestry as an integral component of forestry management, organizing the care and control of the state of exploitation of forest resources for recreational purposes, ensuring the development of ecosystem services of forests of nature-protected areas for recreational purposes, attracting the recreational potential of self-sustaining and unproductive agricultural land and non-land to the reproduction process.

It is proved that the main resource and production restrictions of recreational development of forest resource potential are: compliance with the requirements for

preserving the biological stability of forests in the zones of their recreational exploitation, maintaining the necessary level of self-regulation in woodlands, eliminating the manifestations of depopulation of forest, including hunting fauna, preventing the drying up of forest groups.

It is established that the accelerated development of the recreational forest management industry will be possible under the condition of a variety of business structures that will carry out the development of recreational infrastructure and ensure the involvement of the natural and recreational potential of forests in the economic turnover. It is proved that under the current institutional environment of forestry management, which was formed as a result of the approval of the state forest management strategy of Ukraine until 2035, the main business structures in the field of recreational forest use are: state and municipal forestry, specialized recreational enterprises, other business structures and their associations, as well as household associations.

Studies have shown that the reduction in recent years of the area of logging of the main use and the narrowing of the territorial and resource basis for harvesting highly liquid wood force state and municipal forestry to provide accelerated development of useful properties of forests for recreational purposes, which actually makes it possible to use an effective reserve of capitalization of available assets in use, provided that numerous natural resource, production, technical and environmental restrictions are preserved.

It is established that business structures in the field of recreational forest management should use favorable institutional prerequisites (approval of the state forest management strategy until 2035, simplification of the procedure for transferring self-wooded agricultural land to the category of forest lands, institutionalization of the agricultural land market, deregulation of land relations, implementation of EU directives) for the most effective involvement of the natural and recreational potential of forests in economic circulation, which will allow obtaining numerous natural resources, environmental and socio-economic benefits

both for the business environment in the recreational industry, as well as for the state and territorial communities.

It is established that the system of ecological and economic support for recreational forest use covers ecological and forestry and financial and economic components, which, accordingly, contain a set of methods, methods and tools of regulatory influence on permanent and temporary forest users, as well as on the behaviour of specialized recreational enterprises that use forest biogeocenoses to provide a certain list of recreational services.

It is proved that the ecological and forestry component should contain methods and tools that oblige recreational business entities to implement the necessary complex of forestry and forest protection measures, as well as a set of measures for forest management in accordance with the requirements of scientifically based forestry management. It is established that the financial and economic component should cover methods and tools that will provide full financing for the renewal and modernization of basic Forestry facilities, reforestation, reforestation and afforestation processes, as well as the processes of preserving and increasing forest biodiversity as a material and non-resource base for the production of recreational services.

It is proved that such a combination of ecological-forestry and financial-economic regulators is necessary to ensure the processes of using the components of forest biogeocenoses (forest lands, wood and non-wood forest raw materials, useful properties of forests, forest fauna), which will allow to produce a wide range of recreational services and thereby ensure the highest level of complexity of economic development of forest resource potential. It is established that an important element of the system of ecological and economic support for recreational forest use should be the use of advantages and opportunities of fiscal decentralization, the completion of the process of creating territorial communities of the basic level, and the deregulation of land relations.

It is proved that the key point of regulatory influence on forest users in terms of expanding the territorial basis of recreational forest management is the use of

tools to encourage territorial communities and households to use self-wooded land for the needs of the recreational industry.

Studies have shown that in 2013-2020, state forestry enterprises subordinate to the state agency for forest resources of Ukraine directed insignificant amounts of financial resources to use the useful properties of forests for recreational purposes due to the lack of appropriate state policy in this direction. It is proved that the expanded reproduction of the potential of recreational forest management in the context of deepening institutional transformations in the forest sector of the national economy depends on the increase in financial and investment support for the development of recreational infrastructure, which will ensure the involvement of non-primary and other benefits of forests in economic circulation.

It is determined that a modern system of ecological and economic provision for recreational forest use should be based on taking into account information and digital, environmental-resource and institutional factors caused by corporatization of the forest sector of the national economy; digital transformation of the system of control over the economic development of forest resources potential; implementation of the basic provisions of international environmental conventions in the domestic practice of forestry.

It is proved that an effective system of ecological and economic provision for recreational forest use in wartime conditions can be formed as a result of achieving the main, auxiliary and interim goals of forming a set of recreational and tourism products based on the development of the recreational value of forest biogeocenoses.

It is found that in the spectrum of the main goals of ecological and economic provision for recreational forest management, the normalization of the tourist flow is of great importance, taking into account the maximum permissible recreational load on forest biogeocenoses to prevent manifestations of recreational digression. It is substantiated that the development of the infrastructure of recreational forest management and the expansion of the range of recreational services by permanent forest users will make it possible to ensure more efficient commercialization of

protected objects that are in the use of forestry entities, thus allowing to increase the level of capitalization of forestry in different natural climatic zones.

It is revealed that an important component of the regulatory influence of the state on the activation of recreational activities in the forest sector is the digital transformation of the processes of forming a network of recreational points, which will reduce transaction costs for the development of recreational infrastructure and increase the investment attractiveness of developing the natural and recreational potential of forests. It is proved that significant prospects for the introduction of additional recreational forest management capacities are associated with the conclusion of public-private partnership agreements between local governments, permanent forest users and private business entities, which will allow attracting significant areas of land that have been self-sustaining and are unsuitable for full-fledged agricultural production to productive recreational circulation.

Key words recreational forest management, ecological and economic support, decentralization processes, capital expenditures, forest biogeocenoses, forest lands.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України, які входять до міжнародних наукометричних баз даних

1. Гюлтекін О.О. Еколого-економічне забезпечення рекреаційного лісокористування в умовах поглиблення децентралізаційних процесів. *Економіка та суспільство*. 2022. №44. [Електронний ресурс]. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1837/1773>.
2. Голян В.А., Гюлтекін О.О. Функціонування підприємницьких структур у сфері рекреаційного лісокористування: інституціональні передумови, економічні вигоди та екологічні обмеження. *Агросвіт*. 2022. №22. С. 12–23. (Голян В.А. ідентифікував економічні вигоди та екологічні обмеження у сфері рекреаційного лісокористування. Гюлтекін О.О. розкрила специфіку функціонування підприємницьких структур у сфері рекреаційного лісокористування).
3. Голян В.А., Гюлтекін О.О. Фінансово-інвестиційне забезпечення розбудови інфраструктури рекреаційного лісокористування в умовах поглиблення інституціональних трансформацій у лісовому секторі: еколого-економічні аспекти. *Інвестиції: практика та досвід*. 2022. №22. С. 5–12. (Голян В.А. виявив основні етапи поглиблення інституціональних трансформацій у лісовому секторі України. Гюлтекін О.О. охарактеризувала форми фінансово-інвестиційного забезпечення рекреаційного лісокористування).
4. Голян В.А., Гюлтекін О.О., Гордійчук А.І. Інституціоналізація еколого-економічного впливу територіальних громад на суб'єкти рекреаційного лісокористування в умовах децентралізації. *Економіка та суспільство*. 2022. №45. [Електронний ресурс]. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1996/1924>. (Голян В.А. розкрив сутнісно-змістовні виміри впливу органів місцевого самоврядування на розвиток рекреаційного лісокористування. Гюлтекін О.О. виявила резерви результативнішого використання рекреаційного потенціалу

лісів в умовах поглиблення децентралізації. Гордійчук А.І. проаналізувала особливості еколого-економічного розвитку територіальних громад).

5. Гюлтекін О.О. Рекреаційне лісокористування в умовах децентралізації: інституціональні засади та природно-ресурсні передумови. *Агросвіт*. 2023. №1. С. 68–74.

6. Гюлтекін О. О. Еколого-економічне забезпечення рекреаційного лісокористування в умовах децентралізації: передумови, цілі та вимоги воєнного часу. *Бізнес Інформ*. 2023. №2. С. 114–122.

7. Мединська Н.В., **Гюлтекін О.О.** Інституціональне середовище формування механізмів еколого-економічного забезпечення введення об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури. *Бізнес Інформ*. 2023. №3. С. 51–57. *(Мединська Н.В. виявила ключові характеристики формування механізмів еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування. Гюлтекін О.О. розкрила зміст інституціонального середовища еколого-економічного забезпечення введення у господарський обіг об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури).*

8. **Гюлтекін О.О.**, Демидюк С.М., Матрунчик Д.М. Рекреаційне лісокористування в системі інноваційної трансформації регіональних лісових комплексів: еколого-економічні аспекти. *Економіка та суспільство*. 2026. №85 [Електронний ресурс]. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/7824> *(Гюлтекін О.О. виокремила еколого-економічні аспекти рекреаційного лісокористування. Демидюк С.М. розкрив основні напрями інноваційної трансформації регіональних лісових комплексів. Матрунчик Д.М. виявив специфіку трансформації регіональних лісових комплексів в сучасних умовах).*

Опубліковані статті апробаційного характеру

9. Гюлтекін О.О. Стимулювання рекреаційного лісокористування як пріоритет низько вуглецевого розвитку в умовах поглиблення децентралізаційних процесів. *Зелена економіка та низьковуглецевий*

розвиток: глобальні виклики та реалії за умов повоєнного часу: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 16 грудня 2022 р.). Львів-Торунь. Liha-Pres, 2022. С. 41–44.

10. **Мединська Н.В., Гюлтекін О.О.** Рекреаційне лісокористування як пріоритет використання самозаліснених земель. *Формування сталого землекористування: проблеми та перспективи*. Матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 17–18 листопада 2022 р.). Київ. Редакційно-видавничий відділ НУБіП України, 2022. С. 41–43. (*Мединська Н.В. визначила пріоритети використання самозаліснених земель. Гюлтекін О.О. сформувала авторський підхід до використання самозаліснених земель у рекреаційному лісокористуванні*).

11. **Гюлтекін О.О.** Рекреаційне лісокористування як базова детермінанта комплексного освоєння лісоресурсного потенціалу сільських територій. *Економіка, фінанси, облік і право в умовах сучасних викликів: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції*. 21 жовтня 2022 р. Полтава: ЦФЕНД, 2022. С. 39.

12. **Гюлтекін О.О., Голян В.А.** Програмне цілепокладання розвитку рекреаційного лісокористування в умовах воєнного стану. *Інноваційні тенденції сьогодення в сфері природничих, гуманітарних та точних наук*. Матеріали II Міжнародної наукової конференції. м. Дніпро. 17 березня 2023 р. Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця. Європейська наукова платформа, 2023. С. 114–122. (*Гюлтекін О.О. визначала дорожню карту програмного цілепокладання розвитку рекреаційного лісокористування в умовах воєнного стану. Голян В.А. проаналізував резерви підвищення результативності рекреаційного лісокористування у багатолісних регіонах*).

13. **Гюлтекін О.О.** Інституціональне середовище рекреаційного лісокористування: сутність та складові. *Реформування міжнародних економічних відносин і світового господарства в сучасних умовах*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 24-25 березня 2023 р. Ужгород. С. 84–86.

14. Гюлтекін О.О. Механізми та інститути еколого-економічного забезпечення функціонування об'єктів рекреаційної лісогосподарської інфраструктури. *Стале ведення лісового господарства в умовах кліматичних змін: від досліджень до практики. З нагоди 100-річчя ВП НУБІП УКРАЇНИ «Боярська лісова дослідна станція»: тези доповідей учасників міжнародної науково-практичної конференції. 23 жовтня 2025 року. Боярка. 2025. С. 79–82.*

ЗМІСТ

ВСТУП	18
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ТА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ОСНОВИ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕКРЕАЦІЙНОГО ЛІСОКОРИСТУВАННЯ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ.....	27
1.1 Рекреаційне лісокористування як базова детермінанта комплексного освоєння лісоресурсного потенціалу та продукування екосистемних послуг лісу.....	27
1.2 Форми, методи та інструменти еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування.....	46
1.3 Інституціоналізація еколого-економічного впливу територіальних громад на суб'єкти рекреаційного лісокористування	79
Висновки до розділу 1	91
РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ ТА ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЙНОГО ЛІСОКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ.....	95
2.1 Ресурсно-екологічні, виробничо-технічні та фінансово-економічні передумови розвитку рекреаційного лісокористування	95
2.2 Аналіз основних тенденцій еколого-економічного забезпечення введення об'єктів рекреаційного лісокористування в секторі державних та комунальних лісових господарств.....	111
2.3 Оцінка рівня ефективності еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування.....	125
Висновки до розділу 2	142
РОЗДІЛ 3 ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ЕКОЛОГО- ЕКОНОМІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕКРЕАЦІЙНОГО ЛІСОКОРИСТУВАННЯ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ	144
3.1 Інституціонально-програмні засади еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування з врахуванням децентралізаційних процесів...	144
3.2 Механізми еколого-економічного забезпечення введення об'єктів лісогосподарської та лісоохоронної рекреаційної інфраструктури	160

3.3 Модель еколого-економічного забезпечення розвитку рекреаційного лісокористування на рівні територіальної громади	177
Висновки до розділу 3	194
ВИСНОВКИ	198
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	201
ДОДАТКИ.....	219

ВСТУП

Актуальність теми. В умовах низького рівня запасів стиглих лісових насаджень у значній кількості регіонів та з метою підвищення рівня комплексності господарського освоєння лісоресурсного потенціалу актуалізувалася проблема розвитку рекреаційного лісокористування, яке дасть можливість максимальною мірою використати корисні властивості лісів та забезпечити вищий рівень продукування лісовими біогеоценозами екосистемних послуг. Поглиблення децентралізації влади створило додаткові просторові та ресурсні умови для введення нових об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури. Доцільність активізації рекреаційного лісокористування також зумовлена потребою у створенні умов для оздоровлення та психологічної реабілітації громадян, постраждалих внаслідок російської агресії.

Основними суб'єктами рекреаційного лісокористування виступають державні та комунальні лісові господарства, які мають статус постійних лісокористувачів та володіють необхідною ресурсною та виробничо-технічною базою для розбудови об'єктів лісогосподарської та лісоохоронної рекреаційної інфраструктури. Розширене відтворення потенціалу рекреаційного лісокористування дасть змогу державним та комунальним лісовим господарствам (філіям ДП «Ліси України») компенсувати дефіцит стиглих лісових насаджень та цінних порід деревини за рахунок ефективнішого використання та комерціалізації корисних властивостей лісу. Водночас рекреаційне лісокористування пов'язане зі збільшенням техногенного та антропогенного навантаження на лісові біогеоценози, що вимагає формування сучасної системи еколого-економічного забезпечення освоєння рекреаційного потенціалу лісів. Така система еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування має охоплювати еколого-лісівничу та фінансово-економічну складові.

Розбудова об'єктів інфраструктури рекреаційного лісокористування потребує необхідних обсягів фінансово-економічного забезпечення, що в умовах поглиблення інституціональних перетворень у природно-ресурсному секторі та децентралізаційних процесів вимагає інституціоналізації сучасних форм публічного фінансування, кредитування, перехресного субсидування та податкового стимулювання.

Вагомий внесок у розроблення теоретичних, методичних та інституціональних підходів до формування прикладного інструментарію еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування в умовах децентралізації, зокрема інституціоналізації еколого-економічного впливу територіальних громад на суб'єкти рекреаційного лісокористування, зробили такі вітчизняні вчені як І.Антоненко, М.Височанська, О.Голуб, В.Голян, Б.Данилишин, М.Долішній, О.Дребот, П.Жук, Т.Євсюков, Н.Зіновчук, Н.Капінос, Я.Коваль, В.Кравців, Н.Мединська, Ю.Несторяк, І.Опенько, Р.Тихенко, В.Ткач, С.Харічков, О.Фурдичко, Л.Черчик, М.Шершун та інші.

Теоретичним підґрунтям розроблення інституціонально-програмних засад еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування з врахуванням децентралізаційних процесів виступлять праці вітчизняних вчених Н.Андрєєвої, Б.Буркинського, Т.Галушкіної, Л.Грановської, П.Гудзя, В.Кравціва, І.Лицура, С.Харічкова, Л.Черчик, які сформулювали теоретико-методологічну платформу активізації рекреаційного підприємництва в умовах становлення ринкових відносин у природно-ресурсному секторі національного господарства.

Однак, існуючі напрацювання вітчизняних вчених не дають можливості розробити сучасні механізми еколого-економічного забезпечення введення об'єктів лісогосподарської та лісоохоронної рекреаційної інфраструктури, що потребує поглиблення досліджень в даній галузі економіки природокористування, що й зумовило вибір теми, мети та завдань дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Фундаментальні положення, прикладні пропозиції та висновки дисертаційної роботи безпосередньо пов'язані з тематикою науково-дослідних робіт Національного університету біоресурсів і природокористування (НУБіП) України, а саме темою: «Розробити методичні основи та інформаційне забезпечення оцінювання екосистемних функцій лісів природно-заповідного фонду Полісся України» (номер державної реєстрації 0119U100908), у межах якої автором сформовано авторський концепт формування системи еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування, розроблено порядок формування інституціонального середовища розбудови мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури у багатолісних регіонах.

Мета та завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є розроблення інституціонально-програмних засад та прикладного інструментарію еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування в умовах децентралізаційних процесів та імплементації передового іноземного досвіду ведення невиснажливого лісового господарства.

Реалізація поставленої мети зумовила вирішення таких завдань:

- розкрити зміст рекреаційного лісокористування як базової детермінанти комплексного освоєння лісоресурсного потенціалу та продукування екосистемних послуг лісу;
- ідентифікувати складові, методи та інструменти еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування;
- сформувати інституціональні передумови та виокремити вигоди становлення підприємницької діяльності у рекреаційному лісокористуванні;
- виявити ресурсні, виробничо-технічні та фінансово-економічні передумови розвитку рекреаційного лісокористування;

- проаналізувати основні тенденції еколого-економічного забезпечення введення об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури в секторі державних та комунальних лісових господарств;

- сформуванню інституціонально-програмні засади еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування з врахуванням децентралізаційних процесів;

- розробити механізми еколого-економічного забезпечення введення об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури;

- сформуванню модель еколого-економічного забезпечення розвитку рекреаційного лісокористування на рівні територіальної громади.

Об'єктом дослідження є процес еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування в умовах децентралізації.

Предметом дослідження виступають теоретико-методичні підходи до формування інституціонального інструментарію еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування в умовах децентралізаційних процесів та з врахуванням вимог воєнного та поствоєнного стану.

Методи дослідження. Теоретичною, методологічною та методичною платформою написання дисертаційної роботи виступили фундаментальні положення теорії і методології економіки природокористування та екологічного менеджменту, сучасні інституціональні теорії, концепції децентралізації публічної влади та корпоратизації лісового сектора національної економіки. У процесі проведеного дослідження використані такі методи наукового пізнання: *системний підхід* – для виокремлення складових еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування в умовах поглиблення децентралізаційних процесів; *економіко-статистичний метод* – для аналізу основних тенденцій еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування та фінансування використання корисних властивостей лісів у рекреаційних цілях; *територіальний підхід* – для виявлення специфіки становлення інституту рекреаційного лісокористування у багатолісному регіоні; *методологічний метод* – для формування

організаційної структури управління рекреаційним лісокористуванням на рівні територіальної громади та на рівні постійних лісокористувачів; *метод абстрагування* – для вибору сучасних форм, методів та інструментів еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування в умовах зміцнення господарської самодостатності територіальних громад.

Інформаційну базу дослідження становлять статистичні та довідкові матеріали Державного агентства лісових ресурсів України та ДП «Ліси України», Волинського обласного управління лісового та мисливського господарства, Поліського регіонального офісу ДП «Ліси України», Державної служби статистики України, Державної казначейської служби України, Державного агентства розвитку туризму України, публікації вітчизняних та закордонних науковців, власні напрацювання здобувача.

Наукова новизна одержаних результатів. Найважливіші наукові результати дисертаційного дослідження, що характеризуються новизною і виносяться на захист, полягають у такому:

вперше:

- сформовано модель еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування з врахуванням наслідків бюджетно-фіскальної децентралізації та вимог воєнного стану, що охоплює еколого-лісівничу та фінансово-економічну складові, які відповідно містять комплекс методів, способів та інструментів регуляторного впливу на постійних та тимчасових лісокористувачів, а також на поведінку спеціалізованих рекреаційних підприємств, які користуються лісовими біогеоценозами задля надання певного переліку рекреаційних послуг;

удосконалено:

- авторський концепт специфікації інституціональних форм комерціалізації лісоресурсних активів рекреаційного призначення, який, на відміну від існуючих, виокремлює специфічні форми комерціалізації (постійне лісокористування, тимчасове користування (оренда), кооперація, кластеризація, муніципалізація), що дасть можливість розширити ареал та

мережу інфраструктурних об'єктів рекреаційного освоєння лісових біогеоценозів;

- науково-теоретичне підґрунтя верифікації комплексного синергетичного впливу рекреаційного лісокористування на місцевий господарський комплекс та лісові біогеоценози, яке, на відміну від існуючого, виокремлює складовими комплексного синергетичного впливу економічний та екологічний ефект для лісового господарства та місцевого господарського комплексу;

- науково-методичні підходи до узагальнюючої оцінки результативності еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування, які, на відміну від існуючих, передбачають детермінацію впливу фінансових та просторових характеристик господарського освоєння рекреаційного потенціалу лісів на рівень фактичного фінансування використання корисних властивостей лісових біогеоценозів для рекреаційних цілей, що дасть змогу виявити резерви додаткового введення мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури;

- методологічний інструментарій розроблення механізмів еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування, який, на відміну від традиційних, передбачає формування механізму еколого-лісівничого регулювання рекреаційного навантаження на лісові біогеоценози, механізму фінансово-економічного забезпечення розбудови рекреаційної інфраструктури, механізму економічного стимулювання рекреаційного освоєння ресурсного потенціалу лісів, кумулятивна дія котрих дозволить підвищити рівень комплексної ефективності рекреаційного лісокористування;

набули подальшого розвитку:

- теоретико-методологічні підходи до розкриття сутності рекреаційного лісокористування, згідно яких рекреаційне лісокористування являє собою комплекс заходів, спрямованих на залучення лісових земель, лісових насаджень та корисних властивостей лісів у відтворювальний процес

рекреаційної діяльності через розбудову мережі об'єктів рекреаційної інфраструктури;

- інституціонально-програмні засади еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування, які базуються на інформаційно-цифрових, еколого-ресурсних та інституціональних передумовах програмного цілепокладання, яке передбачає досягнення основних, допоміжних та забезпечувальних цілей формування набору рекреаційно-туристичних продуктів при дотриманні вимог зміцнення екологічної стійкості лісових біогеоценозів;

- механізм еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування на рівні територіальної громади, який охоплює інструментарій еколого-лісівничого впливу, інструментарій бюджетної підтримки, інструментарій економічного стимулювання, інструментарій реалізації угод публічно-приватного партнерства, що забезпечить зміцнення екологічної стійкості лісових біогеоценозів, примноження лісового біорізноманіття, комерціалізацію корисних властивостей лісів, розбудову індустрії мисливського господарства.

Практичне значення одержаних результатів. Теоретичні та прикладні результати дисертаційної роботи, які стосуються формування інституціонального середовища рекреаційного лісокористування, базуються на базових положеннях Державної стратегії управління лісами до 2035 року, схваленої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 року, і передбачають формування моделі еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування з врахуванням наслідків бюджетно-фіскальної децентралізації та вимог воєнного стану, розроблення механізму еколого-лісівничого регулювання рекреаційного навантаження на лісові біогеоценози та механізму еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування на рівні територіальної громади, застосовувалися у діяльності Волинської обласної ради при реалізації Програми розвитку

інфраструктури у Волинській області на 2019-2022 роки (довідка №322/51/2-24 від 08.03.2024 р.).

Центральним лісовим офісом ДП «Ліси України» в управлінській діяльності використовуються результати дисертації, що пов'язані з розробленням науково-методичних підходів до узагальнюючої оцінки результативності еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування, які передбачають детермінацію впливу фінансових та просторових характеристик господарського освоєння рекреаційного потенціалу лісів на рівень фактичного фінансування використання корисних властивостей лісових біогеоценозів для рекреаційних цілей. (довідка № 81/22-2024 від 04.04.2024 р.).

Розроблені у дисертаційній роботі інституційно-програмні засади еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування, які базуються на інформаційно-цифрових, еколого-ресурсних та інституційних передумовах програмного цілепокладання, використовуються при підготовці лекційного матеріалу та плану семінарських занять з дисципліни «Методологія та організація наукових досліджень», а сформований механізм еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування на рівні територіальної громади використовується при формуванні лекційного матеріалу та змістовного наповнення практичних занять з навчальної дисципліни «Кадастри природних ресурсів» (акт від 07.04. 2026 р.).

Особистий внесок здобувача. Сформовані в дисертаційній роботі теоретичні положення та практичні рекомендації належать особисто автору та є результатом його особистих наукових розробок. Дисертаційна робота є самостійно виконаною та завершеною науковою працею. У дисертаційній роботі розв'язано важливе науково-прикладне завдання – сформовано модель еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування з врахуванням наслідків бюджетно-фіскальної децентралізації та вимог воєнного стану. Наукові результати дисертаційного дослідження є внеском у розвиток теорії і методології економіки природокористування та економіки і

управління суб'єктами лісогосподарського підприємництва. Із наукових праць, опублікованих у співавторстві, в дисертації використані лише ті ідеї та положення, які одержані автором особисто.

Апробація результатів дослідження. Результати дисертаційної роботи апробовані на наукових та науково-практичних конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції «Зелена економіка та низьковуглецевий розвиток: глобальні виклики та реалії за умов воєнного часу» (м. Київ, 2022 р.); III Міжнародній науково-практичній конференції «Формування сталого землекористування: проблеми та перспективи» (м. Київ, 2022 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Економіка, фінанси, облік і право в умовах сучасних викликів» (м. Полтава, 2022 р.); II Міжнародній науковій конференції «Інноваційні тенденції сьогодення в сфері природничих, гуманітарних та точних наук» (м. Дніпро, 2023 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Реформування міжнародних економічних відносин і світового господарства в сучасних умовах» (м. Ужгород, 2023 р.).

Публікації результатів дослідження. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано 14 наукових праць, з яких 8 статей у наукових фахових виданнях України, зокрема 8 статей у наукових фахових виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз даних, 6 тез наукових доповідей.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотацій, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 228 сторінок комп'ютерного тексту. Список використаних джерел налічує 169 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ОСНОВИ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕКРЕАЦІЙНОГО ЛІСОКОРИСТУВАННЯ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

1.1 Рекреаційне лісокористування як базова детермінанта комплексного освоєння лісоресурсного потенціалу та продукування екосистемних послуг лісу

В умовах обмеженості стиглих лісових насаджень одним з основних пріоритетів виробничо-господарської діяльності державних та комунальних лісових господарств в остання роки стала розбудова інфраструктури рекреаційного лісокористування, яка дає можливість використовувати сировинні ресурси та несировинні корисності лісів для організації відпочинку та оздоровлення місцевих мешканців та туристів. Така інфраструктура на порядок підвищує результативність використання лісових земель на комерційній основі, навіть незважаючи на те, що на них не здійснюються рубки головного користування.

Тобто рекреаційне лісокористування стало невід'ємною частиною лісогосподарювання, яка дає можливість результативніше залучати у відтворювальний процес екосистемні послуги, що продукуються лісовими біогеоценозами, і тим самим компенсувати дефіцит деревних сировинних ресурсів. Тому чим більші масштаби розвитку рекреаційного лісокористування, тим результативніше забезпечується комерціалізація екосистемних послуг лісів, що позитивним чином впливає на кінцеві показники виробничо-господарської діяльності лісових підприємств в цілому.

Поглиблення трансформаційних процесів у лісовому секторі національного господарства та децентралізація влади зумовили необхідність кардинального перегляду пріоритетів розширеного відтворення та

господарського освоєння лісоресурсного потенціалу, особливо в зонах з низькою часткою стиглих і перестійних насаджень у віковій структурі лісового фонду та у малолісних районах. Одним з пріоритетів такого відтворення та господарського освоєння лісоресурсного потенціалу в контексті комерціалізації екосистемних послуг лісових біогеоценозів є рекреаційне лісокористування.

Серед напрямків лісового природокористування за останній час більш ефективним та раціональним стає рекреаційне лісокористування. Рекреаційне використання лісових територій, на думку А.Яценко, стає майже основним видом діяльності лісових господарств, незважаючи на те, що продаж деревної продукції є джерелом надходження прибутків до лісового підприємства. Все частіше проводяться заходи щодо удосконалення облаштування рекреаційних зон й ефективного використання лісових ресурсів, що сприяє рекреаційному розвитку території як центру лісового відпочинку [165, с. 181].

Рекреаційне лісокористування, на думку М.Питуляк та М.Питуляка, має важливе значення для місцевих мешканців, які в сучасних соціально-економічних умовах використовують лісові активи для різних видів рекреаційної діяльності: відпочинку, лікування, збору грибів, ягід та ін.. Разом з тим надмірне антропогенне навантаження, особливо на приміські лісові масиви, лісопарки, дендропарки часто призводить до погіршення їх екологічного стану.

Система заходів з оптимізації рекреаційного лісокористування має враховувати з одного боку створення сприятливіших умов для відпочинку в лісі, а з іншого – забезпечення стійкості лісових насаджень. З метою оптимізації рекреаційного лісокористування для відпочинку та оздоровлення доцільно залучати всі категорії лісів. Підвищити рекреаційний потенціал лісів можна шляхом покращення інфраструктури і благоустрою, створенням нових і облаштуванням існуючих туристичних маршрутів, створення мережі еколого-пізнавальних ландшафтних стежок [121, с. 189].

Однією з проблем рекреаційного лісокористування є відсутність перспективного планування щодо збільшення площ рекреаційних лісів за рахунок будівництва доріг, меліорації, благоустрою та відповідного обладнання лісових угідь, які до цього не використовувалися в таких цілях [69, с. 15].

Певною мірою обґрунтовує доцільність нарощення масштабів рекреаційного лісокористування В.Пугінська, яка стверджує, що перед лісогосподарськими підприємствами постало завдання збільшити обсяги виробництва за рахунок раціональнішого та ефективнішого використання всіх видів лісових ресурсів без зростання обсягів лісозаготівлі [125, с. 60].

Обґрунтовуючи доцільність розширення масштабів рекреаційного лісокористування, О.Лопарьова та Ю.Шпарик вважають, що інтенсифікація рекреаційного лісокористування стала реакцією суспільства на покращення рівня життя, а рекреація є таким видом діяльності, який стає необхідною умовою нормального людського життя, засобом компенсації напруги, поновлення працездатності і умовою продовження самого виробництва [97, с. 141]. У нинішніх умовах активізація рекреаційного лісокористування також зумовлена необхідністю введення додаткових потужностей для реабілітації громадян, які постраждали внаслідок військових дій. Також реформування системи управління лісовим господарством, яке передбачає розмежування функцій господарювання та охорони лісів, створює додаткові можливості для того, щоб ведення рекреаційного лісокористування поставити на індустріальну основу. Реформа водночас дає можливість диверсифікувати як види рекреаційної діяльності лісових господарств, так і джерела інвестиційного забезпечення процесів спорудження об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури.

Необхідність активізації рекреаційного лісокористування, на переконання А.Дейнеки та М.Копача, впливає з того, що лісові ресурси, поряд із економічними функціями, відіграють важливу рекреаційну роль. До лісових рекреаційних ресурсів, крім самого лісу, відносяться також грибні,

ягідні, мисливські та інші ресурси. Окрему категорію лісових ресурсів становлять також деякі об'єкти природно-заповідного фонду, на території яких дозволена рекреаційна діяльність. Основну роль в рекреаційному плані відіграють власне ліси, які окрім безпосереднього впливу на здоров'я людини, мають також інші рекреаційні властивості. Внаслідок розвитку рекреації ліси, зберігаючи властивості продуцентів деревної сировини і побічних продуктів, набувають нових властивостей продуцента рекреаційних послуг, тобто перетворюються в соціально-економічну категорію, пов'язану із створенням рекреаційних благ [38]. У нинішніх умовах інституціональної трансформації архітекτονіки управління лісовим господарством саме продукування лісовими біогеоценозами рекреаційних благ є тією складовою екосистемних послуг лісів, яка за умови створення необхідного комплексу рекреаційних об'єктів дасть змогу комерціалізувати використання лісових земель. Тим більше, що процеси поглиблення децентралізації створили передумови для передачі у комунальну власність значних площ самозаліснених сільськогосподарських угідь державної власності поза межами населених пунктів, а це колосальний територіальний ресурс для рекреаційного лісокористування.

На думку І.Калуцького, М.Запоточного та Р.Остащука, використання земель лісового фонду для рекреації потребує спеціального ведення лісового господарства на цих землях та суміжних з ними насадженнях. Така форма ведення лісового господарства потребує значних фінансових витрат не тільки під час будівництва рекреаційних комплексів, але і постійно на час його функціонування [70, с. 15-16]. Особливо прискіпливо необхідно підходити до фінансування лісогосподарських заходів на самозаліснених сільськогосподарських угіддях, що дасть змогу такі лісові землі перетворити у сприятливий полігон для активізації рекреаційного лісокористування і тим самим забезпечити критично необхідний рівень їх капіталізації навіть за відсутності рубок головного користування. Принципового значення набуває використання переваг децентралізації в частині налагодження співпраці між

територіальними громадами та постійними лісокористувачами щодо використання лісів у рекреаційних цілях.

В нинішніх умовах рекреаційне лісокористування виступає вагомою детермінантою соціально-економічного піднесення сільських територій, які виступають основним ареалом концентрації лісоресурсних благ. На думку М.Ільїної та Ю.Шпильової, до основних стратегічних цілей розвитку сфери туризму та рекреації на сільських територіях з урахуванням їх сучасного стану і тенденцій розвитку належать: підвищення якості інфраструктури та середовища рекреаційних територій, поліпшення їх матеріально-побутового забезпечення шляхом застосування кластерних моделей та державно-приватного партнерства; мобілізація членів об'єднаних територіальних громад, лідерів громадської думки, представників місцевого самоврядування з метою формування узгодженої позиції щодо переваг та перспектив розвитку сфери туризму й курортів у межах визначених територій, розроблення місцевих стратегій розвитку територій з урахуванням наявного природно-рекреаційного й туристичного потенціалу, визначення шляхів заохочення та стимулювання створення і розширення підприємств з надання послуг сільського зеленого туризму, застосування дієвих інструментів захисту і збереження чистого довкілля як ключової умови розвитку сфери [68, с. 19].

В Україні в усіх регіонах доцільно розвивати сільський туризм, який сприятиме раціональному використанню наявного природного потенціалу, зокрема лісових і водних ресурсів у туристично-відпочинкових цілях, збереженню етнокультурної самобутності сільських громад, створенню й розвитку в них сфери рекреаційних послуг, оздоровленню аграрної галузі економіки, створенню нових робочих місць і розвитку креативних напрямів малого підприємництва (рибальство, збирання ягід, лікарських рослин), мінімізації відтоку молоді, покращанню інвестиційного клімату, підвищенню рівня конкурентоспроможності й фінансової автономії населених пунктів. Сьогодні більшість населення довгий час перебуває в стресових умовах

життя, і тому для відновлення сил і покращення свого емоційного стану потребує хоч тимчасової взаємодії з природою. Це спонукає до організації й проведення на всіх рівнях публічного управління заходів з використання природних багатств для задоволення рекреаційно-оздоровчих потреб громадян [14]. Рекреаційне лісокористування за нинішніх умов може виступити основним пріоритетом активізації сільського туризму і позитивним чином вплинути на соціально-економічне піднесення сільських територій.

Більше того, поглиблення децентралізаційних процесів вимагає пошуку додаткових резервів соціально-економічного піднесення територіальних громад. Специфічними особливостями відзначається цей процес у регіонах, які мають високий рівень лісистості. Тобто прискорення темпів розширеного відтворення основних складових господарського комплексу такої групи регіонів залежить від підвищення ефективності використання наявного лісоресурсного потенціалу. В умовах, коли породно-вікова структура лісового фонду окремих адміністративних утворень не дає можливості здійснювати у значних масштабах рубки головного користування, вагомого значення набуває створення умов для використання корисних властивостей лісів у рекреаційних цілях. Отже виникає необхідність у розбудові інфраструктури рекреаційного лісокористування, щоб такі властивості повною мірою використати для потреб туризму, оздоровлення та санаторно-курортного лікування місцевого населення і громадян, які проживають в інших регіонах, а також громадян зарубіжжя. Програмування заходів розбудови інфраструктури рекреаційного лісокористування має базуватися на врахуванні всього комплексу функцій, які виконують екосистемні послуги лісів рекреаційного спрямування.

Соціальна функція рекреаційного лісокористування пов'язана зі створенням нових робочих місць, що виникнуть внаслідок введення додаткових інфраструктурних об'єктів у зв'язку з розширенням переліку рекреаційних послуг, які будуть надавати лісові господарства, спеціалізовані

рекреаційні установи, домогосподарства та суб'єкти підприємницької діяльності, в переліку видів діяльності котрих є рекреаційна діяльність. Дана функція також пов'язана з тим, що все більша кількість громадян отримає можливість користуватися рекреаційними благами лісів і покращувати стан фізичного та психічного здоров'я, що є дуже важливим для реабілітації громадян, постраждалих внаслідок воєнних дій.

Природоохоронна функція рекреаційного лісокористування впливає з того, що надання пріоритету використанню корисних властивостей лісів автоматично зменшує потребу в освоєнні найбільш ліквідної складової деревної маси і тим самим сприяє підвищенню рівня стійкості лісових біогеоценозів. Рекреаційне лісокористування сприяє покращенню регулювання водно-повітряного режиму у місцях концентрації лісоресурсних благ, а також збереженню цінних видів флористичних і фауністичних ресурсів лісу. Також рекреаційне лісокористування дає можливість нарощувати обсяги продукування кисню, що відповідає комплексу міжнародних природоохоронних конвенцій в царині боротьби з кліматичними змінами.

Економічна функція рекреаційного лісокористування забезпечує підвищення рівня капіталізації розширеного відтворення та господарського освоєння лісоресурсного потенціалу, а також створює додаткові умови для диверсифікації виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів. Введення додаткових потужностей рекреаційного лісокористування дає змогу вести прибуткову діяльність постійним лісокористувачам навіть за умови домінування у віковій структурі молодняків та середньовікових насаджень. Рекреаційне лісокористування також сприяє розширеному відтворенню потенціалу суміжних галузей, зокрема будівельних підприємств, підприємств торгівлі та громадського харчування, що у підсумку створює додатковий синергетичний ефект в частині соціально-економічного піднесення територіальних громад.

В основі здійснення рекреаційного лісокористування знаходиться ліс як складна еколого-економічна система. М.Негрич розглядає ліс як величезну природну фабрику кисню й акумулятор сонячної енергії, важливий компонент для біосфери, який регулює склад повітря, служить джерелом кисню. На його думку, ліс має величезне санітарно-гігієнічне і курортно-бальнеологічне значення [109, с. 38]. В.Воловик стверджує, що лісові рекреаційні ресурси є однією з головних умов для визначення та формування рекреаційних зон. Важливе значення має ступінь благоустрою лісових територій, їх видовий та віковий склад, продуктивність, загальна залісненість території. Рекреаційне використання лісових ресурсів здебільшого залежить від їхньої приуроченості до відповідних місцевостей [16, с. 9]. Характеристики лісових ресурсів необхідні для територіальної організації оздоровчих видів рекреації.

А.Краєвська, О.Мороз, Б.Грабовецький переконані, що у рекреаційних потребах населення провідне місце належить і відпочинку на природі, де важливим ресурсом є лісова рослинність [87, с. 15]. За інформацією В.Чабанчук та М.Мельнічук, рекреаційні ліси як компонент природних рекреаційних ресурсів – це лише незначна (за площею) складова лісових екосистем, яка забезпечує потреби населення у лікуванні, відпочинку та туризмі [151, с. 148]. І.Калуцький та А.Зарічняк переконані, що вимогою часу є залучення нових лісових масивів до рекреаційної діяльності, а це, у свою чергу, вимагає проведення в них відповідних лісівничих заходів, спрямованих на покращення його естетичних і оздоровчих функцій [71, с. 137]. Ліси, крім відомих господарських, кліматорегулюючих, санітарно-гігієнічних, захисних, водоохоронних та інших корисних функцій, мають важливе рекреаційне значення, спрямоване на відновлення фізичних і духовних сил людини [71, с. 141].

Оцінюючи лісові ресурси, Г.Денисик та В.Воловик виходили з того, що значні лісові масиви створюють умови для рекреаційної діяльності, а склад і структура лісів впливають на мікроклімат і санітарно-гігієнічні умови

території. Рекреаційна цінність цих умов визначається такими показниками, як лісистість, породний склад і бонітет деревостою; фітонцидність; естетичність та частота зміни ландшафтів; наявність грибних та ягідних місць; доступність. Крім того, як відомо, деревна рослинність покращує мікрокліматичні умови: в повітрі зменшується кількість пилу, бактерій, нормалізуються гігротермічний і вітровий режими, повітря збагачується киснем та лікувальними речовинами [69, с. 33]. На переконання О.Коморної, функції лісових екосистем як рекреаційного ресурсу має важливе значення для розвитку санаторно-курортних комплексів, а також дає змогу організувати спортивно-оздоровчий, екскурсійно-пізнавальний відпочинок [70].

З викладеного вище випливає, що ліс виступає генератором рекреаційного потенціалу, оскільки володіє цінною матеріально-речовою субстанцією та несировинними корисностями, які виступають акумулятором сонячної енергії, важливим компонентом біосфери, регулятором складу повітря та продуцентом кисню, субстратом поглинання вуглекислого газу. Тому у підсумку ліс є сировинною та несировинною основою туристично-оздоровчого господарства, а також генератором послуг лікувального, санітарно-гігієнічного і курортно-бальнеологічного значення. Водночас ефективне використання лісів для потреб рекреаційного лісокористування вимагає застосування комплексу організаційно-економічних, виробничо-технічних, лісогосподарських та лісоохоронних заходів (рис. 1.1).

Реалізація такого роду заходів потребує формування інституціональних засад через схвалення комплексу нормативно-правових та інструктивних актів, які даватимуть можливість забезпечувати перманентне нарощення рекреаційного потенціалу земель лісового фонду. Прямо та опосередковано усі необхідні заходи стосовно упорядкування лісових земель та лісових насаджень для рекреаційних потреб будуть реалізовані на основі запровадження системи рекреаційного лісівництва як необхідної складової ведення лісового господарства.

Рис. 1.1. Рекреаційне лісокористування в системі розширеного відтворення та господарського освоєння лісоресурсного потенціалу

Примітка. Побудовано автором на основі джерел 70, 109, 136

Для створення ефективно діючих підрозділів, які здійснюватимуть регулювання процесів рекреаційного освоєння лісоресурсного потенціалу, необхідним є налагодження підготовки лісівничих кадрів, які спеціалізуватимуться на рекреаційному лісівництві. В спектр пріоритетів виробничо-господарської діяльності лісових господарств мають бути умонтовані заходи щодо організації догляду і контролю за станом експлуатації лісових ресурсів рекреаційного призначення, зокрема в частині використання для рекреаційних цілей лісових насаджень та несировинних корисностей лісів. Важливою складовою процесів нарощення рекреаційного потенціалу лісових насаджень та корисних властивостей лісів має стати розбудова матеріально-технічної бази реконструкції та реабілітації лісових насаджень, які перебувають на вищих ступенях депресії.

Таким чином некондиційні деревостани будуть сприяти підвищенню рівня капіталізації ведення лісового господарства в цілому. Виходячи з того, що ліс виступає ефективним генератором екосистемних послуг, необхідним стає інфраструктурне облаштування освоєння екосистемних послуг лісів, зокрема лісів природно-заповідних територій, на яких дозволяється здійснення окремих видів рекреаційної діяльності. Наразі природно-заповідні території, які перебувають у користуванні лісових господарств, вимагають значних фінансових витрат на їх утримання, що звужує інвестиційні можливості постійних лісокористувачів.

В умовах поглиблення децентралізаційних процесів, зокрема дерегуляції земельних відносин, створюються передумови для розширення територіального базису здійснення рекреаційного лісокористування за рахунок само заліснених та малопродуктивних сільськогосподарських угідь і неугідь. Значна частина таких земель буде передана територіальним громадам у володіння, користування та розпоряджання. Високий рівень привабливості рекреаційного бізнесу мотивуватиме органи місцевого самоврядування використовувати такі землі через різноманітні організаційно-правові форми для потреб рекреаційного лісокористування.

Тобто іманентно притаманний рекреаційний потенціал лісовим насадженням та корисним властивостям лісів може бути примножений за рахунок здійснення природооблаштувальних робіт (зведення об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури, реконструкція лісових насаджень, примноження фауністичної складової лісового біорізноманіття).

Інституціонально-інфраструктурне облаштування лісоресурсного потенціалу лісів, які використовуються у рекреаційних цілях, дасть змогу диверсифікувати рекреаційне лісокористування як в секторі лісових господарств, так і в секторі спеціалізованих рекреаційних підприємств та інших суб'єктів підприємницької діяльності. Це дасть можливість розширити географію формування туристичних маршрутів та екологічних стежок, упорядкувати використання окремих складових лісового біорізноманіття, ввести нові, оновити чи модернізувати інфраструктурі об'єкти рекреаційного призначення у формі будівель, споруд та різноманітних будівельних конструкцій, організувати в межах здійснення рекреаційної діяльності побічне лісокористування, заняття рибальством та мисливством.

Водночас при програмуванні та проектуванні інституціонально-інфраструктурного облаштування індустрії рекреаційного лісокористування необхідно враховувати ресурсно-виробничі обмеження рекреаційного освоєння лісоресурсного потенціалу, виходячи з класичних лекал ведення лісового господарства, матеріально-речової субстанції лісових насаджень та специфіки використання корисних властивостей лісів для рекреаційних цілей. У секторі лісових господарств та суб'єктів підприємницької діяльності, які користуються лісовими землями для потреб рекреації, необхідно забезпечити дотримання вимог щодо збереження біологічної стійкості лісів у зонах їх рекреаційної експлуатації. Також мають застосовуватися лісогосподарські та лісоохоронні заходи для обов'язкової підтримки загального балансу біопродуктивності лісових насаджень, покращення вітростійкості деревостанів і запобігання всиханню лісових угруповань.

Незважаючи на те, що рекреаційне лісокористування являє собою певне втручання у лісові біогеоценози, доцільно максимальною мірою сприяти збереженню необхідного рівня саморегуляції у лісових масивах. Для збереження балансу у видовій структурі лісового біорізноманіття необхідною умовою збалансованого рекреаційного лісокористування виступає усунення проявів депопуляції лісової, в тому числі мисливської фауни. У місцях інтенсивного рекреаційного лісокористування не повинні прийнятися лісогосподарські заходи, які даватимуть можливість перманентно відтворювати здорове молоде покоління лісів, а також не допускати загроз виникнення в лісах рекреаційної експлуатації грибних епіфітотій і масового розмноження комах-ксилофагів.

Доцільність активізації рекреаційного лісокористування, в першу чергу у багатолісних регіонах України, впливає з твердження А.Журиної, яка вважає, що саме ліси відіграють надзвичайно важливу екологічну роль, а саме ту, що ліси виступають джерелом покращення клімату, місцем для життя звірів та птахів, захищають ґрунти від ерозії, а також використовуються в рекреаційних, культурно-оздоровчих та естетичних цілях [53, с. 121]. Більше того, на думку А.Журиної, законодавство в даній сфері натеper є практично оптимальним і не потребує кардинальних оновлень [53, с. 124]. Тобто фактично в Україні сформованим є інституціональне підґрунтя для того, щоб ліси та лісовкриті площі використовувати для потреб рекреації з використанням широкого спектра організаційно-правових та товарно-грошових форм комерціалізації лісогосподарських та лісоресурсних активів.

На переконання О.Гаврилюк, рекреаційне використання лісових ресурсів у лісозабезпеченому регіоні залишається перспективним напрямом господарського освоєння лісоресурсного потенціалу та розвитку регіонального лісогосподарського комплексу. Також вона ув'язує перспективи зменшення масштабів шкідливих стихійних явищ (повені, ерозія ґрунтів, зсуви, селі, зміна клімату) з введенням додаткових потужностей у

рекреаційному лісокористуванні [17, с. 134]. Вкрай доцільним рекреаційне освоєння лісових масивів є у гірських районах Карпатського економічного району, де надмірні вирубки лісових насаджень і стають причинами виникнення руйнівних стихійних явищ, які наносять деструктивний вплив на населені пункти, а також на сільськогосподарське та лісогосподарське виробництво. Переорієнтація лісових господарств з освоєння деревної маси на рекреаційну експлуатацію лісових біогеоценозів сприятиме упередження природо-руйнівних процесів, а також підвищенню ефективності виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів.

Для системного представлення різноманітних аспектів становлення рекреаційного лісокористування необхідно виходити з того, що, за версією В.Колмакової та І.Патоки, надання рекреаційних та туристичних послуг виступає складовою екосистемних послуг лісів [80, с. 94-97]. Водночас створення рекреаційних та туристичних послуг потребує використання інших складових екосистемних послуг, які продукуються лісовими біогеоценозами, а також сировинних та несировинних корисностей лісів. З огляду на це, на рівні лісових господарств необхідно максимальною мірою враховувати комплексний характер створення рекреаційного продукту у лісових масивах, щоб максимально ефективно використати усі корисності лісів і уникнути виснаження окремих складових лісового біорізноманіття. Ще більш прискіпливо необхідно підходити до використання складових лісоресурсного потенціалу для рекреаційних цілей за умов, коли ділянки лісового фонду передаються у користування підприємницьким структурам, які спеціалізуються на рекреаційній діяльності.

Враховуючи значний спектр несировинних та сировинних корисностей лісів, можна припустити, що рекреаційна діяльність у лісових масивах охоплюватиме переважну більшість послуг рекреаційного та туристичного спрямування. Тому для ідентифікації напрямів рекреаційного лісокористування доцільно використати підхід Я.Онуфріва, який складовими рекреаційно-туристичної діяльності визначає: відпочинкову; оздоровчо-

лікувальну; культурно-пізнавальну; спортивну; екологічну (зокрема зелений туризм) [112, с. 144]. Надання пріоритету одній з перерахованих складових рекреаційно-туристичної діяльності у рекреаційному лісокористуванні залежить від ареалу концентрації лісоресурсних благ, типу рельєфу, породно-вікової структури лісових насаджень, структури лісового біорізноманіття та інших чинників лісогосподарського та лісівничого спрямування, а також від рівня розвитку лісоохоронної та лісогосподарської інфраструктури.

О. Якимчук ув'язує активізацію рекреаційної діяльності у лісових біогеоценозах із забезпеченням стійкості лісових екосистем в цілому [162]. На думку І.Гопчак та М.Яковишиної, найбільший деструктивний вплив від рекреаційного навантаження відчують лісові біоценози. Особливо вразливими є заповідні території. Тому забезпечення невиснажливого рекреаційного лісокористування нині є одним із основних завдань лісогосподарської галузі [27, с. 3]. М.Питуляк та М.Питуляк переконані, що одним із проявів науково-технічної революції у лісовому господарстві є широке використання лісів у рекреаційних цілях. Таким чином, благоустрій лісів є якісно новим аспектом робіт у лісовому господарстві. Не рахуватися з цим неможливо. Ліс у місцях відпочинку, крім своїх основних функцій – давати високоякісну деревину, повинен ще й благотворно емоційно діяти на людину [121, с. 185]. Рекреаційну цінність лісових ресурсів визначають такі характеристики: лісистість, породний склад, бонітет, різноманітність ландшафтів, фітонцидність, естетичність, характер рельєфу, наявність грибних і ягідних місць, водойм, транспортна та пішохідна доступність, наявність елементів рекреаційної інфраструктури. Рекреаційне навантаження залежить від стійкості лісових біоценозів. Стійкість лісостанів до рекреаційних навантажень полягає в їх здатності витримувати несприятливі умови, які виникають в процесі рекреації і більш менш нормально розвиватись [121, с. 189].

В.Снітинський, В.Бальковський та Г.Лисак стверджують, що оптимізація рекреацій пов'язана з підвищенням природного потенціалу

насаджень і створення зручностей для перебування людей у лісі. До складу подібних заходів належать: реконструкції та реабілітації лісових насаджень, які перебувають на вищих ступенях дегресії; утвердження системи рекреаційного лісівництва як нового підходу до формування насаджень відповідного призначення; визначення заходів догляду і контролю за станом експлуатації лісових ресурсів рекреаційного призначення; посилення охорони існуючих лісових ресурсів від усіх форм браконьєрства; збільшення площі лісів I групи в зоні розміщення центрів рекреаційної діяльності [136].

На думку В.Пугінської та В.Чиняк, сьогодні великої значущості та популярності набуває рекреаційна система заходів, яка спрямована на оздоровлення людей та задоволення їхніх культурних цілей. Саме тому невід'ємною частиною діяльності лісових господарств країни має стати рекреаційне лісокористування. Насамперед це означає розвиток кемпінгової рекреації, піших маршрутів, зон для проведення вільного часу з друзями, місць проведення спортивно-масових заходів. Варто зазначити, що чимало наукових праць присвячені проблемам рекреаційного використання лісів, а науковці відзначають, що важливість використання лісових матеріалів менша, ніж рекреаційні функції ділянок лісу, можливості яких можуть бути економічно вигіднішим, аніж вирощена на них деревина [126]. Виходячи з приведеного, можна стверджувати, що значний часовий лаг між посадкою та стиглістю лісових насаджень підвищує вагомість рекреаційного використання лісів, щоб значні часові розриви між затратами на створення лісів і очікуваним прибутком компенсувалися перманентним надходженням коштів для лісових господарств від рекреаційного лісокористування. Тому можна погодитися з тим, що рекреаційне лісокористування має виступати складовою виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів, щоб сприяти підвищенню рівня капіталізації лісогосподарювання, незважаючи на наявність численних природно-ресурсних та часових обмежень.

Рекреаційне використання лісових територій стає майже основним видом діяльності лісових господарств, незважаючи на те, що продаж деревної продукції є джерелом надходження прибутків до лісового підприємства. Все частіше проводяться заходи щодо удосконалення облаштування рекреаційних зон й ефективного використання лісових ресурсів, що сприяє рекреаційному розвитку території як центру лісового відпочинку [165, с. 181]. В умовах диверсифікації сільської економіки саме рекреаційне лісокористування підвищує вагомість несільськогосподарських видів діяльності у соціально-економічному піднесенні сільських територій.

На переконання І.Калуцького, М.Запоточного, М.Р.Питуляк та М.В.Питуляк розвиток рекреаційного напрямку лісових господарств має охоплювати такі етапи: перегляд і розширення карти найпривабливіших місць для відпочинку; забезпечення їх необхідною інфраструктурою; розробка механізму оплати за рекреаційні послуги; інформування населення через ЗМІ; реалізація рекреаційного напрямку в регіоні [69; 121]. Тобто результативне ведення рекреаційної діяльності лісовими підприємствами потребує комплексу заходів стосовно організації даного виду бізнесу як в частині маркетингових досліджень, так і в частині розбудови відповідної інфраструктури. З огляду на сказане, налагодження функціонування рекреаційно-продуктових ланцюгів має увійти в спектр пріоритетів виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів. Розроблення якісного рекреаційного продукту потребує концентрації як організаційних та виробничо-технічних, так і природно-ресурсних передумов з врахуванням специфіки функціонування лісових біогеоценозів.

Водночас активізація рекреаційного лісокористування в секторі лісових господарств має передбачати здійснення економічної оцінки рекреаційних ресурсів. На думку Я.Дідика, економічна оцінка рекреаційних ресурсів характеризує втрати суспільства при знищенні рекреаційного ресурсу чи відмові від його експлуатації заради використання території, де знаходиться цей ресурс, для іншої господарської діяльності. Таким чином, економічна

оцінка допомагає лісогосподарським підприємствам знаходити найкраще співвідношення між рекреаційним лісокористуванням та іншими конкуруючими способами лісокористування, сприяючи при цьому не лише комплексному використанню рекреаційних ресурсів лісу, але й підвищенню еколого-економічної ефективності рекреаційного лісокористування та відтворенню рекреаційних ресурсів [46, с. 182-183].

Інтенсифікація рекреаційного лісокористування, як вважає А.Яценко, вимагає своєчасного проведення комплексу лісівничо-господарських та організаційно-технічних заходів, спрямованих на охорону, раціональне використання лісових насаджень і створення сприятливих умов для проведення процесу рекреації та туризму [165, с. 183]. Догляд за рекреаційним лісом – це цілий комплекс лісогосподарських робіт, який включає лісову меліорацію, очищення від засміченості, посадку, проведення рубань лісогосподарського призначення, благоустрій та ряд інших робіт. Благоустрій охоплює створення доріжково-стежкової мережі, обладнання місць для відпочинку та ночівлі, підготовку майданчиків і дров для вогнищ, притулків у разі негоди, нагромадження різного обладнання (кілочки для наметів, інвентар для прибирання місця ночівлі), благоустрій джерел і джерелець, екологічних стежок, влаштування оглядових майданчиків, ігрових галявин, дитячих лісових майданчиків, автостоянок, місць складування сміття та інше [7].

У той же час повноцінне здійснення рекреаційного лісокористування потребує спорудження значної кількості інфраструктурних об'єктів, які дадуть можливість використати корисні властивості лісів для надання широкого спектра рекреаційних послуг, в першу чергу санаторно-курортного та туристично-оздоровчого спрямування. Розбудова мережі інфраструктурних об'єктів рекреаційного лісокористування сприятиме покращенню господарського освоєння недеревної складової лісоресурсного потенціалу, що зменшуватиме потребу в першочерговому освоєнні найбільш ліквідної деревної біомаси і стимулюватиме постійних та тимчасових

лісокористувачів дотримуватись всіх вимог лісового законодавства стосовно здійснення лісогосподарських заходів задля забезпечення необхідних умов повноцінного росту та необхідної повноти цінних лісових насаджень.

Тобто лісові землі забезпечуватимуть прибуткове ведення лісового господарства навіть за відсутності рубок головного користування. Такі прецеденти мають отримати подальшу імплементацію у роботу постійних лісокористувачів на більшості територій країни. Це стосується як лісозабезпечених, так і малолісних районів. У багатьох регіонах України, в першу чергу у Волинській області в останні роки інтенсивно відбувається процес господарського освоєння та комерціалізації природно-рекреаційного потенціалу лісів, що забезпечує диверсифікацію виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів [95].

Запровадження режимів рекреаційного лісокористування та відповідно зменшення на порядки різних видів рубок дасть змогу зберегти та примножити флористичну та фауністичну складові лісового біорізноманіття, а це створюватиме додаткові шанси для отримання зовнішніх інвестицій в межах реалізації пріоритетів міжнародних лісоохоронних конвенцій. Примноження біорізноманіття – це також перетворення ареалу рекреаційного лісокористування в місце проведення міжнародних та всеукраїнських форумів лісівничого спрямування, що сприятиме підвищенню інвестиційної привабливості лісових земель.

Більше того, рекреаційне лісокористування – це один з основних пріоритетів залучення до господарського обігу самозаліснених сільськогосподарських угідь, де не спостерігається належна повнота насаджень та збалансована породно-вікова структура лісового фонду. Тому говорити про перспективи забезпечення високого рівня економічної віддачі цих територій за рахунок майбутньої заготівлі деревної біомаси не приходить. Водночас насичення цих територій об'єктами інфраструктури рекреаційного лісокористування дасть змогу отримувати вигоду вже у короткостроковій перспективі. Також заліснення малопродуктивних

сільськогосподарських земель через певний період створить умови для того, щоб вони також стали ареалом здійснення рекреаційного лісокористування. Максимально можливе охоплення лісових земель об'єктами інфраструктури рекреаційного лісокористування – це вагома детермінанта зниження рівня розорювання земельного фонду окремих територій, а це у підсумку призведе до зміцнення природних ландшафтів і упередження екологічних катастроф, особливо в зонах ризикового землеробства.

Рекреаційне лісокористування для сільських територій в нинішніх умовах виступає одним з найбільш дієвих факторів використання природно-ресурсних факторів соціально-економічного піднесення. Доцільність масштабнішого залучення природно-рекреаційного потенціалу лісів у господарський обіг визначається тим, що у багатьох регіонах України в останні роки значно звузився потенціал стиглих та перестійних насаджень, що накладає об'єктивні обмеження на здійснення рубок головного користування. Це пов'язано з тим, що рекреаційне лісокористування базується на використанні корисних властивостей лісових біогеоценозів і може здійснюватися у молодих, середньовікових та пристигаючих лісах, чим підвищується рівень комплексності використання лісоресурсного потенціалу та зростає капіталізація лісового господарства.

1.2 Форми, методи та інструменти еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування

Рекреаційне лісокористування є тим видом рекреаційної діяльності, яка базується на використанні лісових біогеоценозів, що у свою чергу виступають фундаментом стійкості еколого-економічних систем окремих територій. Тому темпи і масштаби рекреаційного лісокористування мають враховувати здатність таких систем до самовідтворення, щоб зберегти їх можливість продукувати екосистемні послуги як у короткостроковій, так і в

довгостроковій перспективі. Цього можна досягти за умови наявності сучасної системи еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування, яка охоплюватиме комплекс еколого-лісівничих та фінансово-економічних регуляторів і методів, спрямуванням котрих буде відновлення та відтворення природних характеристик лісових біогеоценозів.

Названі регулятори мають стимулювати суб'єктів рекреаційного лісокористування своєчасно та комплексно забезпечувати розширене відтворення природно-рекреаційного потенціалу лісів. Тим більше, що поглиблення процесів децентралізації створило додаткові можливості для посилення регуляторного впливу на поведінку суб'єктів рекреаційного підприємництва, які використовують матеріально-речову субстанцію та несировинні корисності лісових біогеоценозів. Такого роду можливості пов'язані з тим, що місцеве самоврядування отримало змогу залучати додаткові площі заліснених земель до рекреаційно-відтворювальних ланцюгів, а також фінансувати процеси облаштування рекреаційних ділянок у лісових біогеоценозах. З огляду на це, визріла необхідність у розробленні такої системи еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування, яка максимальною мірою використає переваги децентралізаційних процесів у частині удосконалення регуляторного впливу на процеси господарського освоєння і комерціалізації природно-рекреаційного потенціалу лісів.

Водночас у наявних дослідженнях проблем активізації рекреаційного лісокористування надто спрощено та узагальнено розглядаються ключові моменти еколого-економічного забезпечення господарського освоєння природно-рекреаційного потенціалу та не повною мірою враховано потенціал поглиблення децентралізаційних процесів стосовно використання рекреаційної функції лісів. Не ідентифіковано методи, способи та інструменти як екологічного, так і економічного регуляторного впливу на використання корисних властивостей лісів у рекреаційних цілях.

При виборі форм, методів та інструментів еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування необхідно з виходити з того, як вважають В.Бондаренко, О.Лопарьова, Л.Рисін, О.Фурдичко та Ю.Шпарик, що якщо вплив рекреаційної діяльності виявляється надмірним, то в лісовому біогеоценозі порушуються процеси обміну речовин і енергії, взаємозв'язок між компонентами, відбувається рекреаційна регресія, яка зачіпає всі компоненти – від ґрунту до верхнього ярусу деревостану. Рекреаційний вплив на лісовий біогеоценоз виявляється у витоптуванні, опіках ґрунту від багать, пошкодження рослин тощо. Система заходів оптимізації рекреаційного лісокористування має враховувати, з одного боку, створення сприятливіших умов для відпочинку в лісі, а з іншого – забезпечити стійкість лісових екосистем, вибрати найкращий варіант із багатьох можливих способів раціонального використання біогеоценозів – історично сформованого комплексу живих і неживих компонентів певної ділянки поверхні землі [7, 97, 130]. Тому перспективна система еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування має охоплювати широкий спектр методів та інструментів, які б упереджували прояви надмірного рекреаційного навантаження як на лісові біогеоценози в цілому, так і на окремі елементи лісового біорізноманіття. Застосування такого роду методів та інструментів водночас має закладати стимули для постійних лісокористувачів надавати перевагу тим видам рекреаційної діяльності, які здійснюють мінімальний техногенний та антропогенний вплив на лісову флору та фауну.

Для підвищення ефективності використання лісових рекреаційних ресурсів Н.Криницька пропонує: розробити систему економічних інструментів, яка б стимулювала лісокористувачів використовувати і облаштовувати лісові території для туризму і відпочинку населення; створити на природоохоронних територіях мережу природо-пізнавальних стежок для використання їх з навчально-освітньою метою; проводити політику заохочення місцевих органів влади і приватних інвесторів до

розвитку сучасної туристичної та рекреаційної бази на лісових територіях (туристичні бази для тривалого і короткочасного відпочинку, наметові табори, навчально-освітні стежки, лижні курорти тощо); посилити співпрацю та координацію дій органів місцевого самоврядування і постійних лісокористувачів в питанні освоєння, благоустрою та впорядкування лісових територій з метою раціонального використання і охорони приміських рекреаційних лісів [88].

Ліси України відзначаються високим рівнем рекреаційної цінності, яка внаслідок тривалого орієнтування постійних лісокористувачів на першочергове освоєння найбільш ліквідної деревної складової лісоресурсного потенціалу використовується лише частково. Така ситуація пов'язана з тим, що держава, незважаючи на поглиблення інституціональних трансформацій у лісовому секторі, так і не запровадила комплексу стимулів для того, щоб постійні лісокористувачі та інші суб'єкти підприємницької діяльності були зацікавлені освоювати природно-рекреаційний потенціал лісів і розбудовувати мережу об'єктів рекреаційної інфраструктури. Водночас необхідним є також регуляторний механізм для того, щоб обмежувати рекреаційне навантаження на лісові біогеоценози і упереджувати їх виснаження та руйнацію.

Такий регуляторний механізм має охоплювати комплекс методів, способів та інструментів впливу на виробничо-господарську діяльність постійних лісокористувачів та приватних підприємницьких структур в частині освоєння природно-рекреаційного потенціалу лісів та зміцнення еколого-економічної стійкості природних комплексів. Такий комплекс регуляторів має об'єднуватися в систему еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування, щоб еколого-лісівничі методи регулювання рекреаційної діяльності у лісових біогеоценозах доповнювалися інструментами фінансово-економічного впливу на процеси господарського освоєння природно-рекреаційного потенціалу лісів.

Дослідження показали, що основними складовими системи еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування виступають еколого-лісівнича та фінансово-економічна складові. Кожна складова охоплює комплекс методів, способів та інструментів регуляторного впливу на поведінку суб'єктів рекреаційного підприємництва, а також на процеси відновлення та відтворення природно-рекреаційного потенціалу лісів. За нинішніх умов саме поєднання методів, способів та інструментів перерахованих складових системи еколого-економічного забезпечення здатне забезпечити процес перманентного примноження здатності лісових біогеоценозів продукувати екосистемні послуги, в першу чергу в частині посилення рекреаційної функції лісів (рис. 1.2).

Незважаючи на те, що рекреаційне лісокористування, в першу чергу, передбачає використання несировинних користностей лісів, еколого-лісівнича складова системи еколого-економічного забезпечення господарського освоєння природно-рекреаційного потенціалу лісів має охоплювати комплекс регуляторів, які створюватимуть умови для науково обґрунтованого ведення лісового господарства через здійснення процесів лісовпорядкування та створення умов для моніторингу, інвентаризації та обліку лісів.

У лісових біогеоценозах, які використовуються у рекреаційних цілях, необхідним є забезпечення своєчасності та належної якості лісовідновлення та здійснення рубок формування та оздоровлення лісів. Виходячи з пріоритетів державної політики в частині підвищення рівня лісистості території країни, еколого-лісівнича складова еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування має охоплювати регулятори, які стимулюватимуть процеси лісорозведення, тобто створення лісових культур на землях, які раніше не були зайняті лісами. Вагомого значення набуває здійснення також комплексу робіт по лісопатологічному обстеженню та боротьбі зі шкідниками та хворобами лісу, щоб упередити руйнацію сировинної складової лісоресурсного потенціалу, яка фактично забезпечує продукування користностей, що використовуються у рекреаційних цілях.

Рис. 1.2. Складові еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісочористування в умовах децентралізаційних процесів (розроблено автором)

В умовах поглиблення інституціональних трансформацій у лісовому секторі національної економіки зростає роль фінансово-економічних методів, способів та інструментів регуляторного впливу на процеси господарського освоєння природно-рекреаційного потенціалу лісів. Також регулятори такого роду мають забезпечувати фінансування процесів оновлення та модернізації інфраструктури рекреаційного лісокористування. Важливого значення набуває вирішення проблеми диверсифікації методів, способів та інструментів фінансування капітальних видатків по лісовому та мисливському господарству, капітальних видатків по створенню захисних лісових насаджень та полезахисних лісових смуг, що поряд з рекреаційною функцією екосистемних послуг забезпечуватиме здатність лісових біогеоценозів до самовідтворення.

Фінансово-економічна складова еколого-економічного забезпечення повинна також охоплювати методи, способи та інструменти фінансування капітальних вкладень у придбання пожежної техніки та будівництво доріг протипожежного призначення, щоб своєчасно локалізувати вогнища пожеж і не допускати знищення цінних видів флори та фауни. Для підвищення рекреаційної привабливості лісових біогеоценозів важливого значення набуває також забезпечення надійних джерел фінансування процесів відтворення лісового біорізноманіття, яке визначає продукування значного спектра екосистемних послуг. Виходячи з того, що державні лісові господарства утримують значні площі земель природно-заповідного фонду, які теж потенційно виступають привабливим полігоном для розвитку рекреаційного лісокористування, необхідним є залучення поряд з бюджетним фінансуванням та фінансуванням за рахунок внутрішніх джерел і приватних інвестицій як резидентів, так і нерезидентів.

Основним пріоритетом методів, способів та інструментів фінансово-економічного забезпечення розширеного відтворення та господарського освоєння природно-рекреаційного потенціалу лісів виступає фінансування розбудови об'єктів інфраструктури рекреаційного лісокористування, зокрема

в частині як оновлення існуючої мережі, так і введення сучасних модернізованих об'єктів для надання послуг щодо відпочинку та дозвілля місцевого населення і туристів. Виходячи з того, що суб'єктами рекреаційного лісокористування виступають не лише постійні лісокористувачі, але й спеціалізовані рекреаційні підприємства, інші суб'єкти приватного бізнесу, а також комунальні підприємства, фінансування розбудови рекреаційної інфраструктури лісів має охоплювати широкий спектр форм та методів інвестиційного забезпечення, зокрема тих, які базуються на угодах публічно-приватного партнерства.

В умовах обмеженості бюджетного фінансування та тих правових і організаційних обмежень, які накладає воєнний стан, доцільно на мезорівні забезпечити поєднання еколого-лісівничих та фінансово-економічних регуляторів розширеного відтворення та господарського освоєння природно-рекреаційного потенціалу лісів, зокрема в частині перманентного розширення лісових земель, які доцільно використовувати у рекреаційних цілях. Спектр фінансово-економічних регуляторів має охоплювати інструменти, які стимулюватимуть органи місцевого самоврядування та домогосподарства розширювати територіальний базис рекреаційного лісокористування за рахунок переведення у категорію лісових земель самозаліснених земель домогосподарств та громад, а також за рахунок заліснення малопродуктивних сільськогосподарських угідь та неугідь вказаних користувачів і власників.

Такі інструменти можуть використовувати, зокрема органи місцевого самоврядування, які внаслідок бюджетно-фіскальної децентралізації, завершення процесу створення територіальних громад базового рівня, а також дерегуляції земельних відносин отримали можливість значно розширити територіальний базис рекреаційного лісокористування, а також стимулювати суб'єктів рекреаційного лісокористування вводити додаткові інфраструктурні об'єкти і розширювати площі охоплення рекреаційною діяльністю лісових земель.

Перенесення центру тяжіння в забезпеченні прискорених темпів соціально-економічного піднесення на рівень територіальних громад вимагає від органів місцевого самоврядування більш активної позиції в частині тих видів діяльності, котрі забезпечать максимально ефективне використання наявного ресурсно-виробничого потенціалу. Для територіальних громад, які знаходяться у лісозабезпечених регіонах, таким видом діяльності може слугувати рекреаційне лісокористування, котре базується на використанні корисностей лісових біогеоценозів.

Перевага даного виду діяльності полягає в тому, що він не здійснює надмірного навантаження на навколишнє природне середовище, а при забезпеченні належного контролю може навпаки сприяти розширеному відтворенню природно-рекреаційного потенціалу лісових біогеоценозів. Тому органи місцевого самоврядування мають використати максимально можливий набір інструментів фінансово-економічного впливу на суб'єкти бізнесу щодо залучення їх до процесів розбудови інфраструктури рекреаційного лісокористування.

Таким стимулом може виступати спрощення процедури надання земельної ділянки для введення інфраструктурних об'єктів господарського освоєння природно-рекреаційного потенціалу лісових біогеоценозів з огляду на те, що органи місцевого самоврядування нещодавно отримали значні площі сільськогосподарських земель державної власності поза межами населених пунктів, які вже тривалий період піддавалися стихійному залісенню і фактично стали лісовими землями. Такий же резерв щодо розширення масштабів рекреаційного лісокористування спостерігається в секторі домашніх господарств, котрі володіють великими площами самозаліснених земель. Для того, щоб даний сектор залучав такі землі у рекреаційно-відтворювальний процес, на місцевому рівні необхідно використати всі можливі бюджетні та податкові стимули, що зацікавляють домогосподарства розвивати рекреаційну індустрію.

Урізноманітненню організаційно-правових форм підприємницької діяльності у рекреаційній сфері присвячені праці багатьох вітчизняних вчених. У наукових розробках Н.Андрєєвої, О.Гулич, І.Дишлового, О.Дячук, С.Нездоймінова, І.Січки, С.Харічкова та інших [1; 30; 31; 48; 49; 110; 134; 148] розкривається генезис становлення підприємницької діяльності у рекреаційній сфері, виокремлюються окремі форми підприємницької діяльності у санаторно-курортному та туристично-оздоровчому господарстві, аналізується доцільність використання форм тимчасового користування складовими природно-рекреаційного потенціалу для прискорення процесів комерціалізації природно-ресурсних активів, які відзначаються високим рівнем рекреаційної цінності.

Наголос робиться на здатності підприємницьких структур забезпечувати максимально результативне використання складових природно-рекреаційного потенціалу при дотриманні вимог забезпечення екологічно безпечного природокористування. На думку О.Дячук, суб'єктами рекреаційного підприємництва виступають спеціалізовані рекреаційні (санаторно-курортні та туристично-оздоровчі) підприємства, особисті селянські господарства (суб'єкти сільського та зеленого туризму) та підприємства, які мають диверсифіковану структуру видів господарської діяльності, одним з яких виступає рекреація [48; 49]. Стосовно сфери рекреаційного лісокористування, то тут сформувалися специфічні умови для функціонування різноманітних форм підприємницької діяльності. Такі специфічні умови пов'язані з тим, що державні та комунальні лісові господарства, маючи у постійному користуванні лісові землі, що виступають основним ареалом концентрації лісоресурсних благ, володіють конкурентними перевагами над іншими підприємницькими структурами. Водночас за умови розроблення інституціонального підґрунтя тимчасового користування лісоресурсними активами, які відзначаються високим рівнем рекреаційної цінності, уможливиться участь в процесах рекреаційного

лісокористування спеціалізованих рекреаційних підприємств та інших суб'єктів приватного бізнесу, а також домашніх господарств.

Ще на початку 2000-х років у науковій літературі було визначено сутнісні ознаки та фундаментальні засади становлення підприємницької діяльності у рекреаційній сфері. Зокрема, було обґрунтовано, що розвиток рекреаційного підприємництва має здійснюватися на основі вільного вибору форм діяльності, встановлення цін згідно із законодавством, вільного розподілу прибутку, залучення на добровільній основі майна і коштів юридичних осіб та громадян [115, с. 21]. Але порівняно з початком 2000 років значно змінилося інституціональне середовище здійснення підприємницької діяльності у рекреаційній сфері. Поглиблення процесів децентралізації влади та інституціональної трансформації у природно-ресурсному секторі створили додаткові умови для залучення у відтворювальний процес великої кількості складових природно-рекреаційного потенціалу. Високим рівнем привабливості відзначається потенціал рекреаційного лісокористування, що вимагає удосконалення теоретико-прикладних підходів до становлення різноманітних форм підприємницької діяльності у названому сегменті рекреаційної діяльності. Більше того, фактор домінування державної форми власності на переважну більшість лісоресурсних та лісогосподарських активів вимагає інституціоналізації форм підприємницької діяльності, які дадуть змогу реалізовувати підприємницькі ініціативи при максимальному дотриманні інтересів територіальних громад та місцевого населення, а також виконанні нормативно-правових вимог щодо забезпечення науково обґрунтованого ведення лісового господарства, особливо на природно-заповідних територіях.

В контексті обґрунтування доцільності урізноманітнення форм підприємницької діяльності у сфері рекреаційного лісокористування на основі імплементації партнерських відносин між постійними та тимчасовими лісокористувачами заслуговує на увагу підхід О.Дзюбенка, який полягає в тому, що вагомим джерелом інвестиційно-інноваційного забезпечення

розвитку лісового господарства є впровадження інститутів публічно-приватного партнерства, що дасть можливість залучити у лісове господарство фінансові ресурси приватних підприємницьких структур. Перевага такого партнерства полягає в тому, що воно зберігає державну форму власності на лісоресурсні та лісогосподарські активи і при цьому залучає приватні інвестиції в розширене відтворення лісоресурсного потенціалу та модернізацію лісогосподарської інфраструктури. Публічно-приватне партнерство виступає також важливою інституціональною передумовою збереження в цілому існуючої моделі управління лісовим господарством та унеможливорює відцентрові рухи щодо руйнації галузі [43-45]. З огляду на це, можна стверджувати, що публічно-приватне партнерство є прийнятною формою підприємницької діяльності, яка має отримати поширення у сфері рекреаційного лісокористування, оскільки орендні та кластерні різновиди партнерських відносин дають можливість використовувати складові природно-рекреаційного потенціалу лісів, а також об'єкти рекреаційної лісоохоронної інфраструктури, що не йде всупереч фундаментальним засадам управління лісовим господарством як на загальнонаціональному рівні, на рівні регіонів та громад, а також на рівні державних і комунальних лісогосподарських господарств.

Певним рівнем практичної спрямованості відзначається підхід С.Демидюка, який конкретизував форму публічно-приватного партнерства, яка є найбільш прийнятною для запровадження у лісове господарство, зокрема у сферу рекреаційного лісокористування. На його думку, найбільш дієвою формою публічно-приватного партнерства у лісовому господарстві є лісовий кластер – нестатутне та добровільне об'єднання органів місцевої влади, регіональних підрозділів Державного агентства лісових ресурсів України (ДАЛРУ), лісогосподарських господарств та фінансово-кредитних установ з метою реалізації важливих для регіону і лісової сфери проєктів. Лісові кластери є тією формою лісогосподарського підприємництва, яка дасть змогу реформувати систему економічних відносин у галузі і при цьому

не порушити фундаментальні принципи лісокористування, які викладені в Лісовому кодексі України [40; 41]. У ситуації, коли сформувалися передумови для впровадження додаткових потужностей у сферу рекреаційного лісокористування через можливість користуватися самозалісненими сільськогосподарськими угіддями, які нещодавно передані у комунальну власність, саме об'єднання ресурсів державних лісових господарств, територіальних громад, суб'єктів приватного підприємництва у формі кластерної структури дасть змогу забезпечити баланс між ефективністю освоєння природно-рекреаційного потенціалу та дотриманням вимог екологічної безпеки і задоволенням потреб місцевого населення.

Виходячи з приведеного вище, напрошується висновок про доцільність удосконалення інституціонального середовища функціонування державних та комунальних лісових господарств в частині активізації рекреаційної діяльності, залучення суб'єктів приватного бізнесу до користування лісоресурсними та лісogосподарськими активами у рекреаційних цілях, створення публічно-приватних партнерств задля розширення територіального базису рекреаційного лісокористування за рахунок самозаліснених сільськогосподарських угідь, які у 2021-2022 роках перейшли у комунальну власність у відповідності з дерегуляцією земельних відносин.

У працях вітчизняних вчених також розглядаються різноманітні організаційно-правові форми активізації рекреаційного лісокористування. Н.Васильєва, С.Приліпко, В.Мухін та Н.Шевченко стверджують, що досвід зарубіжних країн доводить ефективність застосування кооперативної й кластерної моделей співробітництва, що дозволяє розвивати лісове господарство та любительське рибальство в регіонах як об'єктів туристично-рекреаційної сфери. Ключовою ознакою кластеру є інноваційна орієнтованість, тому реалізація кластерної політики передбачає налагодження взаємодії між органами публічної влади, бізнесом і науково-освітніми закладами, що сприяє вдосконаленню й підвищенню ефективності в діяльності всіх учасників. На рівні сільських територій варто розвивати

зелений туризм і обслуговуючу кооперацію, що змінить ставлення у суспільстві до лісових ресурсів [14]. О.Маслиган переконаний, що у складі ядра кластеру туризму та рекреації вагоме місце можуть займати лісові ресурси [99, с. 119]. Якраз поглиблення децентралізаційних процесів і створило інституціональне підґрунтя для поширення форм кооперативної та кластерної співпраці територіальних громад, об'єднань домогосподарств, постійних лісокористувачів та суб'єктів приватного підприємництва. Саме кооперативна та кластерна співпраця дадуть змогу сформувати всі необхідні фази для рекреаційно-відтворювального ланцюга у лісокористуванні.

У світі поширені два підходи до вирішення проблем розвитку лісового й рибного господарств: кластерний та кооперація. Кластери створюються для забезпечення розвитку підприємництва і регіональної економіки, що підтверджує їх конкурентні переваги на відміну від традиційних форм організації бізнесу. Стратегії розвитку кластерних утворень передбачають врахування інтересів кожного учасника (органів публічної влади, представників бізнесу й громадського сектору, освітян і науковців, мешканців) і території, де утворюється кластер, який має вагому соціально-економічну, екологічну й іншу значимість для конкретного регіону. Лісові екосистеми є чутливими до техногенного впливу, що породжує проблеми різного характеру. Тому органи місцевого самоврядування під час розробки стратегій і програм соціально-економічного розвитку мають демонструвати господарську (протекціоністську) позицію щодо забезпечення сталого розвитку, заохочувати різні форми співробітництва. З точки зору посилення конкурентоспроможності й привабливості територій розвиток лісового господарства дозволить збільшити доходи місцевих бюджетів (сфера гостинності й громадського харчування, сувенірної справи тощо), інвестиції в туристичну й рекреаційну інфраструктуру, створити нові робочі місця тощо [149].

Досвід зарубіжних країн доводить ефективність застосування кооперативної й кластерної моделей співробітництва, що дозволяє розвивати

лісове господарство та любительське рибальство в регіонах як об'єктів туристично-рекреаційної сфери. Ключовою ознакою кластеру є інноваційна орієнтованість, тому реалізація кластерної політики передбачає налагодження взаємодії між органами публічної влади, бізнесом і науково-освітніми закладами, що сприяє вдосконаленню й підвищенню ефективності в діяльності всіх учасників. На рівні сільських територій варто розвивати зелений туризм і обслуговуючу кооперацію, що змінить ставлення у суспільстві до лісових і водних ресурсів. Тому в Україні доцільно розвивати малий і середній бізнес у лісовому й рибному господарствах, туристично-рекреаційній сфері, а також любительське рибальство. Це сприятиме самозайнятості населення, формуванню сучасної, привабливої та комфортної інфраструктури, особливо у сільській місцевості. Позитивні зміни позначаться на іміджі України, конкурентоспроможності регіональних туристичних і рекреаційних продуктів, їх просуванні й популяризації на вітчизняному й світових ринках [14].

О.Карий та Н.Глинський переконані, що формування туристичних кластерів, яке на сучасному історичному етапі розвитку результативно проходить за рахунок ініціативи на базовому рівні місцевого самоврядування, сприяє суттєвому пришвидшенню розвитку туризму на регіональному рівні. Зацікавленість новоутворених об'єднаних територіальних громад у збільшенні бази власних доходів стимулює їх до формування нових туристичних продуктів, які у середньо- та довгостроковій перспективах мають потенціал до монетизації [72]. В умовах поглиблення реформ у лісовому господарстві ймовірність створення кластерних структур значно підвищується з огляду на можливість залучення до процесів кластеризації суб'єктів лісогосподарського підприємництва.

Зазначимо, що лісогосподарська галузь є домінуючою в окремих районах України, тому забезпечення її сталого розвитку позитивно вплине не лише на природний баланс та економіку конкретного регіону, а й сприятиме покращенню екологічної ситуації в цілому. Зелений туризм орієнтований на

використання сільських населених пунктів для відпочинку в екологічно чистих умовах. Тому, в державі потрібно активізувати роботу зі створення кооперативів у сільській місцевості, що позитивно позначиться на використанні лісових і водних ресурсів, сприятиме розвитку рекреаційного господарства, під яким розуміють «сукупність підприємств, установ, організацій, що виконують соціально-економічні функції, пов'язані з рекреаційним відтворенням населення незалежно від місця розташування відповідних господарських одиниць, їх відомчої підпорядкованості, і використовують для цього природний, історико-культурний, соціально-економічний потенціал територій» [86]. Ці кооперативи надаватимуть послуги у сфері промисельного (рибальство, мисливство, збирання ягід, грибів, лікарських рослин), науково-природничого та культурно-пізнавального (вивчення екосистем і ландшафтів, біології різних видів тварин, птахів, риб і рослин, історико-археологічних і етнографічно-краєзнавчих (звичаїв, традицій, обрядів, народних ремесел, фольклору) особливостей місцевості), спортивно-оздоровчого й інших видів екологічного туризму, які можуть комбінуватись і доповнювати один одного залежно від наявної рекреаційно-ресурсної бази, можливостей суб'єктів господарської діяльності, потреб відпочиваючих тощо [14]. Кооперативи теж варто розглядати як перспективну форму активізації рекреаційного лісокористування, особливо в секторі сільських домогосподарств, де низька концентрація фінансового та виробничо-технічного потенціалу.

Як одну з перспективних форм рекреаційного лісокористування також розглядають угоди оренди. Так, І.Ф.Калуцький, М.М.Запоточний, Р.В.Осташук пропонують запровадити форму передачі потрібних земель лісового фонду державними лісогосподарськими підприємствами в оренду для використання під будівництво рекреаційних комплексів та інших цілей, пов'язаних з рекреацією. При цьому потрібно виділяти для таких цілей, непокриті лісом землі лісового фонду. Водночас, має бути регламентуючим документом передбачено, що кошти від такої оренди мають

використовуватися тільки на створення нових лісів, реконструкцію малоцінних непродуктивних насаджень, охорону та захист лісу, а також на спеціальні заходи по благоустрою лісів та розширенню використання їх для рекреації. Безперечно, при цьому головною метою має бути збереження екологічних властивостей лісів [70, с. 16].

Тобто автори виступають за те, щоб постійні лісокористувачі передавали у користування спеціалізованим підприємницьким структурам землі лісового фонду для побудови на них інфраструктурних об'єктів, які дадуть можливість використовувати несиловинні корисності лісів та флористичний потенціал лісових біогеоценозів для надання широкого спектра рекреаційних послуг. Тобто робиться акцент не на тому, щоб рекреація стала одним з видів виробничо-господарської діяльності лісових господарств, а на тому, щоб постійні лісокористувачі передавали бізнесу у користування лісоресурсні активи для здійснення рекреаційної діяльності.

Певною мірою такий підхід виправдовує себе за умови, коли лісові господарства функціонують у важкодоступних умовах і для створення необхідного набору інфраструктурних об'єктів потрібні значні капітальні вливання. Також доцільно передавати у користування землі лісового фонду спеціалізованим рекреаційним підприємствам, які надають широкий спектр рекреаційних послуг і мають визнаний бренд у масштабах країни. Тим більше, якщо вони знаходяться в місцях значної концентрації сировинних та несиловинних лісоресурсних благ.

Функціонування глобальних туристично-рекреаційних ланцюгів засвідчило, що розвиток туристично-оздоровчих, санаторно-курортних закладів та суб'єктів зеленого і сільського туризму відзначається високим рівнем інвестиційної привабливості за умови створення належного інституціонального середовища для залучення приватного капіталу в освоєння природно-рекреаційного потенціалу, розбудову розгалуженої мережі об'єктів інфраструктури рекреаційного господарства, застосування сучасних технологій організації лікування, відпочинку та дозвілля. Таке

інституціональне середовище сформується за наявності умов повноцінного функціонування різноманітних організаційно-правових форм підприємницької діяльності у рекреаційній індустрії, а також в ланках господарського комплексу, де рекреація виступає важливою складовою диверсифікації виробничо-господарської діяльності. Саме за умови створення відповідних інституціональних передумов для функціонування різноманітних підприємницьких структур рекреаційного профілю буде забезпечено повноцінну роботу національного та регіональних ринків рекреаційних послуг.

Внаслідок анексії значних територій рекреаційної спеціалізації в останні роки відбулося територіальне та структурне переформатування підприємницького середовища здійснення рекреаційної діяльності. Водночас спеціалізовані рекреаційні підприємства залишаються центрами тяжіння ділової активності на ринку рекреаційних послуг. Спеціалізовані рекреаційні підприємства представляють собою суб'єкти виробничо-господарської діяльності, які концентрують місця відпочинку та санаторно-курортного лікування, площі для розміщення туристів та рекреантів, відповідну рекреаційну інфраструктуру. Такими підприємствами є суб'єкти господарювання, які в умовах командно-адміністративної економіки мали відомчу підпорядкованість, а в умовах перехідного періоду та становлення ринкових відносин трансформувалися в госпрозрахункові підприємницькі структури. Також відбулися значні структурні зміни в системі туристичної діяльності, яка концентрувалася на базі потужних виробничих об'єднань. Економічна криза змусила останні продати наявні рекреаційні активи, що сприяло посиленню конкурентного середовища на ринку рекреаційних послуг [48; 49]. В останні два десятиліття підвищилося значення спеціалізованих рекреаційних підприємств в соціально-економічному піднесенні окремих регіонів, як правило, регіонів, що відзначаються значним природно-рекреаційним потенціалом та невисоким рівнем розвитку промислової індустрії. Цьому сприяли структурні зрушення в регіональних

господарських комплексах, які змусили місцеву владу та регіональні бізнес-еліти активніше використовувати наявний природно-рекреаційний потенціал. Поряд зі спеціалізованими рекреаційними підприємствами почав інтенсивно розвиватися сектор малих підприємницьких структур рекреаційного профілю, діяльність котрих спрямовувалася на задоволення потреб певного сегменту споживачів і їх діяльність носила, як правило, сезонний характер.

Досвід функціонування рекреаційної індустрії за останні два десятиліття показує, що домінуюче положення на ринку рекреаційних послуг займають суб'єкти рекреаційного підприємництва, які мають необхідну матеріально-технічну базу та інфраструктурне забезпечення для виробництва високоякісного рекреаційного продукту, тобто спеціалізовані рекреаційні підприємства. Саме такі підприємства мають виступати інноваційним ядром при створенні мережових рекреаційних структур. Суб'єкти зеленого та сільського туризму виконують більш звужений спектр рекреаційних послуг та, як правило, туристично-оздоровчого спрямування. Але завдяки доступності рекреаційних послуг за ціновими параметрами та прийнятному рівню їх якості ці види рекреаційного підприємництва в останні роки набули значного поширення [48; 49]. Але поглиблення децентралізаційних процесів та інституціональні трансформації у природно-ресурсному секторі створили умови для результативного входження на ринок рекреаційних послуг державних та комунальних лісових господарств, які мають у постійному користуванні значні площі лісових земель, котрі виступають ареалом концентрації різноманітних складових природно-рекреаційного потенціалу. Враховуючи тренд скорочення в останні роки у значній кількості лісових господарств площі рубок головного користування та звуження територіального та ресурсного базису заготівлі високоліквідної деревини, освоєння названими суб'єктами підприємницької діяльності корисних властивостей лісів у рекреаційних цілях фактично дає можливість використати дієвий резерв капіталізації наявних у користуванні активів

навіть за умови наявності численних природно-ресурсних, виробничо-технічних та екологічних обмежень.

Враховуючи високий рівень доступності лісових господарств до значних природно-рекреаційних ресурсів, а також їх господарську самодостатність та прийнятний рівень фінансової стійкості, вони мають реальні можливості для того, щоб стати інноваційним ядром мережевих підприємницьких об'єднань рекреаційного профілю, що для сільських лісозабезпечених територій матиме важливе комплексують значення. Також посиляться роль лісових господарств в процесах поживлення ділової активності. В орбіту діяльності таких мережевих структур зможуть потрапити і суб'єкти малого підприємництва, зокрема суб'єкти роздрібно торгівлі, будівельні організації, суб'єкти деревообробного бізнесу, що забезпечить реальні зрушення в структурі сільської економіки на користь несільськогосподарських видів діяльності, що у підсумку збалансує процеси ресурсокористування на цих територіях і зміцнить природні ландшафти.

Такого роду мережеві формування рекреаційно-лісівничого спрямування будуть найбільш ефективними на основі кластерної організації, тобто нестатутного об'єднання учасників рекреаційно-продуктового ланцюга: державних чи комунальних лісових господарств, органів місцевого самоврядування, консалтингових та інжинірингових фірм, сільськогосподарських підприємств, кооперативних сільськогосподарських утворень та особистих селянських господарств, підприємств роздрібно торгівлі та будівельної індустрії, медичних закладів, фінансово-кредитних установ.

Кластерні утворення як форма публічно-приватного партнерства забезпечуватимуть баланс державних, територіальних та корпоративних інтересів, а також інтересів сектору домашніх господарств. Доцільність інституціоналізації угод публічно-приватного партнерства у формі кластерних утворень (кластер – форма публічно-приватного партнерства, яка базується на нестатутній взаємодії влади, інститутів громадянського

суспільства та бізнесу) пов'язується з тим, що саме таке поєднання ресурсів публічного та корпоративного сектора забезпечить прискорені темпи для соціально-економічного піднесення сільських територій, особливо сільських територій лісозабезпечених регіонів, де ефективність використання природно-рекреаційного потенціалу лісів – одна з детермінант структурних зрушень у місцевому господарському комплексі. Залучення до орбіти діяльності кластерного утворення рекреаційно-лісівничого спрямування суб'єктів місцевого бізнесу – це необхідна умова диверсифікації сільської економіки, що у підсумку забезпечить поступовий відхід від надання абсолютного пріоритету розвитку агропромислового виробництва як основної системоутворюючої ланки господарського комплексу і створить умови для переходу на розвиток, зорієнтований на раціональне використання місцевого ресурсно-виробничого, в тому числі природно-ресурсного потенціалу, зокрема природно-рекреаційного потенціалу лісів.

З огляду на це, варто розглядати кластерні утворення рекреаційно-лісівничого профілю потенційними каталізаторами становлення рекреаційної індустрії в лісозабезпечених регіонах, зокрема індустрії зеленого (сільського) туризму на сільських депресивних територіях, особливо там, де має місце значна концентрація природно-рекреаційного потенціалу. Більше того, домашні господарства як основні суб'єкти зеленого (сільського) туризму матимуть змогу отримати усі переваги участі у кластерному утворенні: гарантії місцевої влади, консультативні послуги рекламних та інжинірингових агентств, послуги фінансово-кредитних установ-учасників кластерного утворення [48].

Таким чином сектор домашніх господарств буде поступово залучатися в орбіту відтворення рекреаційного продукту, який буде формуватися в межах функціонування кластерного утворення рекреаційно-лісівничого спрямування. Створення такого роду кластерних формувань прискорить процеси розбудови інфраструктури рекреаційного лісокористування і збільшить кількість відвідувачів природооблаштованих лісових масивів, що

дасть змогу досягти деякі з очікуваних результатів реалізації Державної стратегії управління лісами України до 2035 року, якими є збільшення кількості туристів, що скористалися об'єктами лісової рекреаційної інфраструктури, до 10 млн. осіб на рік, а також запровадження відкритої електронної інформаційної системи у галузі лісового господарства. Більше того, згідно операційного плану реалізації у 2022-2024 роках Державної стратегії управління лісами України до 2035 року планується під патронатом Міндовкілля, Мінцифри, ДАЛРУ та Державного агентства розвитку туризму (ДАРТ) забезпечити проєктування та маркування мережі туристичних маршрутів у межах лісового фонду України, розроблення мобільного додатка «Туризм в лісі» електронної інформаційної системи у сфері лісового господарства [131].

Означені пріоритети реалізації Державної стратегії управління лісами України до 2035 року в частині активізації ділової активності щодо результативнішого використання природно-рекреаційного потенціалу лісових біогеоценозів найбільш ефективно можуть виконуватися саме в умовах функціонування кластерного утворення рекреаційно-лісівничого профілю, яке на мезорівні забезпечить дієву взаємодію між регіональними підрозділами зазначених міністерств і відомств, а також створюватиме належну комунікацію між ними, з однієї сторони, та суб'єктами рекреаційно-лісівничої діяльності, – з іншої. Якраз в межах такого кластерного утворення сформуються організаційні умови для координації процесів проєктування та інформатизації всіх фаз створення рекреаційного продукту на основі освоєння природно-рекреаційного потенціалу лісів.

В цілому на сьогодні сформувалися сприятливі інституціональні передумови для становлення підприємницької діяльності у рекреаційному лісокористуванні (рис. 1.3). Ці передумови зумовлені, в першу чергу, схваленням Державної стратегії управління лісами України до 2035 року, де розвиток рекреаційного лісокористування розглядається як один з пріоритетів стратегування управління лісами з ідентифікацією конкретних

Рис. 1.3. Інституціональні передумови та вигоди становлення підприємницької діяльності у рекреаційному лісокористуванні

Примітка. Побудовано автором.

заходів ефективнішого використання природно-рекреаційного потенціалу лісових біогеоценозів. Також в названому документі інституціоналізуються угоди публічно-приватного партнерства щодо користування лісоресурсними та лісогосподарськими активами, що фактично створює інституціональне підґрунтя для імплементації різноманітних форм таких угод у практику рекреаційного лісокористування.

Це дасть можливість не втрачати контроль за названими активами і при цьому залучати кошти суб'єктів приватного підприємництва у природооблаштувальні проєкти, які стосуються залучення рекреаційного потенціалу лісів у відтворювальний процес. Схвалення названого документу є своєчасним у зв'язку з тим, що відбулась бюджетно-фіскальна децентралізація, яка підвищила зацікавленість місцевого самоврядування у найефективнішому використанні наявного природно-ресурсного потенціалу і саме угоди публічно-приватного партнерства створюють додаткові канали залучення природних благ у систему товарно-грошових відносин.

Схвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження лісів» №2321-IX від 20.06.2022 р. [55] створило умови для спрощення процедури переведення у категорію лісових земель самозаліснених сільськогосподарських угідь та неугідь. Це також є інституціональною передумовою становлення підприємницької діяльності у рекреаційному лісокористуванні, оскільки де-факто залісненні землі можуть за короткий період трансформуватися у лісові землі і відповідно на них вже поширюватимуться вимоги вітчизняного законодавства стосовно здійснення обов'язкового переліку лісогосподарських заходів, зокрема проведення рубок, пов'язаних з веденням лісового господарства.

Водночас тривалий період до стиглості лісових насаджень вимагає від власників цих земель забезпечити максимальне залучення всіх складових лісоресурсного потенціалу у господарський обіг, зокрема через розбудову рекреаційної інфраструктури, що дасть можливість використати ці лісові землі для розвитку зеленого і сільського туризму, а також інших видів

рекреаційної діяльності. Відсутність можливостей забезпечувати прийнятний рівень капіталізації цих земель за рахунок отримання ліквідної деревини буде спонукати власників робити ставку на використання корисних властивостей лісів, зокрема флористичних та фауністичних ресурсів, а також несировинних корисностей та побічного лісокористування і заготівлі другорядних лісових матеріалів.

Інституціональною передумовою розвитку підприємництва у рекреаційному лісокористування виступає також інституціоналізація ринку земель сільськогосподарського призначення, оскільки створюється можливість викупу малопродуктивних сільськогосподарських земель та неугідь, які, по великому рахунку, є більш сприятливим полігоном для ведення лісового господарства, а не сільськогосподарського виробництва. За умови належного консультативного забезпечення процесу перерозподілу малопродуктивних сільськогосподарських угідь та неугідь стане можливим розширення територіального базису рекреаційного лісокористування вже у короткостроковій та середньостроковій перспективі. На викуп цих земель варто було б спрямувати частину коштів Фонду розвитку лісового господарства, щоб формувати територіальну основу лісорозведення, що дасть можливість підвищити рівень лісистості території країни та окремих регіонів. Враховуючи те, що часовий лаг між посадкою та стиглістю лісових насаджень є тривалим, а лісове господарство має давати прийнятний рівень капіталізації, необхідно проєктувати вже у короткостроковій перспективі розвиток підприємництва, пов'язаного з рекреаційним лісокористуванням.

Каталізатором зростання масштабів рекреаційного лісокористування також варто вважати дерегуляцію земельних відносин, оскільки вона уможливила передачу сільськогосподарських земель державної власності поза межами населених пунктів у комунальну власність територіальних громад. Враховуючи те, що значні площі таких земель є самозалісненими, їх передача у комунальну власність зробить територіальні громади учасниками лісопродуктових ланцюгів. При цьому дуже важливо закласти стимули для

того, щоб самозаліснені сільськогосподарські землі трансформувати у лісові землі, одним з пріоритетів котрих має стати розбудова інфраструктури рекреаційного лісокористування. Тому необхідним є відпрацювання механізму надання фінансових преференцій органам місцевого самоврядування, щоб їх стимулювати розвивати лісогосподарську та лісоохоронну діяльність на самозаліснених сільськогосподарських угіддях, що фактично сприятиме формуванню комунального сектора у сфері лісогосподарювання. Також доцільно стимулювати місцеву владу заліснювати ту частину комунальних малопродуктивних сільськогосподарських земель, які не піддалися самозалісненню. Позитивне вирішення даного завдання дасть змогу знизити рівень розорювання територій та збалансувати структуру земельного фонду країни та територіальних громад.

Україна уклавши Угоду про асоціацію з ЄС зобов'язалася імплементувати комплекс Директив, які регулюють окремі сторони економічних відносин, в тому числі і відносин, які стосуються реалізації проєктів природоохоронного спрямування та управління природно-заповідними територіями. Якраз рекреаційне лісокористування у зв'язку з тим, що не передбачає вилучення матеріально-речової субстанції природного ресурсу, дозволяє виконати переважну більшість вимог природоохоронних директив ЄС і при цьому забезпечити вагомий позитивний вплив на соціально-економічний розвиток. Тому документальна та реальна імплементація природно-ресурсних та природоохоронних директив ЄС – важлива інституціональна передумова активізації підприємництва у рекреаційному лісокористуванні.

У разі формування регуляторного механізму стимулювання розвитку підприємництва в рекреаційній сфері на основі врахування перерахованих вище інституціональних передумов стане можливим диверсифікувати організаційно-правові форми підприємницької діяльності, щоб забезпечити максимізацію рекреаційних потужностей за рахунок залучення у

рекреаційно-продуктовий ланцюг додаткових площ лісових земель та введення нових об'єктів рекреаційної інфраструктури. Основними суб'єктами підприємницької діяльності у сфері рекреаційного лісокористування виступають державні та комунальні лісові господарства, оскільки вони володіють переважною більшістю лісоресурсних та лісогосподарських активів, а також у більшості своїй мають можливості фінансувати за рахунок власних коштів спорудження об'єктів інфраструктури рекреаційного лісокористування. Водночас для забезпечення додаткових можливостей щодо використання природно-рекреаційного потенціалу лісів доцільно залучати спеціалізовані рекреаційні підприємства, інші підприємницькі структури, а також їх об'єднання, особливо у випадках, коли необхідною є значна концентрація фінансових ресурсів для спорудження капіталомістких інфраструктурних об'єктів. Більше того, залучення лісовими господарствами до рекреаційно-продуктового ланцюга комунальних самозаліснених земель потребує укладання угод публічно-приватного партнерства з органами місцевого самоврядування та іншими підприємницькими структурами.

Забезпечення належних інституціональних умов для функціонування перерахованих підприємницьких структур у сфері рекреаційного лісокористування дасть змогу отримати численні природно-ресурсні, екологічні та соціально-економічні вигоди. Активізація рекреаційного лісокористування в лісових біогеоценозах сприятиме, в першу чергу, підвищенню рівня комплексності використання лісоресурсного потенціалу, оскільки надання належної якості рекреаційних послуг, що відповідають запитам клієнтів, вимагатиме облаштування лісів таким чином, щоб скористатися корисними властивостями лісів, результатами побічного лісокористування та другорядними лісовими матеріалами. За таких умов відсутність суцільних та вибіркових рубок компенсуватиметься отриманням ефекту від залучення перерахованих складових лісоресурсного потенціалу у відтворювальний процес.

Таким чином розбудова мережі інфраструктурних об'єктів рекреаційного лісокористування сприятиме покращенню господарського освоєння недеревної складової лісоресурсного потенціалу, що зменшуватиме потребу в першочерговому освоєнні найбільш ліквідної деревної біомаси і стимулюватиме постійних та тимчасових лісокористувачів дотримуватись всіх вимог лісового законодавства стосовно здійснення лісогосподарських заходів задля забезпечення необхідних умов повноцінного росту та необхідної повноти цінних лісових насаджень. Тобто лісові землі забезпечуватимуть прибуткове ведення лісового господарства навіть за відсутності рубок головного користування. Такі прецеденти мають отримати подальшу імплементацію у роботу постійних лісокористувачів на більшості територій країни. Це стосується як лісозабезпечених, так і малолісних районів.

Запровадження режимів рекреаційного лісокористування та відповідно зменшення на порядки різних видів рубок дасть змогу зберегти та примножити флористичну та фауністичну складові лісового біорізноманіття, а це створюватиме додаткові шанси для отримання зовнішніх інвестицій в межах реалізації пріоритетів міжнародних лісоохоронних конвенцій. Примноження біорізноманіття – це також перетворення ареалу рекреаційного лісокористування в місце проведення міжнародних та всеукраїнських форумів лісівничого спрямування, що сприятиме підвищенню інвестиційної привабливості лісових земель.

Більше того, рекреаційне лісокористування – це один з основних пріоритетів залучення до господарського обігу самозаліснених сільськогосподарських угідь, де не спостерігається належна повнота насаджень та збалансована породно-вікова структура лісового фонду. Тому говорити про перспективи забезпечення високого рівня економічної віддачі цих територій за рахунок майбутньої заготівлі деревної біомаси не приходится. Водночас насичення цих територій об'єктами інфраструктури рекреаційного лісокористування дасть змогу отримувати вигоду вже у

короткостроковій перспективі. Також заліснення малопродуктивних земель через певний період створить умови для того, щоб вони теж стали ареалом здійснення рекреаційного лісокористування. Максимально можливе охоплення лісових земель об'єктами інфраструктури рекреаційного лісокористування – це вагома детермінанта зниження рівня розорювання земельного фонду окремих територій, а це у підсумку призведе до зміцнення природних ландшафтів і упередження екологічних катастроф, особливо в зонах ризикового землеробства.

Поряд з природно-ресурсними та екологічними розбудова інфраструктури рекреаційного лісокористування забезпечить отримання соціально-економічних вигод. Такі вигоди полягатимуть у тому, що введення додаткових потужностей у рекреаційну індустрію призведе до позитивних зрушень у місцевому господарському комплексі, оскільки введення додаткових інфраструктурних об'єктів вимагатиме виробництва додаткової кількості будівельних дерев'яних конструкцій та збільшить попит на послуги будівельних фірм. Таким чином створяться умови для прискореного розвитку сектору деревообробних виробництв та будівельної індустрії. Сезонне зростання кількості рекреантів сприятиме розширеному відтворенню потенціалу підприємств громадського харчування та роздрібної торгівлі. Отже, розбудова інфраструктури рекреаційного лісокористування для сільських територій, а сільські території виступають основним ареалом концентрації природно-рекреаційного потенціалу лісів, має вагоме значення, оскільки забезпечує зростання питомої ваги несільськогосподарських видів діяльності в структурі сільської економіки.

Активізація рекреаційної діяльності постійних лісокористувачів та інших суб'єктів підприємницької діяльності в частині введення додаткових потужностей рекреаційного лісокористування створить умови для зростання рівня прибутковості, а це позитивним чином відобразиться на надходженнях фіскальних платежів до публічних бюджетів. Додаткові потужності у рекреаційному лісокористуванні потребуватимуть додаткової робочої сили, а

це нові робочі місця для територій концентрації природно-рекреаційного потенціалу лісів. Більше того, рекреаційне лісокористування – це найменш капіталомісткий спосіб комерціалізації екосистемних послуг лісів, що створює умови для принципово нової моделі ведення лісового господарства у відповідності з передовою іноземною практикою, згідно якої рекреаційна та інші функції лісів використовуються на платній основі і забезпечують створення додаткових вартостей без фізичного вилучення матеріально-речової субстанції лісового ресурсу.

Прискорений розвиток рекреаційного лісокористування уможливорюється за умови інституціоналізації форм комерціалізації лісоресурсних активів, які використовуються у рекреаційних цілях (рис. 1.4). Лісоресурсні активи охоплюють лісові землі, лісові насадження, інші елементи лісового біорізноманіття та несировинні корисності лісів.

Виходячи з наявного інституціонального середовища лісогосподарювання, реформи системи управління лісовим господарством, наслідків поглиблення децентралізаційних процесів, основними формами комерціалізації лісоресурсних активів рекреаційного спрямування виступають: постійне користування, тимчасове користування (оренда), кооперація, кластеризація, муніципалізація.

Виходячи з того, що лісові господарства отримують право постійного користування лісовими землями, на яких концентруються лісові насадження, інші складові лісового біорізноманіття і продуковані лісовими біогеоценозами несировинні корисності, постійне користування виступає формою комерціалізації лісоресурсних активів у рекреаційних цілях. За таких умов державні та комунальні лісові господарства виступають безпосередніми суб'єктами надання рекреаційних послуг, тобто рекреаційна діяльність стає складовою виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів.

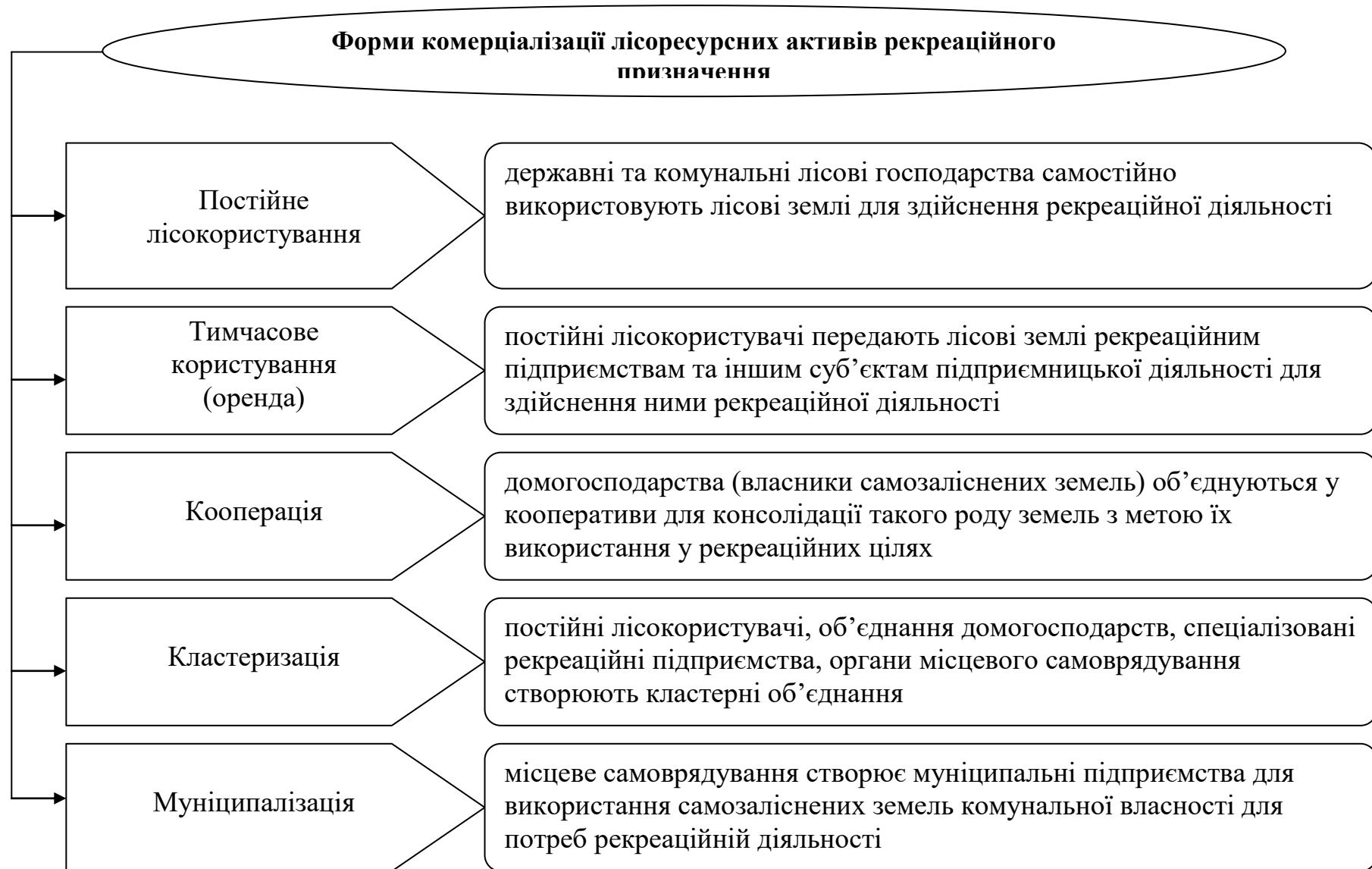

Рис. 1.4. Специфікація форм комерціалізації лісоресурсних активів рекреаційного призначення

Примітка. Побудовано автором.

Іншою формою комерціалізації лісоресурсних активів рекреаційного спрямування виступає тимчасове користування у формі оренди. Постійні лісокористувачі передають лісові землі та інші лісоресурсні активи спеціалізованим рекреаційним підприємствам та іншим суб'єктам рекреаційного підприємництва для здійснення ними рекреаційної діяльності на основі платності та строковості. Форма оренди дає можливість використати наявний рекреаційний потенціал окремих ділянок лісового фонду навіть за відсутності власних можливостей для розбудови мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури. За такої форми комерціалізації лісоресурсних активів рекреаційного спрямування важливо забезпечити належний природоохоронний контроль за користувачами лісових ділянок, щоб упередити прояви природо-руйнівного та еколого-деструктивного впливу на довкілля.

Багаторічне стихійне заліснення сільськогосподарських угідь, які не використовувалися у продуктивному обігу внаслідок глибокої економічної стагнації в 90-х роках минулого століття, сформували сприятливі передумови для активізації рекреаційного лісокористування на значних територіях. Лівова частка таких земель належить домогосподарствам, які вони отримали у власність внаслідок розпаювання колишніх колгоспних земель. Водночас окремо взяте домогосподарство, як правило, не має достатніх виробничо-технічних, організаційних та фінансових можливостей, щоб організувати рекреаційну діяльність на самозаліснених землях. Тому домогосподарства (власники само заліснених земель) повинні об'єднуватися у кооперативи для консолідації такого роду земель з метою їх використання у рекреаційних цілях. Такого роду кооперативи за відповідної консультативної підтримки держави та територіальних громад можуть стати повноцінними учасниками ринку рекреаційних послуг. У той же час вони мають налагоджувати інституціональну взаємодію із лісовими господарствами, щоб проводити на самозаліснених землях необхідний комплекс лісогосподарських та лісоохоронних заходів.

Однією з перспективних форм комерціалізації лісоресурсних активів рекреаційного спрямування варто розглядати кластеризацію. Кластеризація – це процес об'єднання учасників рекреаційно-продуктових ланцюгів у нестатутні об'єднання у формі кластерів. У таке об'єднання можуть входити: постійні лісокористувачі, об'єднання домогосподарств, спеціалізовані рекреаційні підприємства, інші суб'єкти підприємницької діяльності, органи місцевого самоврядування, фінансово-кредитні установи, заклади вищої освіти та науково-дослідні інститути. Завдяки концентрації наявних в учасників ресурсів та організаційних можливостей налагоджується надання рекреаційних послуг на основі зведення мережі об'єктів рекреаційної інфраструктури на території лісових біогеоценозів. Інноваційним ядром таких кластерів виступатимуть лісові господарства, які користуються на постійній основі головним ареалом концентрації лісоресурсних благ.

Органи місцевого самоврядування, які отримали у власність територіальних громад, значні площі самозаліснених земель, придатних для рекреаційного використання, мають можливість самостійно використовувати ці землі при необхідному інфраструктурному забезпеченні для надання певного набору рекреаційних послуг. Для надання відповідного набору рекреаційних послуг на основі використання складових лісових біогеоценозів органи місцевого самоврядування можуть створювати муніципальні підприємства. Тому муніципалізація теж розглядається як форма комерціалізації лісоресурсних активів рекреаційної спрямованості. Водночас, якщо на території окремих громад функціонують комунальні лісові господарства, то органи місцевого самоврядування можуть передавати їм у користування само заліснені сільськогосподарські землі, які відзначаються певною рекреаційною цінністю.

1.3 Інституціоналізація еколого-економічного впливу територіальних громад на суб'єкти рекреаційного лісокористування

Розбудова інфраструктури рекреаційного лісокористування позитивним чином впливає на динаміку зайнятості місцевого населення, оскільки для зведення рекреаційних об'єктів залучаються суб'єкти малого підприємництва, які спеціалізуються на виробництві дерев'яних конструкцій, що є важливим фактором зміцнення господарської самодостатності територіальних громад. У середньостроковій перспективі саме зведення додаткових об'єктів інфраструктури рекреаційного лісокористування забезпечить додаткові можливості для залучення екосистемних послуг лісів у господарський обіг і стане полюсом соціально-економічного піднесення сільських територій, які виступають ареалом концентрації лісоресурсних благ.

З огляду на сказане, необхідно зміцнювати співпрацю між органами місцевого самоврядування, лісовими підприємствами та суб'єктами малого підприємництва на основі реалізації угод публічно-приватного партнерства в частині зведення нових об'єктів інфраструктури рекреаційного лісокористування. Органи місцевого самоврядування, які нещодавно отримали у комунальну власність великі площі земель сільськогосподарського призначення, що піддалися стихійному залісненню, мають значні можливості для того, щоб сформувати разом з лісовими підприємствами додатковий ареал для розбудови індустрії рекреаційного лісокористування і підвищити вагомість лісового господарства у соціально-економічному піднесенні сільських територіальних громад, особливо у лісозабезпечених регіонах.

Тобто поглиблення децентралізації влади фактично зробило територіальні громади основними суб'єктами регуляторного впливу на рекреаційне лісокористування. Враховуючи те, що основою рекреаційного лісокористування виступає ліс як важлива компонента природних

біогеоценозів, необхідним є формування інструментарію еколого-економічного впливу органів місцевого самоврядування на суб'єкти господарювання, які продукують рекреаційні послуги, що базуються на використанні лісових насаджень, лісових земель та несиловинних корисностей лісу.

В сьогоденнішніх умовах питання співпраці об'єднаних територіальних громад на висококонкурентному туристичному ринку, на думку О.Карого та Н.Глинського, набуває особливої ваги. В контексті останніх подій слід відзначити, що відсутнє просідання (почасти – замороження) туристичної галузі у зв'язку із введенням карантинних заходів, пов'язаних із поширенням коронавірусної хвороби COVID-19, на нашу думку, носить тимчасовий характер. При усіх інших рівних умовах, прогнозуємо нехай поступове, однак впевнене відновлення економічної активності в туризмі у середньостроковій перспективі. Таким чином, сьогоденішню ситуацію розглядаємо не як точку біфуркації, яка принципово змінює передумови для діяльності усіх економічних агентів у сфері туризму, а як тимчасове відхилення (хоча й суттєве) від багаторічної тенденції розвитку туристичної галузі у всій її багатогранності [72].

А.Мельник, Н.Мельник, Р.Качаровський, І.Єрко акцентують увагу на необхідності умонтування у стратегічний план розвитку територіальних громад пріоритетів розвитку місцевого рекреаційного комплексу. Такими пріоритетами виступають: пошук джерел фінансування галузі («бюджети розвитку», грантові програми, міжнародні інвестиції, залучення коштів місцевого населення); створення підприємств, установ та організацій туристично-рекреаційного спрямування; проведення модернізації наявних туристичних об'єктів (реконструкція, забезпечення належного стану території, облаштування місць зупинок для туристів тощо); розробка детальних туристичних маршрутів із залученням наявних туристичних об'єктів; реконструкція автошляхів у сільській місцевості згідно міжнародних стандартів; залучення місцевого населення до створення

сільських садиб та популяризації сільського зеленого туризму; ребрендинг наявних та відкриття нових закладів розваг, громадського харчування, побутового обслуговування; посилення рекламно-інформаційної роботи з популяризації об'єктів туризму (прес-тури, інформаційні таблиці-вказівники з QR-кодами, реклама у ЗМІ та на Web-ресурсах тощо) [102, с. 73].

Проблеми розвитку туристично-рекреаційної сфери переважно спричинені відсутністю системного підходу до формування відповідних державної, регіональних і місцевих стратегій і програм, реалізація яких стимулювала б створення сприятливих умов, зокрема в напрямі розвитку лісового й рибного господарств, для внутрішніх та іноземних туристів [14].

Через недостатнє фінансування більшість сільських громад в Україні не має належної туристично-рекреаційної та культурної інфраструктури, яка б відповідала сучасним вимогам для задоволення потреб мешканців. Тому зазначимо, що в нашій країні варто розвивати обслуговуючі кооперативи, діяльність яких дозволить розвинути й покращити зелений туризм, нетрадиційні види оздоровлення (фіто-, апітерапія та інше), облаштовувати місця для відпочинку й риболовлі, очищувати водойми й ліси, створювати об'єкти готельно-ресторанної, культурно-розважальної та інших сфер. Органи публічної влади повинні заохочувати населення до створення таких кооперативів, прийняття участі у програмах розвитку туристично-рекреаційної сфери на державному, регіональному і місцевому рівнях, у конкурсах громадських проєктів, у т.ч. за рахунок міжнародної технічної допомоги [123, с. 290].

Рекреаційне лісокористування в контексті соціально-економічного піднесення територіальних громад, на території яких концентруються лісоресурсні блага, що використовуються для виробництва набору туристично-рекреаційних послуг, відіграє важливі економічні та екологічні функції. До економічних функцій рекреаційного лісокористування в контексті соціально-економічного піднесення територіальних громад-ареалів концентрації лісоресурсних благ відносяться бюджетонаповнююча,

структуруюча, соціально-стабілізуюча. Бюджетонаповнююча функція полягає в тому, що введення додаткових потужностей в рекреаційній діяльності лісових господарств та інших суб'єктів рекреаційного підприємництва, які використовують лісові біогеоценози, призводить до нарощення потоку податків, зборів та інших обов'язкових платежів до публічних фінансових фондів, частина котрих концентрується у бюджетах місцевого самоврядування.

Структуруюча функція визначається тим, що у територіальних громадах, які відзначаються підвищеним рівнем лісистості, рекреаційне лісокористування забезпечує структурні зрушення у місцевому господарстві. Це супроводжується введенням додаткових потужностей у суміжних галузях, які постачають матеріали та комплектуючі для спорудження об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури. Соціально-стабілізуюча функція проявляється в тому, що використання лісів у рекреаційних цілях дозволяє створювати нові робочі місця в межах територіальної громади-ареалі концентрації лісоресурсних благ, підвищувати доходи домогосподарств, підвищувати доступність лісоресурсних благ для жителів територіальної громади-ареалі концентрації лісоресурсних благ, урізноманітнювати портфель рекреаційно-оздоровчих послуг.

Екологічними функціями рекреаційного лісокористування в контексті соціально-економічного піднесення територіальних громад виступають: асиміляційна, еколого-стабілізуюча, природоохоронно-регулююча. Асиміляційна функція полягає в тому, що надання пріоритету рекреаційному використанню лісів зменшує заготівлю деревної маси та інших елементів лісового біорізноманіття, що сприяє посиленню здатності лісових біогеоценозів продукувати кисень і поглинати вуглекислий газ. Еколого-стабілізуюча функція проявляється в тому, що рекреаційне освоєння лісових біогеоценозів сприяє збереженню стійких лісових угруповань, а це зміцнює лісові ландшафти та забезпечує безперервність і поступальність введення лісового господарства та обмежує суцільні рубки. Це у підсумку зберігає

природну водорегулюючу, ґрунтоохоронну та меліоративну функцію лісів. Природоохоронно-регулююча функція полягає в тому, що надання пріоритету рекреаційному лісокористуванню упереджує прояви виснаження окремих елементів лісового біорізноманіття конкретного ареалу розміщення і створює умови для розширеного відтворення його флористичної і фауністичної та інших складових.

Індустрія рекреаційного лісокористування виступає важливою ланкою рекреаційного комплексу, яка на основі користування лісоресурсними активами створює комплекс туристично-рекреаційних послуг, що спрямований на задоволення потреб місцевого населення та туристів. У загальнонаціональному масштабі дана ланка рекреаційного комплексу спрямована на створення умов для реабілітації, в першу чергу, тих громадян, які постраждали внаслідок воєнних дій. На рівні територіальної громади, особливо у багатолісних районах, рекреаційне лісокористування може стати однією з основних структуроформуючих галузей місцевого господарства як частині створення нових робочих місць, так в частині розширеного відтворення потенціалу суміжних ланок сільської економіки. Водночас, враховуючи те, що створення рекреаційного продукту у лісових масивах потребує освоєння широкого спектра елементів лісового біорізноманіття, необхідним є розроблення системи еколого-економічного впливу територіальних громад на суб'єкти рекреаційного лісокористування з метою упередження проявів виснаження лісових біогеоценозів.

Щоб сформувати ефективний інструментарій еколого-економічного впливу місцевого самоврядування на процеси рекреаційного лісокористування необхідною є ідентифікація комплексного синергетичного впливу даної складової рекреаційної діяльності на місцевий господарський комплекс та лісові біогеоценози. Такий синергетичний вплив проявляється у формі економічного та екологічного ефектів, які отримує лісове господарство за умови використання значної кількості складових лісоресурсного потенціалу у рекреаційних цілях (рис. 1.5).

Рис. 1.5. Економічний та екологічний ефект активізації рекреаційного лісокористування
Примітка. Побудовано автором.

Економічний ефект для лісового господарства забезпечується, в першу чергу, шляхом підвищення комплексності використання лісоресурсного потенціалу за рахунок того, що ресурсною базою надання рекреаційних послуг виступають несиловинні корисності лісів, побічне лісокористування, другорядні лісові матеріали, флористичні та фауністичні лісові ресурси. Саме за рахунок того, що за умови рекреаційного лісокористування використовується деревна та недеревна складова лісоресурсного потенціалу та несиловинні корисності лісів отримується більший економічний ефект, ніж за умови здійснення лісозаготівель, особливо у деревостанах, де домінують молодняки та середньовікові насадження. Якщо у таких лісах перспектива отримання прийнятного рівня прибутковості від лісозаготівель фактично відсутня, то налагодження процесів рекреаційного лісокористування на основі користування різноманітними складовими лісового біорізноманіття дасть можливість забезпечити порівняно високий рівень капіталізації.

Проявом економічного ефекту для лісового господарства від розбудови лісової рекреаційної інфраструктури також слід вважати комерціалізацію несиловинних корисностей лісових біогеоценозів. Використання корисностей лісів в цілому регулюється спеціальним нормативно-правовим актом [107].

Корисними властивостями лісів є їх здатність зменшувати вплив негативних природних явищ, захищати ґрунти від ерозії, регулювати стік води, попереджувати забруднення навколишнього природного середовища і очищати його, сприяти оздоровленню населення та його естетичному вихованню [96].

Значним територіальним ресурсом для організації рекреаційного лісокористування виступають самозаліснені та малопродуктивні сільськогосподарські угіддя, які перебували у державній власності, а у 2021 році внаслідок дерегуляції земельних відносин були передані у комунальну власність територіальних громад. Тому переважна більшість такого роду земель знаходиться у власності, користуванні та розпорядженні органів

місцевого самоврядування. За наявності відповідних стимулів як у формі бюджетно-податкових преференцій чи преференцій, які виникають внаслідок поглиблення реформ у лісовому господарстві, органи місцевого самоврядування можуть використовувати самозаліснені землі для потреб рекреаційного лісокористування, оскільки такі землі у переважній більшості є непридатними для повноцінного використання у сільськогосподарському виробництві та не відзначаються відповідною повнотою насаджень для прибуткового ведення лісового господарства у середньостроковій перспективі. Саме за таких умов буде забезпечено додаткове залучення самозаліснених та малопродуктивних сільськогосподарських угідь і неугідь у продуктивний обіг через розбудову на цих землях об'єктів рекреаційної інфраструктури.

Створення умов для передачі місцевим самоврядуванням самозаліснених земель постійним лісокористувачам, а також надання їм бюджетно-податкових преференцій в частині розбудови мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури дасть змогу сформувати необхідні передумови для того, щоб рекреаційна діяльність увійшла в спектр пріоритетів виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів. Прийнятний рівень рентабельності рекреаційного лісокористування поступово змістить пріоритети в їх діяльності і усуне рецидиви першочергово освоєння найбільш ліквідної деревної маси. У підсумку це дозволить зорієнтувати менеджмент лісових господарств та місцеве самоврядування на максимізацію рівня комерціалізації екосистемних послуг лісів, в першу чергу стосовно використання сировинної та несировинної складових лісоресурсного потенціалу у рекреаційних цілях.

Паралельно з економічним ефектом для лісового господарства рекреаційне лісокористування дає можливість отримувати певні екологічні вигоди. Надання пріоритету рекреаційному використанню лісоресурсних благ, що супроводжується зменшенням здійснення різноманітних рубок, пов'язаних з веденням лісового господарства, створює умови для зміцнення

екологічної стійкості лісових біогеоценозів. Зміцнення стійкості лісових біогеоценозів забезпечує значний кумулятивний ефект для покращення асиміляційної місткості територій та нарощення лісового біорізноманіття. Розбудова мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури дасть змогу упорядкувати лісові землі, зокрема забезпечити природооблаштування захаращених внаслідок буреломів та вітровалів ділянок лісового фонду. Збереження лісових насаджень на самозаліснених землях та зменшення інтенсивності рубок на ділянках лісового фонду дає змогу покращити киснепродукуючу, вуглецеводепонуючу, ґрунтозахисну, водорегулюючу та агролісомеліоративну функції лісів.

Отримання економічного та екологічного ефектів для лісового господарства внаслідок активізації рекреаційного лісокористування у підсумку призведе до позитивних зрушень у структурі місцевого господарства на території територіальної громади. Зокрема у середньостроковій перспективі слід очікувати підвищення питомої ваги несільськогосподарських видів діяльності в структурі сільської економіки, а також зростання вагомості впливу сервісної економіки на соціально-економічне піднесення територій концентрації лісоресурсних благ.

Виходячи з поглиблення бюджетно-фіскальної децентралізації та дерегуляції земельних відносин, які на порядок збільшили фінансовий та територіальний ресурс місцевого самоврядування, значно збільшився потенціал розширення масштабів рекреаційного лісокористування. Тобто місцеве самоврядування у нинішніх умовах має достатні ресурси для того, щоб прямо та опосередковано стимулювати процеси господарського освоєння лісоресурсного потенціалу у рекреаційних цілях. Такого роду стимули мають зацікавлювати лісові господарства розширювати мережу об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури або ж передавати лісові землі у користування спеціалізованим підприємницьким структурам, для яких рекреація виступає основним видом діяльності (рис. 1.6).

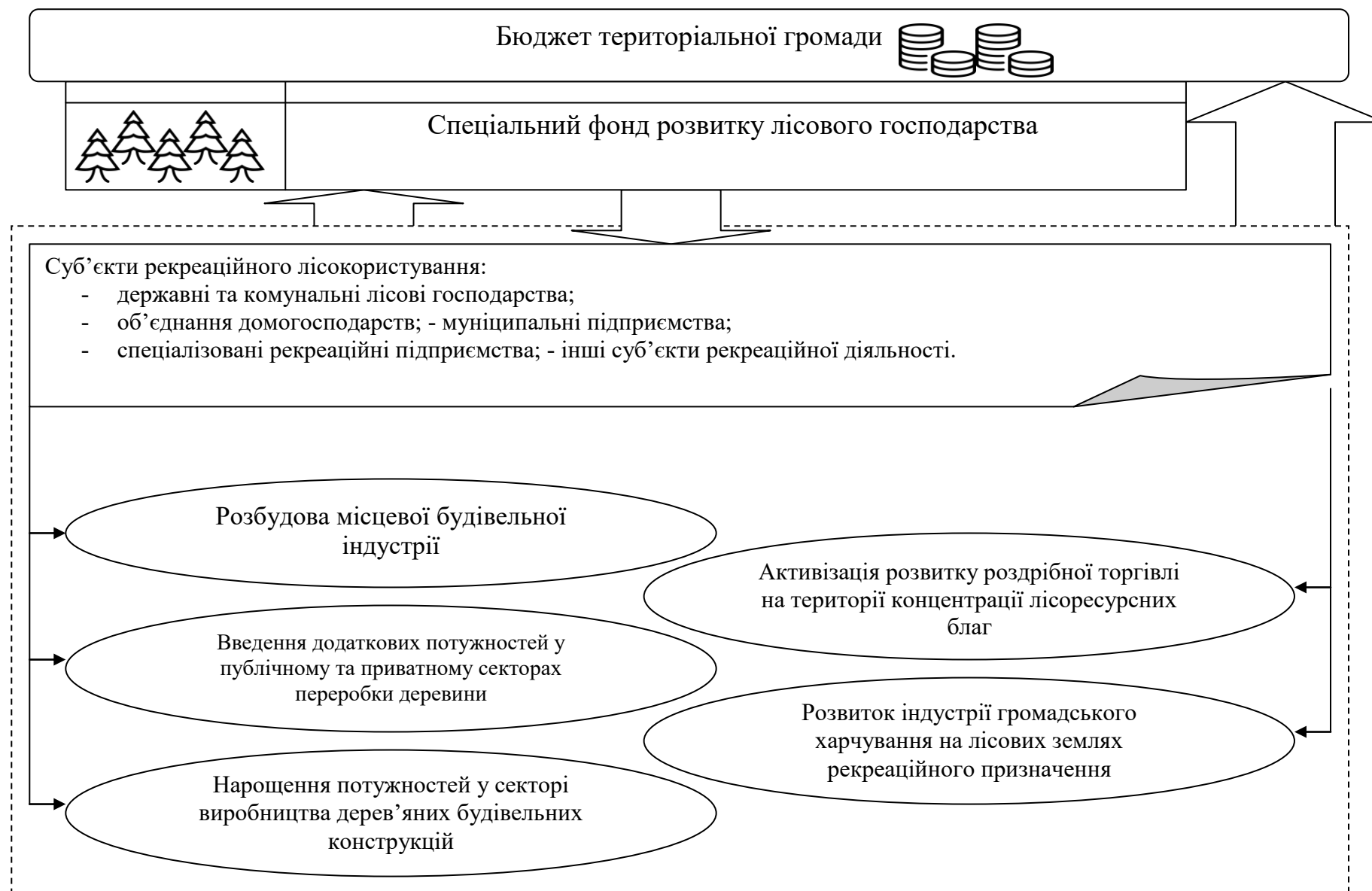

Рис. 1.6. Вплив територіальних громад на розширене відтворення потенціалу рекреаційного лісокористування

Примітка. Побудовано автором.

Тобто органи місцевого самоврядування повинні надавати бюджетно-податкові преференції з місцевих бюджетів. Для нарощення обсягів коштів, необхідних для фінансування преференцій суб'єктам рекреаційної діяльності, доцільно формувати у структурі місцевих бюджетів спеціальні фонди – фонди розвитку лісового господарства. Такі фонди формуватимуться за рахунок концентрації в них частини рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів, а також за рахунок туристичного збору, який стягуватиметься за використання складових лісоресурсного потенціалу у рекреаційних цілях.

Кошти спеціального фонду розвитку лісового господарства повинні використовуватися крім фінансування потреб лісовідновлення та лісовідтворення також на потреби розбудови мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури. Якщо комунальним та державним лісовим господарствам, які здійснюють рекреаційну діяльність, з місцевих фондів розвитку лісового господарства варто здійснювати прямі бюджетні виплати, то на приватні суб'єкти рекреаційного підприємництва у лісових масивах доцільно впливати опосередкованими методами. Необхідною є інституціоналізацію прямих методів стимулювання органами місцевого самоврядування об'єднань домогосподарств щодо здійснення ними діяльності, пов'язаної з рекреаційним використанням самозаліснених сільськогосподарських угідь.

Інституціоналізація методів та інструментів стимулювання процесів рекреаційного лісокористування зумовлена тим, що розширення масштабів використання сировинної та несировинної складових лісоресурсного потенціалу у рекреаційних цілях дає змогу дати додатковий імпульс розвитку суміжних галузей. Зведення об'єктів рекреаційної інфраструктури у лісових масивах потребуватиме виробництва будівельних дерев'яних конструкцій, а це додатковий попит на продукцію лісопереробного сектора, який здійснює виробництво дерев'яних будівельних конструкцій, а також відповідно на продукцію суб'єктів підприємницької діяльності, які здійснюють переробку

деревини. Залучення додаткових споживачів рекреаційних послуг на рекреаційних об'єктах лісових підприємств та інших суб'єктів підприємницької діяльності потребуватиме нарощення потенціалу роздрібної торгівлі та пунктів громадського харчування на лісових землях рекреаційного призначення.

В умовах розширення ареалу ведення лісового господарства та імплементації передового іноземного досвіду комплексного використання лісоресурсного потенціалу важливого значення набуває розвиток рекреаційного лісокористування, яке дасть змогу використати корисності лісів задля надання туристично-оздоровчих послуг, що дуже важливо з огляду на потребу реабілітації постраждалих внаслідок воєнних дій. Розвиток рекреаційного лісокористування супроводжується посиленням рекреаційного навантаження на лісові біогеоценози, що вимагає інституціоналізації системи еколого-економічного забезпечення.

Виходячи з теорії і практики формування регуляторного механізму у лісовому господарстві, можна стверджувати, що система еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування має охоплювати еколого-лісівничі та фінансово-економічні методи, способи та інструменти, які дадуть змогу при зростанні рекреаційного навантаження на лісові землі виконувати весь необхідний комплекс лісогосподарських заходів та фінансувати капітальні видатки на оновлення лісогосподарської, в тому числі рекреаційної інфраструктури лісів. Перераховані методи, способи та інструменти еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування мають бути націлені на стимулювання процесів використання у рекреаційних цілях корисностей лісів, а також залучення до даного процесу самозаліснених земель територіальних громад та домогосподарств.

У короткостроковій перспективі прискорені темпи розвитку рекреаційного лісокористування пов'язуються з використанням переваг та можливостей поглиблення децентралізаційних процесів, зокрема залучення

через до територіального базису лісової рекреації земель комунальної власності, а також використання коштів місцевих бюджетів для співфінансування з підприємницькими структурами створення об'єктів рекреаційної інфраструктури у лісових біогеоценозах.

Висновки до Розділу 1

1. Встановлено, що поглиблення інституціональних трансформацій у лісовому секторі національної економіки створило інституціональні передумови для диверсифікації виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів, в першу чергу через результативніше використання корисних властивостей лісів. Результативніше використання корисних властивостей лісових біогеоценозів є можливим за рахунок введення додаткових потужностей в індустрію рекреаційного лісокористування. Доцільність розбудови інфраструктури рекреаційного лісокористування впливає також з того, що у багатьох регіонах частка стиглих та перестійних насаджень є невисокою, що звужує перспективи зростання прибутковості виробничо-господарської діяльності як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі за рахунок збільшення обсягів лісозаготівель в межах рубок головного користування.

2. Обґрунтовано, що в умовах децентралізації влади в соціально-економічному піднесенні багатолісних районів підвищується вагомість використання лісоресурсних активів, зокрема в частині освоєння їх рекреаційної цінності. Доведено, що рекреаційне лісокористування виступає потенційно привабливою складовою виробничо-господарської діяльності лісових господарств та спеціалізованих рекреаційних підприємств, що дає можливість забезпечити прийнятний рівень капіталізації корисних властивостей лісів навіть за умови розбалансованої породно-вікової структури лісового фонду. Водночас повноцінне здійснення рекреаційного

лісокористування на лісових землях потребує розроблення інституціональних засад використання цих земель, лісових насаджень та корисних властивостей лісів для потреб туристичного-оздоровчого господарства та інших видів рекреаційної діяльності.

3. Виявлено, що інфраструктурне облаштування рекреаційного лісокористування охоплює формування туристичних маршрутів та екологічних стежок, зведення об'єктів рекреаційного призначення у формі будівель та споруд, інші заходи з облаштування лісових біогеоценозів у рекреаційних цілях. Розбудова мережі лісової рекреаційної інфраструктури має забезпечити максимально можливе використання функцій лісових екосистем в частині продукування рекреаційних продуктів. У більшості лісових екосистем України сформувалися сприятливі природно-ресурсні передумови для розвитку рекреаційного лісокористування, які за умови відповідного інфраструктурного облаштування дадуть змогу ефективніше використовувати і відповідно комерціалізувати корисні властивості лісів.

4. Обґрунтовано, що основними функціями процесу використання лісів у рекреаційних цілях виступають: соціальна, природоохоронна та економічна. Соціальна функція рекреаційного лісокористування пов'язана зі створенням нових робочих місць, що виникнуть внаслідок введення додаткових інфраструктурних об'єктів у зв'язку з розширенням переліку рекреаційних послуг, які будуть надавати лісові господарства, спеціалізовані рекреаційні установи, домогосподарства та суб'єкти підприємницької діяльності, в переліку видів діяльності котрих є рекреаційна діяльність. Природоохоронна функція рекреаційного лісокористування впливає з того, що надання пріоритету використанню корисних властивостей лісів автоматично зменшує потребу в освоєнні найбільш ліквідної складової деревної маси і тим самим сприяє підвищенню рівня стійкості лісових біогеоценозів. Економічна функція рекреаційного лісокористування забезпечує підвищення рівня капіталізації розширеного відтворення та господарського освоєння лісоресурсного потенціалу, а також створює

додаткові умови для диверсифікації виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів.

5. Виходячи з того, що основною ресурсною базою розвитку рекреаційного лісокористування виступають лісові біогеоценози, що вирішальною мірою визначають асиміляційну місткість територій концентрації лісоресурсних благ, необхідною є інституціоналізація (нормативно-правове закріплення та практичне впровадження інститутів-правил та інститутів-організацій) еколого-економічного впливу територіальних громад на суб'єкти рекреаційного лісокористування, щоб господарське освоєння природно-рекреаційного потенціалу заліснених земель супроводжувалося дотриманням вимог природоохоронного та лісового законодавства.

6. Встановлено, що ключовою складовою інституціоналізації еколого-економічного впливу територіальних громад на суб'єкти рекреаційного лісокористування має стати створення в структурі бюджетів територіальних громад спеціальних фондів розвитку лісового господарства, кошти котрих будуть спрямовуватися, в тому числі, і на примноження природно-рекреаційного потенціалу лісових біогеоценозів, а також на розбудову мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури.

7. Дослідження показали, що внаслідок схвалення Державної стратегії управління лісами до 2035 року створилися сприятливі інституціональні передумови для урізноманітнення форм підприємницької діяльності у сфері рекреаційного лісокористування, що дасть можливість освоювати природно-рекреаційний потенціал лісів не лише державним та комунальним лісовим господарствам, а й спеціалізованим рекреаційним підприємствам та іншим суб'єктам приватного підприємництва, що підвищує ймовірність залучення додаткових інвестиційних потоків у рекреаційний сегмент лісогосподарювання. Введення додаткових потужностей рекреаційного лісокористування дозволить забезпечити комерціалізацію

екосистемних послуг лісів, підвищити надходження до публічних бюджетів та створити додаткові робочі місця.

8. Встановлено, що основними складовими системи еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування виступають еколого-лісівнича та фінансово-економічна складові. Кожна складова охоплює комплекс методів, способів та інструментів регуляторного впливу на поведінку суб'єктів рекреаційного підприємництва, а також на процеси відновлення та відтворення природно-рекреаційного потенціалу лісів. Фінансово-економічна складова еколого-економічного забезпечення повинна також охоплювати методи, способи та інструменти фінансування капітальних вкладень у придбання пожежної техніки та будівництво доріг протипожежного призначення, щоб своєчасно локалізувати вогнища пожеж і не допускати знищення цінних видів флори та фауни. Еколого-лісівнича складова еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування має охоплювати регулятори, які стимулюватимуть процеси лісорозведення, тобто створення лісових культур на землях, які раніше не були зайняті лісами. Вагомого значення набуває здійснення також комплексу робіт по лісопатологічному обстеженню та боротьбі зі шкідниками та хворобами лісу, щоб упередити руйнацію сировинної складової лісоресурсного потенціалу.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ТА ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ ЕКОЛОГО- ЕКОНОМІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЙНОГО ЛІСОКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ

2.1 Ресурсно-екологічні, виробничо-технічні та фінансово-економічні передумови розвитку рекреаційного лісокористування

При визначенні передумов активізації розвитку рекреаційного лісокористування треба виходити з того, що Україна, одна з європейських країн, що відзначаються незначним рівнем лісистості території – 15,9%. Надто строкатою є лісистість окремих областей, змінюючись від 3-5% до 50%. Переважна більшість країн Європи мають лісистість території більше 25%. А такі скандинавські країни як Фінляндія та Швеція досягнули лісистості своєї території, відповідно 64,7% та 60,3%. Згідно даних обліку лісів станом на 01.01.2011 року загальна площа лісового фонду України становить 10378,7 тис. га, у тому числі вкритих лісовою рослинністю – 9573,9 тис. га (або 92,2%). Загальний запас деревостанів порівняно із обліком лісів, який відбувся у 1996 році, збільшився на 24% і становить 2101,97 млн. м³, а середній приріст запасу становить 35,4 млн. м³ на рік.

Аналіз розподілу загальної площі лісів України за категоріями на основі даних державного обліку лісів свідчить, що більшість лісів (37,9%) належать до експлуатаційних, значною є також частка захисних лісів (32,9%). Решта лісів мають обмеження щодо господарського використання, адже виконують переважно природоохоронні, наукові, історико-культурні та рекреаційно-оздоровчі функції [74].

Основними лісокористувачами виступають державні лісові господарства, які підпорядковані Державному агентству лісових ресурсів України (ДАЛРУ). У 2021 році лісові господарства були трансформовані у філії Державного підприємства «Ліси України» (ДП «Ліси України»). Також

в структурі ДП «Ліси України» створено регіональні офіси, котрі координують виробничо-господарську діяльність філій на регіональному рівні. На регіональному рівні діяльність державних філій в частині ведення лісового господарства координують обласні управління лісового та мисливського господарства (ОУЛМГ), які трансформовані у міжрегіональні управління внаслідок реформи 2022 року. Також в Україні в окремих регіонах збереглася мережа комунальних лісових господарств, які відіграють вагоме значення у вирішенні потреб місцевого самоврядування у паливній та діловій деревині.

Як вже зазначалося, основними лісокористувачами в Україні виступають філії (регіональні офіси та надлісництва) ДП «Ліси України» та комунальні лісові господарства. Саме названі філії і мають виступити ініціаторами реалізації пріоритетів господарського освоєння рекреаційного потенціалу лісових біогеоценозів, оскільки у їх постійному користуванні знаходяться переважна більшість лісових земель. Водночас доцільність активізації рекреаційного лісокористування як важливої складової виробничо-господарської діяльності суб'єктів лісогосподарського підприємництва впливає з комплексу обмежень, які існують для розширеного відтворення традиційних видів лісогосподарювання. Зокрема, у 2013 році підприємствами ДАЛРУ, як правило філіями ДП «Ліси України», було здійснено відтворення лісів на площі 55,2 тис. га, у 2016 році – на площі 52,8 тис. га, у 2018 році – на площі 43,7 тис. га, у 2021 році – на площі 44,6 тис. га, 2023 році – 35,2 тис. га, у 2024 році – 35,2 тис. га. Тобто у 2024 році порівняно з 2013 роком площа відтворення лісів зменшилася на 20 тис. га або на 36,2% (табл. 2.1).

Це пов'язано як з об'єктивними причинами, так і суб'єктивними. Об'єктивними причинами поступового згортання масштабів відтворення лісів виступає погіршення фінансово-економічного стану постійних лісокористувачів у зв'язку з введенням мораторію на експорт необробленої деревини, що позбавило суб'єктів лісогосподарського підприємництва

Таблиця 2.1

Основні лісогосподарські та фінансово-економічні показники діяльності підприємств ДАЛРУ у 2013-2024 роках*

Показники	2013	2014	2015	2017	2018	2019	2020	2021	2023	2024	Абсолют. відх.(+,-), 2021/2013	Віднош. відхил. (%, разу), 2021/2013
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Відтворення лісів, тис. га	55,2	50	50,9	53,2	43,7	42	39,2	44,6	35,2	35,2	-20	-36,2%
Садіння і висівання лісу, тис. га	40,9	32,6	33,6	34,7	28,9	27,6	26,6	31	27,4	27,9	-13	-31,8%
Площа природного поновлення, тис. га	14,3	17,4	17,3	18,5	14,8	14,4	12,6	13,6	7,8	7,3	-7	-49,0%
Площа лісорозведення шляхом садіння і висівання лісу, тис. га	13,9	5,2	2,4	1,7	1,9	2,2	2,15	3,2	5,9	6,1	-7,8	-56,1%
Видатки на лісове і мисливське господарство, млн грн	2327,9	2628,7	3582,3	5070,2	6738,6	6601,7	6312,7	9535,3	9123,9	9997,4	7669,5	4,3 рази
Видатки на лісорозведення шляхом садіння і висівання лісу, млн грн	19,3	10,3	4,7	4,5	5,7	6,9	6,9	10,8	37	62,3	43	3,2 рази
Фактичне фінансове забезпечення збереження природно-заповідного фонду, млн грн	54	55,6	65,4	93	125,5	133,4	143	150,7	179,3	194,2	140,2	3,6 рази
Площа рубок догляду за лісом, тис.га	86	81,8	85,4	89,7	87,6	83,8	74,5	92,2	102,2	92,3	6,3	1,1 рази
Площа рубок головного користування, тис. га	27,4	29	27,8	30	30	26,5	26,4	25,9	22,1	23,3	-4,1	-15,0%
Заготівля деревини в порядку рубок догляду, млн куб.м	1,36	1,38	1,52	1,77	1,76	1,72	1,53	2,22	2,85	2,81	1,45	2,1 рази

продовж. табл. 2.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Заготівля деревини в порядку рубок головного користування, млн куб.м	6,88	7,33	7,42	7,33	6,58	6,34	6,29	6,09	5,75	5,71	-1,17	-17,01%
Площа прохідних рубок, тис.га	25,9	24,7	25,2	27,3	26	25,9	24,6	36	48,3	48,3	22,4	1,9 рази
Заготівля деревини в порядку прохідних рубок, млн куб.м	0,73	0,77	0,81	0,98	0,96	0,99	0,93	1,48	2,08	2,14	1,41	2,9 рази
Заготовлено деревини в цілому, млн куб.м	14,4	15	15,9	16	16,5	15,6	15,2	14,9	13,1	12,6	-1,8	-12,5%
Обсяги переробки деревини, млн куб.м	1,29	1,3	1,4	2	2,2	2,1	2	2,2	1,1	0,07	-1,22	-94,6%
Вартість переробленої деревини, млн грн	658	837,8	1350	2600	3139	2918	2800	4059	2500	222,1	-435,9	-66,2%
Ціна знеособленого куб.м заготовленої (реалізованої) деревини, грн	359,3	427,9	605,3	758,2	885,4	872,8	840,7	1337,2	1720	1810	1450,7	5,0 рази
Чистий дохід від реалізації, млн грн	5541	7138,6	10295,2	13691,3	16833,9	15231	14462,1	22799,5	23594,0	23697	18156	4,3 рази
Чистий прибуток підприємств ДАЛРУ, млн грн	98,4	183,2	782	471,9	466,1	291,5	194,8	1 017,50	2 892	2483,4	2385	25,2 рази

Примітка. Розраховано за даними ДАЛРУ [59-67]

валютної виручки і відповідно зменшило можливості стосовно садіння і висівання лісу, а також щодо застосування сучасних методів та технологій відтворення лісів. Скорочення у 2024 році порівняно з 2013 роком масштабів відтворення лісів відбулося навіть незважаючи на те, що постійні лісокористувачі активно реалізовували пріоритети ініціативи Президента України стосовно підвищення рівня лісистості території країни. Водночас повномасштабне вторгнення на територію України російських загарбників на початку 2022 року зменшило фінансові можливості держави щодо нарощення площі відтворення лісів. Внаслідок початку активних бойових дій і тимчасової окупації частини території ворожими силами звузився і ареал відтворення лісів через мінування та порушення стійкості лісових біогеоценозів.

Наявний потенціал відтворення лісів не використовується також через відсутність комунікації між органами місцевого самоврядування та постійними лісокористувачами в частині відведення під заліснення та лісорозведення малопродуктивних сільськогосподарських угідь та неугідь. Місцеве самоврядування внаслідок земельної дерегуляції 2021 року отримало великі площі самозаліснених та малопродуктивних угідь, які виступають ареалом розширення площі лісових земель. Позитивні зрушення в даному напрямі відбудуться за умови, коли держава буде активно використовувати інструменти економічного стимулювання органів місцевого самоврядування щодо передачі окремих категорій малопродуктивних земель у користування суб'єктів лісогосподарського підприємництва для їх подальшого заліснення. Вагоме значення також має застосування вказаних інструментів економічного стимулювання для сектору сільських домогосподарств, щоб підвищити їх заінтересованість у переводі малопродуктивних сільськогосподарських угідь у категорію лісових земель.

Також слід зазначити, що згортання масштабів відтворення лісів відбулося як по лінії садіння і висівання лісу, так і по лінії природного поновлення. Зокрема у 2024 році масштаби садіння та висівання лісу

порівняно з 2013 роком зменшилися на 13,0 тис. га або на 31,8%, природне поновлення відповідно скоротилося на 7 тис. га або на 49,0%. Активізація природного поновлення в останні десятиліття пов'язана з тим, що постійні лісокористувачі все більш активно застосовують методи та технології невиснажливого ведення лісового господарства, оскільки саме природне поновлення найбільшою мірою відповідає лісорослинним окремим територіям та відзначається високим рівнем приживлюваності.

Потенціал нарощення масштабів садіння та висівання лісу залежить від модернізації існуючих лісових селекційно-насінневих комплексів та створення нових, що дасть змогу нарощувати кількість стійких до різноманітних впливів саджанців. Активізація процесів природного поновлення лісів залежить від застосування інструментів стимулювання, які будуть умонтовані у спектр інструментів лісової політики, котрі підвищуватимуть зацікавленість постійних лісокористувачів та інших суб'єктів лісогосподарського підприємництва розширювати масштаби відновлення лісів природним способом, що, як правило, забезпечить вищу стійкість майбутніх лісових біогеоценозів.

Реалізація ініціатив Президента України стосовно підвищення рівня лісистості території країни та розширення площі відтворення лісів в окремих регіонах напряму пов'язані з нарощенням площі лісорозведення, тобто створення нових лісів (створення штучних лісових насаджень (посадка або посів) на землях, які раніше не були вкриті лісом). У 2013 році площа лісорозведення шляхом садіння та висівання лісу в цілому по Україні становила 13,9 тис. га, у 2017 році – 1,7 тис. га, у 2020 році – 2,15 тис. га, у 2021 році – 3,2 тис. га, у 2023 році – 5,9 тис. га, у 2024 році – 6,1 тис. га. Тобто у 2024 році порівняно з 2013 роком площа лісорозведення шляхом садіння та висівання лісу зменшилася на 7,8 тис. га або на 56,1%. Така динаміка площі лісорозведення шляхом садіння і висівання лісу великою мірою зумовлена впливом як екзогенних, так і ендегенних чинників. Екзогенними чинниками виступають виклики модернізованої глобальної

природоохоронної архітекτονіки, а ендегенними – цілісність і системність державної політики економічного стимулювання процесів лісорозведення і тим самим підвищення рівня лісистості окремих регіонів та країни в цілому.

Водночас низхідні тенденції у динаміці відтворення лісів, зокрема у динаміці лісорозведення, супроводжуються зростанням суми фактичних видатків на лісове та мисливське господарство. Зокрема, у 2013 році фактична сума видатків на лісове та мисливське господарство становила 2327,9 млн грн, у 2017 році – 5070 млн грн, у 2019 році – 6601,7 млн грн, у 2020 році – 6312,7 млн грн, 2021 році – 9535,3 млн грн, у 2023 році – 9123,9 млн грн, у 2024 році – 9997,4 млн грн. В цілому у 2024 році порівняно з 2013 роком сума видатків на лісове та мисливське господарство в системі ДАЛРУ зросла на 7669,5 млн грн або в 4,3 рази. Тобто у динаміці фактичних видатків на лісове та мисливське господарство у 2024 році порівняно з 2013 роком спостерігається чітко виражений висхідний тренд, але такий тренд в основному зумовлений кількісними факторами, оскільки інфляційно-девальваційні процеси вимагали здійснювати індексацію такого роду видатків. У реальному вираженні значного приросту видатків на лісове та мисливське господарство не спостерігалось, тому й не було забезпечено проривних позитивних змін у динаміці відтворення лісів та здійсненні необхідного комплексу лісогосподарських та лісоохоронних заходів.

Прикметною рисою фінансово-інвестиційного забезпечення відтворення лісів у державному лісовому секторі у 2013-2024 роках виступає динаміка публічних бюджетних видатків на лісорозведення шляхом садіння та висівання лісу. У 2013 році сума видатків на лісорозведення шляхом садіння та висівання лісу становила 19,3 млн грн, у 2017 році – 4.5 млн грн, у 2020 році – 6,9 млн грн, у 2023 році – 37 млн грн, у 2024 році – 62,3 млн грн. В цілому у 2024 році порівняно з 2013 роком видатки на лісорозведення шляхом садіння та висівання лісу зросли на 43 млн грн або в 3,2 рази. Основною причиною зростання бюджетних видатків на лісорозведення у 2023-2024 роках є прагнення постійних лісокористувачів державної власності

максимальною мірою забезпечити відтворення лісів через створення лісових насаджень на територіях, які раніше не використовувалися для потреб лісового господарства. Таке прагнення якраз і виступило основним детермінантом нарощення публічних видатків на збільшення площі лісорозведення шляхом садіння та висівання лісу.

В контексті розширеного відтворення потенціалу рекреаційного лісокористування важливого значення набуває інфраструктурне облаштування територій природно-заповідного фонду, які підпорядковані ДАЛРУ. Інфраструктурне облаштування у свою чергу потребує освоєння публічних видатків на фінансування капітальних вкладень та поточних витрат. Зокрема, у 2013 році сума бюджетних видатків на фактичне фінансове забезпечення збереження природно-заповідного фонду становила 54 млн грн, у 2017 році – 93 млн грн, у 2020 році – 143 млн грн, у 2021 році – 159,0,7 млн грн, у 2023 році – 179,3 млн грн, у 2024 році – 194,2 млн грн. Тобто у 2024 році порівняно з 2013 роком сума видатків на фактичне фінансове забезпечення природно-заповідного фонду збільшилася на 142,2 млн грн або у 3,6 рази. Необхідність виконання вимог ЄС стосовно розширення площі природно-заповідних територій вимагає збільшення видатків на забезпечення збереження природно-заповідного фонду з метою розбудови інфраструктури природно-заповідної справи. Розширення площі територій природно-заповідного фонду та розбудова інфраструктури природно-заповідної справи створюють природно-ресурсні, інфраструктурні та просторові умови для введення додаткових потужностей у сферу рекреаційного лісокористування.

Розглядаючи різноманітні варіанти освоєння рекреаційного потенціалу лісів треба виходити з того, що у багатьох регіонах у віковій структурі лісового фонду домінують молодняки та середньовікові насадження, що вимагає здійснення різноманітних видів рубок догляду (освітлення, очищення, прорідження та прохідних рубок). Зокрема у 2013 році площа рубок догляду за лісом на підприємствах в системі ДАЛРУ становила 86 тис.

га, у 2016 році – 86,1 тис. га, у 2018 році – 87,6 тис. га, у 2021 році – 92,2 тис. га, у 2023 році – 102,2 тис. га, у 2024 році – 92,3 тис. га. В цілому у 2024 році порівняно з 2013 роком площа рубок догляду за лісом збільшилася на 6,3 тис. га або на 10%. Збільшення площі рубок догляду дало можливість у 2024 році порівняно з 2013 роком збільшити обсяги заготівлі деревини за рахунок даного виду рубок на 1,45 млн куб.м або в 2,1 рази. Ще більш прискореними темпами у 2024 році порівняно з 2013 роком зростали площі прохідних рубок. Зростання площі даного виду рубок догляду за лісом склало 22,4 тис. га або в 1,9 рази.

Доцільність стимулювання процесів результативнішого освоєння рекреаційного потенціалу лісів також впливає з того факту, що площа рубок головного користування у 2013-2024 роках має в цілому тенденцію до скорочення. Зокрема, у 2024 році порівняно з 2013 роком площа рубок головного користування скоротилася на 4,1 тис. га або на 15,0%. Згортання площі рубок головного користування є свідченням звуження бази нарощення рівня прибутковості постійних лісокористувачів за рахунок збільшення обсягів ліквідної деревини та підвищення рівня комплексності господарського освоєння лісоресурсного потенціалу. Скорочення площі рубок головного користування призвело до зменшення обсягів заготівлі деревини під час здійснення даного виду рубок у 2024 році порівняно з 2013 роком на 1,17 млн куб.м або на 17,01%.

Зростання площі проведення прохідних рубок розширює ареал здійснення рекреаційного лісокористування у найближчі 10 років. Обсяг деревини, заготовленої у процесі здійснення прохідних рубок, у 2024 році порівняно з 2013 роком збільшився на 1,41 млн куб.м або у 2,9 рази. Враховуючи те, що прохідні рубки в цілому відбуваються у насадженнях, які досягли 40-річного віку, саме ділянки здійснення прохідних рубок виступають найбільш перспективним територіальним базисом для розбудови мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури у найближчі десятиліття. Висхідна тенденція у динаміці площі прохідних рубок свідчить

про те, що у державному лісовому секторі сформувалися сприятливі передумови для розширення територіального базису розвитку індустрії рекреаційного лісокористування. Для окремих регіонів рекреаційне лісокористування може стати новим полюсом соціально-економічного піднесення, а також зростання зайнятості та самозайнятості місцевого населення.

Доцільність нарощення потенціалу рекреаційного лісокористування за рахунок інфраструктурних поліпшень також зумовлена тим, що у 2021 році порівняно з 2013 роком має місце зменшення обсягів заготовленої деревини у порядку рубок головного користування. Так, у 2021 році порівняно з 2013 роком обсяги заготівлі деревини у порядку рубок головного користування зменшилися на 0,79 млн куб.м або на 11,5%, що свідчить про згортання сировинної бази лісогосподарського виробництва, а це вимагає ефективнішого використання корисних властивостей лісів, у першу чергу їх рекреаційної цінності. В цілому обсяг заготівлі деревини у порядку всіх видів рубок у 2024 році порівняно з 2013 роком зменшився на 1,8 млн куб. м або на 12,5%. Тобто у 2024 році порівняно з 2013 роком спостерігається скорочення обсягів заготівлі деревини у державному лісовому секторі. Зменшення заготівлі деревини виступає чинником, який негативним чином впливає на рівень економічної ефективності виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів державної форми власності, що вимагає диверсифікації діяльності вказаних суб'єктів господарювання, в першу чергу, за рахунок ефективнішого використання корисних властивостей лісів. Корисні властивості, в першу чергу, виступають основою розвитку рекреаційної діяльності в системі ведення лісового господарства. Тобто введення додаткових потужностей у сектор рекреаційної діяльності є вагомим чинником компенсації втрат, які несуть постійні лісокористувачі державної власності внаслідок зменшення обсягів заготівлі деревини.

Певною мірою постійні лісокористувачі забезпечували прийнятний рівень економічної ефективності виробничо-господарської діяльності за

рахунок перманентного зростання ціни знеособленого куб. м заготовленої та реалізованої деревини у 2013-2024 роках. Зокрема, ціна знеособленого куб. м заготовленої деревини у 2013 році становила 359,3 грн, у 2016 році – 700,1 грн, у 2018 році – 885,4 грн, у 2021 році – 1337,2 грн, у 2023 році – 1720 грн, у 2024 році – 1810 грн. Тобто у 2024 році порівняно з 2013 роком ціна знеособленого куб. м заготовленої (реалізованої) деревини зросла на 1450,7 грн або у 5 раз. Саме завдяки сприятливій кон'юктурі на ринках деревини підприємствам ДАЛРУ вдалося в останні роки суттєво покращити показники фінансово-економічного стану. Зменшення обсягів заготівлі деревини у державному лісовому секторі призвело до виникнення дефіциту на ринку необробленої деревини, що кумулятивним чином вплинуло на прискорений ріст цін і погіршило умови для функціонування суб'єктів деревообробного підприємництва.

Доцільність активізації розвитку рекреаційного лісокористування у секторі постійних лісокористувачів державної форми власності як необхідного чинника підвищення рівня їх капіталізації впливає з того, що у 2023-2024 роках відбулося фактичне відокремлення лісового господарства та деревообробки. Тобто переробні підрозділи державних лісових господарств було приватизовано, що значно звузило можливості таких господарств в частині приросту прибуткових надходжень. Наявність великого рекреаційного потенціалу лісів створює можливості для розбудови мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури і відповідно підвищення прибутковості діяльності сектору постійних лісокористувачів державної форми власності.

За період 2013-2021 років в цілому спостерігалось зростання обсягів переробки деревини підприємствами, що функціонують в системі ДАЛРУ. Переробка деревини – це вагомий чинник зростання обсягів виробництва продукції з високою доданою вартістю. Зокрема, у 2013 році було перероблено 1,29 млн куб. м деревини, у 2016 році – 1,6 млн куб. м, у 2018 році – 2,2 млн куб. м, у 2021 році – 2,2 млн куб. м. Тобто у 2021 році обсяг

переробки деревини порівняно з 2013 роком збільшився на 0,91 млн куб. м або на 70,5%. У зв'язку із збільшенням переробки деревини у натуральному вираженні зросла і її вартість. Зокрема, у 2021 році порівняно з 2013 роком вартість переробленої деревини збільшилася на 3401 млн грн. або у 6 разів. Водночас у 2024 році порівняно з 2013 роком обсяг переробки зменшився на 1,22 млн куб.м або на 94,6%. Це у свою чергу призвело до зменшення вартості переробленої деревини. Зокрема, у 2024 році порівняно з 2013 роком вартість переробленої деревини зменшилася на 435,9 млн грн або на 66,2%.

Водночас на динаміку вартості переробленої деревини вагомий вплив справив і ціновий чинник. У зв'язку з інфляційно-девальваційними коливаннями відбувалося протягом 2013-2024 років і зростання видатків на лісове і мисливське господарство. Зростання такого роду видатків відбувалося також у зв'язку із перманентним подорожчанням паливно-мастильних матеріалів.

Структурно-динамічні зрушення в державному лісовому секторі національного господарства відповідним чином вплинули на динаміку основних фінансових показників діяльності сектору постійних лісокористувачів державної форми власності. Зокрема, у 2024 році порівняно з 2013 роком чистий дохід підприємств ДАЛРУ від реалізації збільшився на 18156 млн грн або у 4,3 рази. Чистий прибуток підприємств ДАЛРУ у 2024 році порівняно з 2013 роком збільшився на 2385 млн грн. або у 25,2 рази. Водночас різке зростання величини чистого доходу та чистого прибутку підприємств ДАЛРУ відбулося у 2021 році порівняно з 2020 роком, що було зумовлено позитивними кон'юнктурними зрушеннями на ринках деревини. Негативні коливання на ринках деревини можуть призвести до різкого погіршення фінансово-економічного стану суб'єктів господарювання, котрі функціонують в системі ДАЛРУ. З огляду на це, розбудова мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури сприятиме диверсифікації ризиків щодо різкого погіршення фінансово-економічного стану постійних лісокористувачів внаслідок непрогнозованого падіння цін на деревину.

Позитивний тренд в динаміці чистого доходу підприємств ДАЛРУ має місце лише стосовно номінальної величини. Якщо прослідкувати динаміку чистого доходу підприємств ДАЛРУ у порівняних цінах на початок 2013 року, то висхідного тренду не спостерігається. Зокрема. У 2013 році чистий дохід підприємств ДАЛРУ у порівняних цінах на початок 2013 року становив 5448 млн грн., у 2016 році – 5419 млн грн., у 2018 році – 5547 млн грн., у 2021 році – 4369 млн грн, у 2023 році – 3891 млн грн, у 2024 році – 3062 млн грн (рис. 2.1).

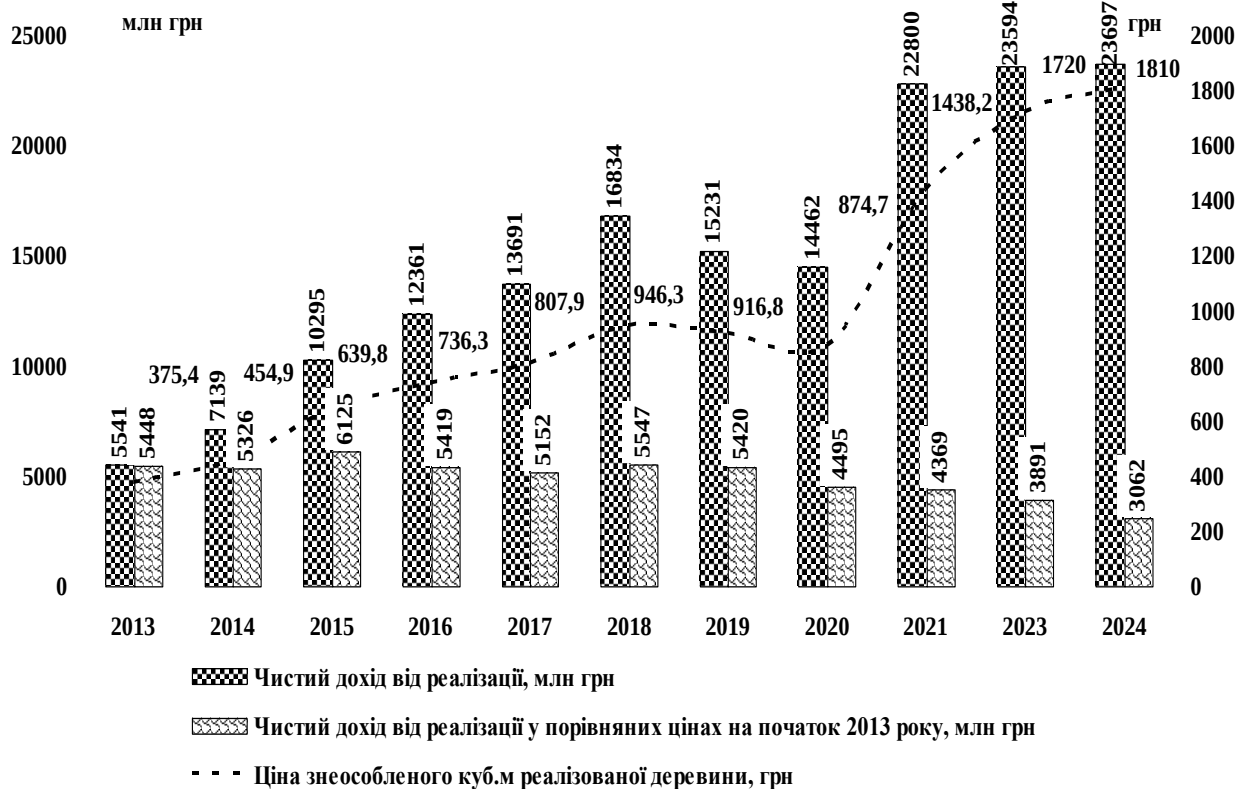

Рис. 2.1. Динаміка чистого доходу підприємств ДАЛРУ та ціни знеособленого куб. м реалізованої деревини*

Примітка. Розраховано за даними ДАЛРУ [59-67]

Така динаміка даного показника свідчить про те, що вирішальною мірою на показники фінансово-економічного стану вплинула ціна знеособленого куб. м реалізованої деревини, а не покращення результативності використання ресурсно-сировинного потенціалу та корисних властивостей лісів постійних лісокористувачів. Тобто зростання

суми чистого доходу відбувалося, як правило, за рахунок кон'юнктурних чинників, зокрема зростання цін на деревину внаслідок дефіциту, що штучно виник на відповідному цільовому ринку. Відокремлення від ведення лісового господарства переробних підрозділів звузило можливості постійних лісокористувачів державної форми власності забезпечувати виробництво готової продукції з високою доданою вартістю. Певною мірою також відбулася переорієнтація виробництва постійних лісокористувачів у державному лісовому секторі через необхідність виробництва та зведення дерев'яних фортифікаційних споруд. Одним з резервів забезпечення позитивної динаміки чистого доходу підприємств ДАЛРУ у порівняних цінах виступає розбудова мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури, що є дуже важливим для підвищення результативності фізичної та психологічної реабілітації постраждалих внаслідок російської збройної агресії українських громадян. Доцільність введення додаткових потужностей у сферу рекреаційного лісокористування також пояснюється необхідністю компенсації втрат, які несе рекреаційна індустрія України у зв'язку з тимчасовою окупацією російськими загарбниками Українського Причорномор'я та Українського Приазов'я.

Територіальним базисом розвитку рекреаційного лісокористування виступає зростання лісистості, що у середньостроковій та довгостроковій перспективі розширить ареал рекреаційної діяльності у лісових біогеоценозах. Досягнення оптимальної лісистості у багатьох регіонах та підвищення рівня лісистості території України в цілому неможливо досягти лише наращенням площі відтворення лісів. Лісистість України буде вищою, якщо розширяться масштаби лісорозведення – створення лісових культур на землях, які раніше не були зайняті лісом. У 2013-2024 роках в цілому спостерігається низхідна тенденція в динаміці площ лісорозведення, що здійснювали підприємства, підпорядковані ДАЛРУ (рис. 2.2). Зокрема у 2013 році площа лісорозведення становила 13,9 тис. га, у 2014 році – 5,2 тис. га, у 2018 році – 1,9 тис. га, у 2021 році 3,2 тис. га, у 2023 році – 5,9 тис. га, у 2024

році – 6,1 тис. га. В цілому у 2024 році порівняно з 2013 роком площа лісорозведення зменшилася на 7,8 тис. га. З площами лісорозведення також корелює обсягів фінансування цих заходів. Зокрема, у 2013 році обсяг фінансування процесів лісорозведення склав 19,3 млн грн, у 2017 році – 4,5 млн грн, у 2019 році – 6,9 млн грн., у 2021 році – 10,8 млн грн, у 2023 році – 37 млн грн, у 2024 році – 62,3 млн грн.

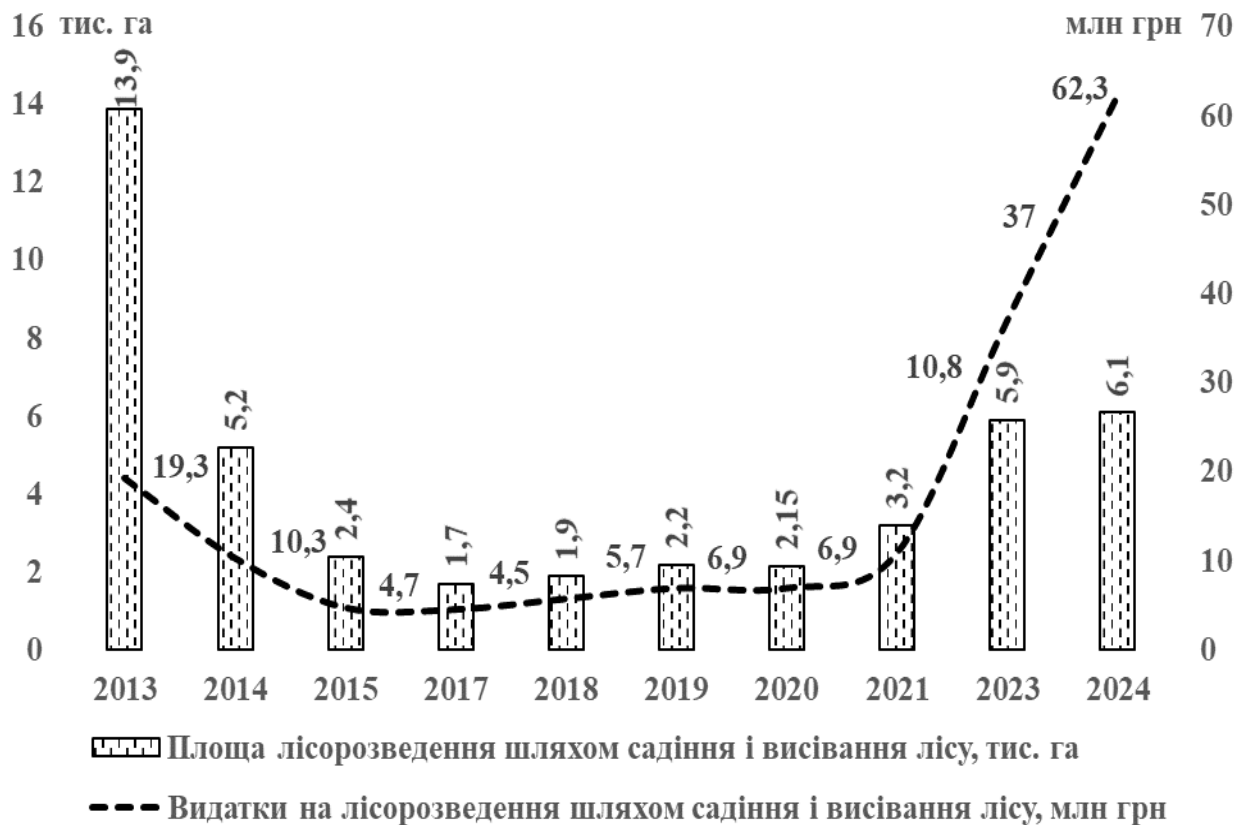

Рис. 2.2. Фінансування лісорозведення підрозділами ДАЛРУ у 2013-2024 роках*

**розраховано за даними ДАЛРУ [59-67]*

Така динаміка площ лісорозведення може бути усунута за умови, коли підрозділи ДП «Ліси України» будуть активніше співпрацювати з територіальними громадами, які у 2021 році отримали за експертними оцінками близько 4-5 млн га сільськогосподарських земель державної власності поза межами населених пунктів у відповідності із децентралізацією земельних відносин [56]. Значні площі земель сільськогосподарського

призначення, які отримали територіальні громади, не відзначаються прийнятним рівнем природної родючості для їх використання у продуктивному сільськогосподарському обігу. Тому доцільним є їх використання для потреб лісорозведення. Прийнятними для лісорозведення також виступають неугіддя – яри, балки, тощо. Використання неугідь для потреб лісорозведення дасть змогу зміцнити агроландшафти та локалізувати комплекс природо-руйнівних та еколого-деструктивних процесів.

Органи місцевого самоврядування можуть формувати комунальний лісовий сектор за умови, коли малопродуктивні сільськогосподарські угіддя та неугіддя будуть передані у тимчасове користування спеціалізованим лісогосподарським підприємствам для здійснення необхідного комплексу заходів із лісорозведення та подальших лісогосподарських заходів для формування стійких лісових біогеоценозів. Також названі складові сільськогосподарських земель можуть залучатися у лісопродуктові ланцюги за умови укладання угод публічно-приватного партнерства між органами місцевого самоврядування та суб'єктами лісогосподарського підприємництва. У регіонах, де збереглися комунальні лісові господарства, заходи з лісорозведення можна здійснювати за рахунок коштів місцевого самоврядування. Нарощуючи потенціал комунальних лісів на малопродуктивних сільськогосподарських землях та неугіддях місцеве самоврядування створює територіальний базис для розвитку рекреаційного лісокористування, в тому числі і створює базу для розвитку мисливського господарства, котре теж варто розглядати як елемент рекреаційної діяльності.

2.2 Аналіз основних тенденцій еколого-економічного забезпечення введення об'єктів рекреаційного лісокористування в секторі постійних лісокористувачів

Лісові біогеоценози лісозабезпечених та малолісних регіонів України відзначаються високим рівнем корисних властивостей, які можуть бути використані для розвитку рекреаційного лісокористування. Введення додаткових потужностей у сферу рекреаційного лісокористування сьогодні є актуальним як ніколи, оскільки руйнація населених пунктів внаслідок воєнних дій вимагає формування сприятливого середовища для реабілітації постраждалих. У той же час нарощення потужностей рекреаційного лісокористування напряду пов'язано з активністю державних та комунальних лісових господарств, спеціалізованих рекреаційних підприємств, сектору домашніх господарств та органів місцевого самоврядування.

Однією з форм використання корисних властивостей лісів виступає їх залучення у відтворювальний процес з метою надання рекреаційних послуг. Наданню у користування корисних властивостей лісів для здійснення рекреаційної діяльності передуює оцінка рекреаційної придатності лісів, яка здійснюється при лісовпорядкуванні методами ландшафтної таксації на лісотипологічній основі або при обстеженнях, які виконують постійні лісокористувачі (власники лісів). При оцінці рекреаційної придатності лісів визначаються такі показники: тип ландшафту; ступінь стійкості до рекреаційних навантажень; стадії рекреаційної дигресії; рекреаційна, санітарно-гігієнічна та естетична оцінки; оцінка пішохідної доступності; ступінь благоустрою території; доступність території для огляду тощо.

Ліси за придатністю до використання корисних властивостей лісів поділяються на рекреаційно придатні, багатофункціональні і рекреаційно непридатні. До рекреаційно придатних лісів належать: ліси у межах міст, селищ та інших населених пунктів; ліси навколо нелінійних рекреаційних

об'єктів; смуги лісу вздовж постійних, затверджених в установленому порядку, лінійних рекреаційних об'єктів. До багатофункціональних лісів належать ліси різних категорій із високим рекреаційним потенціалом, у яких рекреаційна функція не є основною. У багатофункціональних лісах одночасно із використанням рекреаційних якостей насаджень поєднуються всі види лісокористування з урахуванням специфіки кожного об'єкта та інтенсивності його використання в рекреаційних цілях.

До рекреаційно непридатних лісів належать: ліси на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, де заборонена рекреаційна діяльність; ліси, що розташовані у межах поясів зон санітарної охорони водних об'єктів; ліси наукового призначення, унікальні за породним складом, продуктивністю і генетичними властивостями лісові ділянки, на яких зростають реліктові, ендемічні види дерев, що мають велике наукове значення; захисні ліси на стрімких гірських схилах, у селенебезпечних басейнах та на схилах лавинонебезпечних басейнів; лісові ділянки із стиглими і перестійними деревостанами, можливими для експлуатації; лісові ділянки із деревостанами, можливими для експлуатації, за один клас до віку стиглості; малопривабливі лісові ділянки (заболочені, забрудненні тощо) та інші. Рекреаційно непридатні ліси можуть використовуватись для освітньо-виховних цілей та проведення науково-дослідних робіт [107]. Якраз організація рекреаційної діяльності у багатофункціональних лісах дасть змогу повною мірою використати корисні властивості лісів і тим самим забезпечити їх капіталізацію.

Органи місцевого самоврядування стали активними гравцями на ринку рекреаційних послуг, оскільки отримали у користування значні площі самозаліснених сільськогосподарських угідь, які виступають територіальним базисом для розбудови об'єктів інфраструктури рекреаційного лісокористування. Водночас ефективне використання природно-рекреаційного потенціалу лісів може бути забезпеченим за умови активізації підприємницької діяльності у сфері рекреаційного лісокористування. З

огляду на це, виникає гостра необхідність у формуванні інституціональних передумов становлення підприємницького сектора у сфері рекреаційного лісокористування з урахуванням наявних екологічних обмежень, які зумовлені розбалансованістю породно-вікової структури лісового фонду в окремих регіонах України.

Ряд обмежень також існує у зв'язку з тим, що левова частка лісоресурсних активів перебуває у державній власності, що не дозволяє в даній царині використовувати весь спектр ринкових форм товарно-грошових відносин, а це у підсумку впливає на ділову активність суб'єктів рекреаційної діяльності.

Одним з основних детермінантів поглиблення інституціональних трансформацій у лісовому секторі національної економіки, які передбачають системні зміни в частині трансформації відносин власності на лісоресурсні блага, упровадження сучасних форм лісогосподарського та лісоохоронного підприємництва, застосування інноваційних методів лісівничої діяльності, є необхідність імплементації передового іноземного досвіду використання екосистемних послуг лісових біогеоценозів. В спектрі екосистемних послуг чільне місце займає рекреаційна функція лісів, яка на основі несировинних корисностей лісових біогеоценозів створює умови для розвитку санаторно-курортного та туристично-оздоровчого господарства, що у свою чергу дадуть можливість забезпечити лікування та відпочинок місцевих жителів та туристів. Виходячи з приведеного, необхідно розглядати рекреаційне лісокористування як важливу складову виробничо-господарської діяльності суб'єктів лісогосподарського підприємництва, що базується на використанні несировинних корисностей лісів, побічному лісокористуванні, заготівлі другорядних лісових матеріалів, веденні мисливського господарства та здійсненні рибальства.

Виходячи з Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Державної стратегії управління лісами України до 2035 року» від 29 грудня 2021 року, одними з основних проблем розвитку лісового

господарства виокремлюються: 1) низька відвідуваність лісів громадянами для рекреаційних цілей; 2) недостатній рівень рекреаційної та екоосвітньої інфраструктури в лісах та місцях масового відпочинку населення. Також відповідно до даного Розпорядження стратегічною ціллю розвитку лісового господарства виступає розвиток системи рекреації, що передбачається забезпечити шляхом: 1) розвитку екологічного туризму, рекреаційного використання лісів; 2) підвищення якості та доступності інформації про ліси та лісове господарство; 3) впровадження інформаційних технологій у систему управління лісами та підвищення прозорості даних стосовно лісів та лісового господарства; 4) моніторингу та здійснення національної інвентаризації лісів, управління інформацією про кількісний та якісний стан лісів. Також одним з основних завдань діяльності державного суб'єкта господарювання у лісовому господарстві виступає ведення рекреаційної діяльності [131].

Практика лісогосподарської та лісоохоронної діяльності в останні десятиріччя показує, що рекреаційного лісокористування – це той вид лісокористування, який вже зараз посідає друге місце за економічним значенням для постійних лісокористувачів після деревних ресурсів, а при впровадженні низки ефективних заходів стане основним [69, с. 13]. Ймовірність того, що цей вид діяльності для багатьох суб'єктів лісогосподарського підприємництва стане основним є дуже високою. Це пов'язано з тим, що у багатьох регіонах України потенціал заготівлі цінних порід деревини є незначним через невисоку частку стиглих та перестійних насаджень у віковій структурі, а також має місце великий часовий лаг між посадкою та стиглістю лісових культур. Тому менеджмент суб'єктів лісогосподарського підприємництва буде змушеним робити ставку на ефективніше використання несировинних корисностей лісів, побічне лісокористування та заготівлю другорядних лісових матеріалів, які можуть здійснюватися також у молодняках та середньовікових і пристигаючих деревостанах. Рекреаційне лісокористування також сприятиме нарощенню

потенціалу лісового біорізноманіття, зокрема флористичних та фауністичних ресурсів.

Пріоритетність розвитку рекреаційного лісокористування впливає також з того, що простежується зростання попиту на активні види рекреації та відпочинок на природі в умовах високого рівня психоемоційного напруження та наростання екологічного дискомфорту в сучасному суспільстві; відбувається зниження матеріальної спроможності рекреантів та, як наслідок, відмова від більш вартісних поїздок за межі регіонів на користь відпочинку на місцевості; поліпшується благоустрій рекреаційних зон досліджуваної території, й у лісах у тому числі [116, с. 7]. Більше того, в умовах воєнного стану та наявності значної кількості людей, постраждалих від російської агресії, зростає потреба в додаткових потужностях у сфері санаторно-курортного лікування та туристично-оздоровчого господарства. Такі потужності прискореними темпами та з відносно невеликими затратами можна забезпечити у сфері рекреаційного лісокористування, що підтверджується позитивною практикою розбудови рекреаційної інфраструктури у лісах Волинської області.

У секторі лісових господарств, які функціонують в системі Державного агентства лісових ресурсів України (ДАЛРУ), здійснюється певне фінансування процесів використання корисних властивостей лісів в рекреаційних цілях. У 2013-2020 роках у динаміці фінансування використання корисних властивостей лісів для рекреаційних цілей підприємствами ДАЛРУ не спостерігалось чітко вираженого тренду як щодо запланованих, так і фактичних обсягів фінансового забезпечення рекреаційного лісокористування (рис. 2.3).

У 2013 році підприємствами ДАЛРУ роботи по використанню корисних властивостей лісів в рекреаційних цілях були профінансовані на суму 500,3 тис. грн., у 2015 році – 452,4 тис. грн., у 2017 році – 718,9 тис. грн., у 2018 році – 1465,3 тис. грн., у 2019 році – 1088,6 тис. грн., у 2020 році – 377,8 тис. грн. Обсяги фінансування ДАЛРУ процесів використання

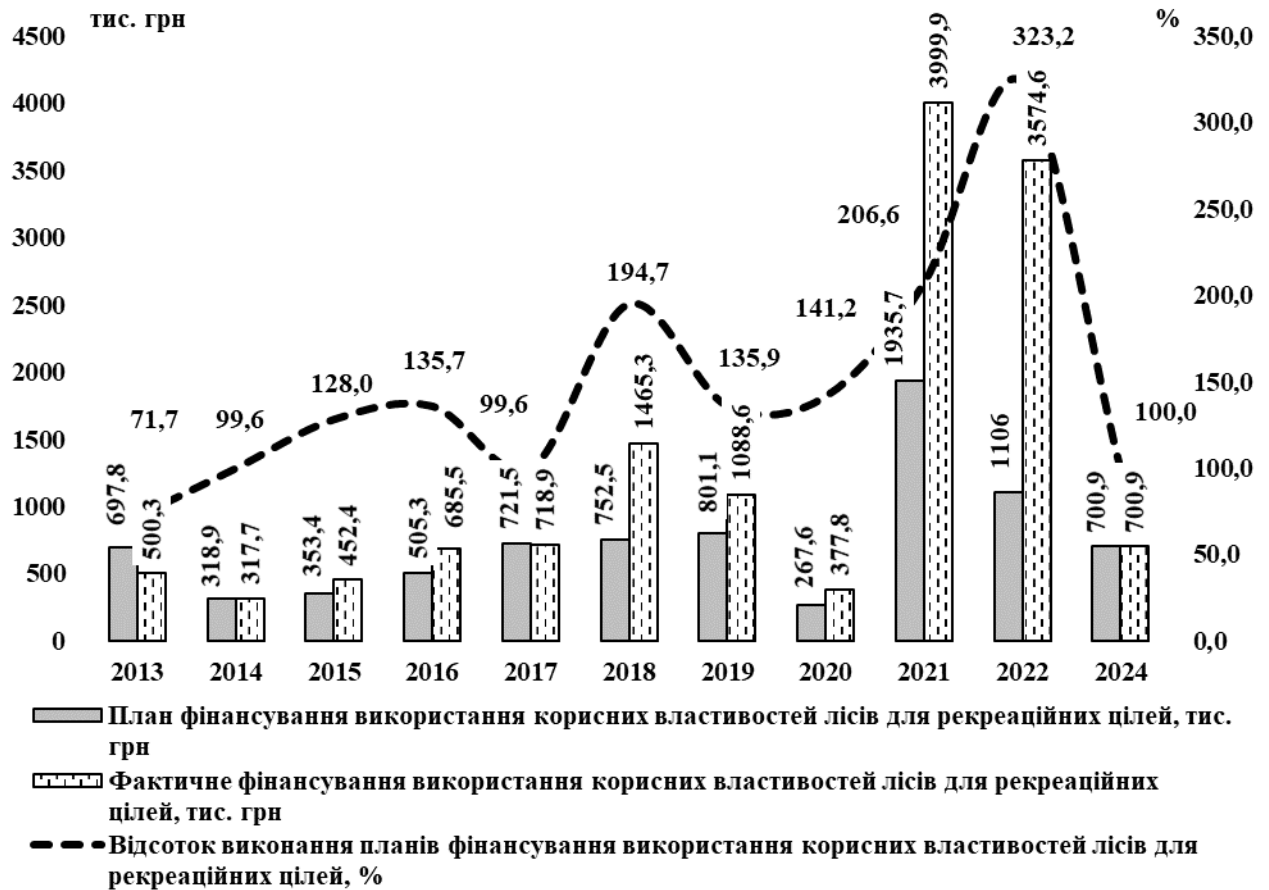

Рис. 2.3. Заплановані та фактичні обсяги фінансового забезпечення підприємствами ДАЛРУ процесів використання корисних властивостей лісів для рекреаційних цілей у 2013-2024 роках*

**розраховано за даними ДАЛРУ*

корисних властивостей лісів в рекреаційних цілях у 2018-2019 роках порівняно з 2013-2017 роками збільшилися, що пов'язано з позитивними тенденціями в розвитку національного лісогосподарського комплексу, а це дало можливість фінансувати ті види діяльності, які у перспективі забезпечуватимуть прийнятний рівень капіталізації ведення лісового господарства в цілому. У 2020 році порівняно з 2018-2019 роками обсяги фінансування використання корисних властивостей лісів в рекреаційних цілях зменшилися у 3 рази, що пов'язано з негативними наслідками впливу карантинних заходів на діяльність постійних лісокористувачів.

Позитивним моментом фінансування процесів використання корисних властивостей лісів в рекреаційних цілях у 2013-2020 роках є те, що у більшості років спостерігалось перевищення фактичних показників над плановими, що свідчить про власну ініціативу керівників лісових господарств фінансувати проєкти розбудови інфраструктури рекреаційного лісокористування. В цілому можна говорити про невеликі суми, які спрямовувалися на використання корисних властивостей лісів в рекреаційних цілях у зв'язку з відсутністю належних стимулів зі сторони держави в частині розширеного відтворення індустрії рекреаційного лісокористування.

Запуск реалізації Державної стратегії управління лісами України до 2035 року, яка передбачає реалізацію комплексу завдань стосовно розбудови інфраструктури освоєння природно-рекреаційного потенціалу лісів з ідентифікацією джерел фінансово-інвестиційного забезпечення та заходів стосовно комерціалізації всіх фаз формування рекреаційного продукту, на порядок підвищить рівень заінтересованості керівників лісових господарств розвивати діяльність, яка передбачає використання корисних властивостей лісів в рекреаційних цілях. Тим більше, що поглиблення процесів децентралізації влади та інституціональних трансформацій у лісовому секторі створюють додатковий базис для взаємодії постійних лісокористувачів та територіальних громад в частині розширення ареалу здійснення рекреаційної діяльності. Це пов'язано з тим, що територіальні громади внаслідок дерегуляції земельних відносин отримали у комунальну власність значні площі земель сільськогосподарського призначення державної власності поза межами населених пунктів, велика частина котрих піддалася стихійному залісенню, що створило умови для розвитку на них індустрії рекреаційного лісокористування.

Вагомою інституціональною передумовою активізації рекреаційного лісокористування у секторі державних та комунальних лісових господарств стало схвалення Державної стратегії управління лісами України до 2035 року, яка передбачає популяризацію використання лісів для туризму та

рекреації, створення умов для залучення коштів бізнесу для забезпечення розвитку туристичної інфраструктури в лісовій галузі.

В рамках означеної Державної стратегії для покращення використання рекреаційного потенціалу лісів планується: 1) розвивати інфраструктуру для туризму та рекреації, зокрема шляхом створення та облаштування екологічних стежок, туристичних шляхів, місць відпочинку, рекреаційних стоянок; 2) створити умови для залучення коштів бізнесу для забезпечення розвитку туристичної інфраструктури в лісовій галузі; 3) проводити моніторинг туристичного руху та аналіз даних для подальшого ефективного менеджменту відвідування лісів, зокрема через запровадження сучасних ІТ-технологій; 4) запровадити заходи з унормування туристичного потоку з урахуванням максимально допустимого розрахованого рекреаційного навантаження для уникнення рекреаційної дигресії та негативного впливу на біорізноманіття в лісах; 5) забезпечити безпеку відвідувачів, зокрема шляхом організації превентивних заходів та інформування щодо прав та обов'язків туристів у лісі; 6) створити можливість доступу до рекреації у лісах для маломобільних груп населення, зокрема для осіб з інвалідністю; 7) залучати до планування та організації заходів з рекреації в лісах волонтерів; 8) здійснювати активну та сучасну комплексну популяризацію лісів України для туризму як в державі, так і за кордоном; 9) розробити електронні ресурси та мобільні додатки щодо рекреації в лісах; 10) забезпечити розвиток співпраці з туристичним бізнесом та органами місцевого самоврядування [131].

Вдала реалізація перерахованих завдань в межах Державної стратегії управління лісами України до 2035 року відзначається високою ймовірністю, оскільки вже сформовано базові умови для ефективного використання ІТ-технологій щодо діджиталізації всіх фаз створення рекреаційного продукту у зв'язку з тим, що у лісовій галузі фактично проведена цифрова трансформація усіх сторін розширеного відтворення та освоєння лісоресурсного потенціалу, а також функціонування ринків лісопродукції.

Позитивною стороною Державної стратегії управління лісами України до 2035 року є також те, що при визначенні пріоритетів використання лісів для потреб розвитку рекреаційної діяльності враховано ймовірність надмірного рекреаційного навантаження на лісові біогеоценози, що дозволить сформувати відповідні індикатори для недопущення виснаження лісових біогеоценозів внаслідок розбудови мережі туристичних маршрутів та зведення об'єктів інфраструктури рекреаційного лісокористування.

Також названа Державна стратегія відкриває можливості для розроблення відповідних державної, регіональних та місцевих програм освоєння природно-рекреаційного потенціалу лісового господарства, залучення прямої та непрямої бюджетної підтримки ініціатив по розбудові інфраструктури рекреаційного господарства постійних лісокористувачів та територіальних громад, встановлення партнерських відносин між місцевим самоврядуванням та суб'єктами приватного бізнесу в частині реалізації проєктів створення рекреаційної мережі на землях лісогосподарського призначення, використання сучасних аутсорсингових, франчайзингових та реінжинірингових технологій щодо використання окремих складових лісоресурсного потенціалу у рекреаційних цілях.

Розбудова інфраструктури рекреаційного лісокористування передбачає будівництво та введення в експлуатацію певної специфікації об'єктів. Мова йде про будівництво кемпінгів, мотелів, туристичних стоянок та інших засобів побутового обслуговування в сучасному рекреаційному лісі, що тісно пов'язано з традиційними лісогосподарськими заходами, з підвищенням естетичних і санітарно-гігієнічних властивостей деревостанів [69, с. 14]. Перевага постійних лісокористувачів полягає в тому, що вони мають ресурсні можливості для зведення таких об'єктів. В першу чергу, це ті комунальні та державні лісові господарства, які мають лісопереробні підрозділи. Саме останні мають можливість на основі заготовленої власними силами деревини виготовляти необхідний набір пиломатеріалів, столярних виробів та будівельних дерев'яних конструкцій. Лісові господарства, які не

мають у своїй структурі лісопереробних підрозділів, можуть залучати до спорудження об'єктів інфраструктури рекреаційного лісокористування підприємницькі структури, які спеціалізуються на переробці деревини та виробництві дерев'яної продукції з високою доданою вартістю.

На основі взаємодії постійних лісокористувачів та суб'єктів приватного лісогосподарського і деревообробного підприємництва в частині розбудови об'єктів інфраструктури рекреаційного лісокористування досягається максимальний синергетичний ефект: 1) формується індустрія відпочинку у лісових біогеоценозах; 2) створюються нові робочі місця у публічному та приватному секторах місцевого господарства; 3) завантажуються потужності у секторі дрібних та середніх деревообробних виробництв; 4) відбувається диверсифікація сільської економіки та діяльності постійних лісокористувачів; 5) розвивається мережа рекреаційних пунктів; 6) активніше залучаються у господарський обіг несировинні корисності лісів, що знижує потребу у першочерговому освоєнні найбільш ліквідних порід деревини.

Водночас потенціал рекреаційного лісокористування може бути використаний повною мірою на основі встановлення партнерських відносин між постійними лісокористувачами та органами місцевого самоврядування [22], оскільки останні нещодавно внаслідок дерегуляції земельних відносин отримали у комунальну власність значні площі земель сільськогосподарського призначення, велика частина котрих піддалася самозалісненню. Самозаліснені землі у більшості випадків є де-факто лісовими землями і дуже проблематичним є їх використання у продуктивному сільськогосподарському обігу. Водночас ці землі є сприятливим полігоном для розвитку рекреаційного лісокористування, оскільки лісові біогеоценози, які сформувалися на даних територіях, є придатними до продукування екосистемних послуг, зокрема створення умов для надання рекреаційних послуг на основі використання корисних властивостей лісів. Тому спершу необхідно перевести самозаліснені сільськогосподарські угіддя у категорію лісових земель. Нещодавно

схвалений Закон України №2321-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження лісів» від 20.06.2022 року [55] значно спростив процедуру такого переведення.

Відповідно до нормативно-правових засад ведення лісового господарства для здійснення необхідного комплексу лісогосподарських заходів на цих землях, які перебувають у комунальній власності, необхідним є укладання угод публічно-приватного партнерства з постійними лісокористувачами та суб'єктами приватного бізнесу, оскільки саме постійні лісокористувачі у своїй більшості мають спеціалізовані підрозділи для здійснення вказаного комплексу робіт, а приватні лісопереробні структури забезпечать потребу в дерев'яних матеріалах широкої номенклатури. Тобто угоди публічно-приватного партнерства забезпечать взаємодію постійних лісокористувачів, органів місцевого самоврядування та приватного бізнесу, що дозволить доопрацювати склад туристичних маршрутів, розширивши їх за рахунок як лісових угідь, так і цікавих для туристів об'єктів населених пунктів, включивши їх до цих маршрутів [69, с. 18]. Отже, потенціал рекреаційного лісокористування за рахунок поєднання організаційних та територіальних можливостей органів місцевого самоврядування та постійних лісокористувачів значно зростає, що для окремих адміністративних районів та територіальних громад лісозабезпечених регіонів може виступити ключовим моментом структурної перебудови місцевого господарського комплексу. Також такого роду угоди підвищують зацікавленість органів місцевого самоврядування у прискорених темпах та збільшенні масштабів рекреаційного лісокористування з огляду на перспективу створення нових робочих місць та додаткові надходження до місцевих бюджетів.

Колосальні резерви для активізації рекреаційного лісокористування є у секторі державних лісових господарств, в користуванні котрих перебувають значні площі природно-заповідного фонду, де введено численні обмеження для здійснення виробничо-господарської діяльності. Водночас лісові землі природно-заповідного фонду мають великий потенціал для продукування

екосистемних послуг, що створює сприятливі передумови для здійснення процесів рекреаційного лісокористування. Тим більше, що великі суми фінансового забезпечення збереження природно-заповідного фонду у 2013-2020 роках вже забезпечили критично необхідний рівень природооблаштування цих територій, а це сприятливий полігон для ефективного використання лісів у рекреаційних цілях. У 2013-2017 роках обсяг фактичного фінансування процесів збереження природно-заповідного фонду коливався в інтервалі 54-93 млн грн., а у 2018-2020 роках – в інтервалі 125,5-143 млн грн. (рис. 2.4).

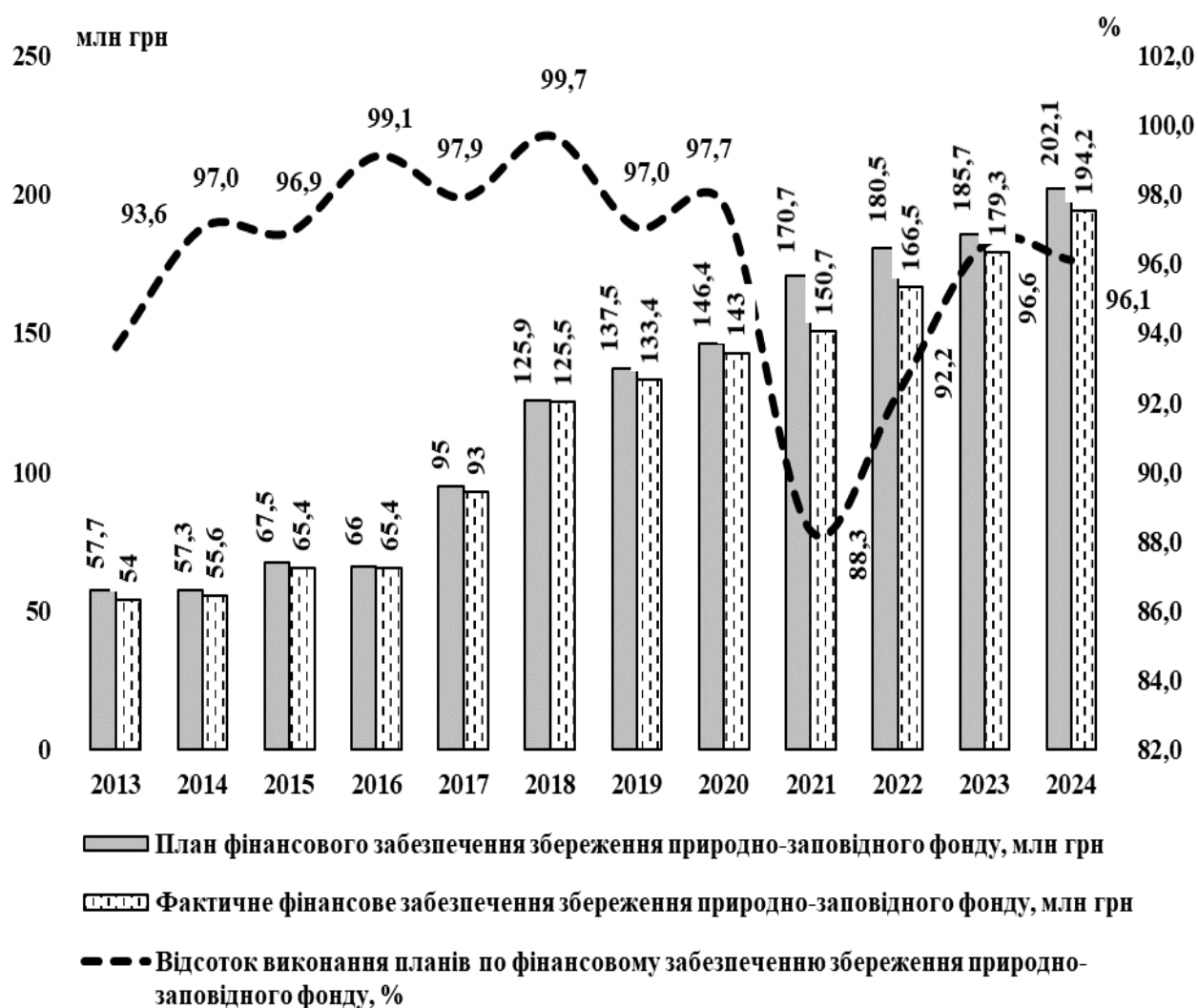

Рис. 2.4. Планове та фактичне фінансове забезпечення підприємствами ДАЛРУ процесів збереження природно-заповідного фонду у 2013-2024 роках*

**розраховано за даними ДАЛРУ*

Прикметною рисою фінансового забезпечення збереження природно-заповідного фонду в системі ДАЛРУ у 2013-2020 роках є те, що план фінансування за аналізований період жодного року не було виконано. Хоча рівень виконання планів фінансового забезпечення збереження природно-заповідного фонду є дуже високим (93,6-99,7%).

Це пов'язано з низьким рівнем мотивації постійних лісокористувачів фінансувати завідомо збиткові проєкти, оскільки на природно-заповідних територіях надмірно обмеженим є перелік видів виробничо-господарської діяльності, які можна здійснювати відповідно до законодавства. В таких умовах якраз активізація рекреаційного лісокористування дасть змогу в межах законодавчого поля використовувати екосистемні послуги лісів для організації відпочинку та дозвілля місцевих жителів та туристів.

Значні площі природно-заповідних територій, які перебувають у користуванні постійних лісокористувачів і потребують великих фінансових витрат, можуть приносити лісовим господарствам додаткові прибутки через налагодження в них рекреаційної діяльності. Згідно статті 9 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» території та об'єкти природно-заповідного фонду можуть використовуватися в оздоровчих та інших рекреаційних цілях при дотриманні вимог природоохоронного законодавства. Більше того, інституціоналізація національних природних парків здійснюється, в тому числі і для створення умов для організованого туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням режиму охорони заповідних природних комплексів та об'єктів.

На території національних природних парків узаконено диференційований режим щодо охорони, відтворення та використання цінностей природних комплексів та об'єктів. Згідно функціонального зонування на території національних природних парків виокремлюють зони регульованої та стаціонарної рекреації. У зоні регульованої рекреації проводяться короткостроковий відпочинок та оздоровлення населення, огляд

особливо мальовничих і пам'ятних місць; у цій зоні дозволяється влаштування та відповідне обладнання туристських маршрутів і екологічних стежок; тут забороняються рубки лісу головного користування, промислове рибальство, мисливство, інша діяльність, яка може негативно вплинути на стан природних комплексів та об'єктів заповідної зони. Зона стаціонарної рекреації – це частина території національного природного парку, яка призначена для розміщення готелів, мотелів, кемпінгів, інших об'єктів обслуговування відвідувачів парку; тут забороняється будь-яка господарська діяльність, що не пов'язана з цільовим призначенням цієї функціональної зони або може шкідливо вплинути на стан природних комплексів та об'єктів заповідної зони і зони регульованої рекреації. Просторовим базисом для розвитку рекреаційного лісокористування також виступають регіональні ландшафтні парки, які є природоохоронними рекреаційними установами місцевого чи регіонального значення [58].

Згідно Наказу Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України «Про затвердження Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України» на території природно-заповідного фонду дозволяється здійснювати активний, пасивний та творчий відпочинок. Під час лікування, оздоровлення і реабілітації рекреантами використовуються природні лікувальні ресурси та оздоровчі властивості лісів, луків, водойм з метою відновлення своїх розумових, духовних і фізичних сил. Рекреаційна діяльність організовується установами ПЗФ або іншими землекористувачами у межах територій та об'єктів ПЗФ, які розташовані на землях, наданих їм у постійне користування або у власність, із залученням, у разі необхідності, суб'єктів рекреаційної діяльності на договірних умовах і здійснюється шляхом формування та надання рекреаційних послуг. У разі негативного впливу на природні комплекси та об'єкти установи ПЗФ та інші землекористувачі можуть встановлювати обмеження щодо часу відвідування і кількості рекреантів у межах окремих рекреаційних ділянок, еколого-освітніх стежок, туристичних маршрутів та

інших природних ділянок, продажу та/або безкоштовного поширення квитків, створення механізму попереднього бронювання/продажу рекреаційних послуг і ознайомлення з можливостями доступу до рекреаційних послуг чи ресурсів.

У випадку завдання шкоди природним комплексам і об'єктам або рекреаційній інфраструктурі установи ПЗФ або інші землекористувачі зменшують рекреаційне навантаження та вживають заходів для відновлення рекреаційного ресурсу. Інформація щодо кожної рекреаційної ділянки установи ПЗФ повинна розміщуватися на інформаційних щитах у місцях входу (в'їзду) до ділянки і включати відомості про: найменування установи ПЗФ та її природоохоронного науково-дослідного відділення; назву та площу рекреаційної ділянки; найменування суб'єкта рекреаційної діяльності, який надає послуги в межах рекреаційної ділянки, та його контактну інформацію; рекреаційну інфраструктуру; платні послуги та їхню вартість; правила безпечної поведінки рекреантів; номери телефонів для звернень у випадках надзвичайних ситуацій та нещасних випадків; картосхему рекреаційної ділянки з позначенням окремих елементів рекреаційної інфраструктури; посилання на офіційний веб-сайт установи ПЗФ [107]. Ключові моменти Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України мають стати інституціональною основою для розроблення аналогічного положення стосовно всіх територій, де реалізується діяльність, пов'язана з рекреаційним лісокористуванням.

2.3 Оцінка рівня ефективності еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування

Поглиблення бюджетно-фіскальної децентралізації та створення мережі укрупнених територіальних громад базового рівня детермінують необхідність більш ефективного використання ендогенного потенціалу

територіальних утворень. Однією із складових такого потенціалу виступають корисні властивості лісів, що за умови відповідного інфраструктурного облаштування формують територіально-просторовий континуум для розвитку рекреаційного лісокористування. Водночас треба виходити з того, що існуюча система еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування має як сильні, так і слабкі сторони, що зумовлено недостатньо продуманою національною лісовою політикою в частині інституціоналізації форм, методів та способів господарського освоєння та комерціалізації рекреаційного потенціалу лісів.

Імплементация передового іноземного досвіду в у вітчизняну практику лісогосподарювання також в основному стосується процесів лісовідновлення та лісозаготівель. Водночас тимчасова окупація частини Українського Причорномор'я та Українського Приазов'я створила додатковий дефіцит потужностей у рекреаційній діяльності, що формує підвищений попит на спектр рекреаційних послуг на основі освоєння рекреаційного потенціалу лісів.

В спектрі сильних сторін функціонування системи еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування в умовах децентралізації у воєнний та повоєнний час слід виокремити факт того, що лісові біогеоценози володіють широким спектром корисних властивостей рекреаційного спрямування (табл. 2.2). Такі властивості зумовлені наявністю численних видів лісового біорізноманіття, зокрема флористичної та фауністичної складових, що формує ресурсну базу для надання широкого спектра рекреаційних послуг як в частині створення умов для оздоровчої діяльності і розвитку зеленого туризму, так і в частині санаторно-курортного лікування. Здатність лісових біогеоценозів продукувати кисень та зв'язувати вуглець ще більше посилює привабливість рекреаційного лісокористування з огляду на те, що його розвиток йде у фарватері впровадження пріоритетів низьковуглецевого розвитку та досягнення цілей вуглецевої нейтральності.

**SWOT-аналіз функціонування системи еколого-економічного забезпечення
рекреаційного лісокористування в умовах децентралізації у воєнний та
повоєнний період**

Сильні сторони	Слабкі сторони
1) Лісові біогеоценози володіють широким спектром корисних властивостей рекреаційного спрямування 2) Високий рівень формальної та неформальної інституціоналізації рекреаційної діяльності в секторі державних та комунальних лісових господарств 3) Розгалужена мережа постійних лісокористувачів, що створює умови для освоєння рекреаційного потенціалу у різних лісорослинних та природно-кліматичних умовах 4) Відносна дешевизна становлення рекреаційного сегменту як ключового чинника диверсифікації діяльності постійних лісокористувачів 5) Високий рівень інвестиційної привабливості проєктів освоєння рекреаційного потенціалу лісів 6) Пріоритет нарощення рекреаційних потужностей у лісовому господарстві відповідає вимогам забезпечення низьковуглецевого розвитку	1) Звужені можливості постійних лісокористувачів отримувати фінансові ресурси на ринку позикового капіталу для потреб розбудови мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури 2) Недостатній рівень прямої та непрямої бюджетної підтримки проєктів господарського освоєння рекреаційного потенціалу лісів 3) Незадовільний рівень комунікації між місцевим самоврядуванням та постійними лісокористувачами в частині розбудови об'єктів рекреаційного лісокористування 4) Асиметричність інформації та недостатній рівень цифровізації стосовно надання спектра рекреаційних послуг сектором постійних лісокористувачів державної та комунальної форми власності
Можливості	Загрози (ризики)
1) Додаткове освоєння рекреаційного потенціалу лісів усуває захаращеність лісових біогеоценозів і відповідно знижує ризик поширення пожеж та шкідників 2) Великі площі середньовікових насаджень створюють вагомий територіальний базис для суттєвого збільшення масштабів рекреаційного лісокористування 3) Доцільність психологічної та фізичної реабілітації постраждалих внаслідок російської збройної агресії громадян, що детермінуватиме розроблення державних, регіональних та місцевих програм розвитку рекреаційного лісокористування 4) Структуроутворююче значення сфери рекреаційного лісокористування для розвитку сільської економіки 5) Кумулятивний позитивний вплив впровадження додаткових потужностей у рекреаційне лісокористування на суміжні ланки економіки територіальних громад базового рівня 6) Великі площі самозаліснених сільськогосподарських угідь за умови їх інфраструктурного облаштування виступають ареалом рекреаційного лісокористування	1) Масштабні мінування та повільний характер розмінування лісових земель на тимчасово окупованих територіях та у прифронтовій зоні звужує територіальний базис розвитку рекреаційного лісокористування 2) Недостатня мотивація місцевого самоврядування стосовно використання самозаліснених земель комунальної власності для потреб рекреаційного лісокористування 3) Перманентні ризики ракетних та інших обстрілів населених пунктів у лісозабезпечених прикордонних з ворожими країнами районах у воєнний період 4) Збереження рудиментів командно-адміністративної економіки в системі ведення лісового господарства, що не передбачає пріоритетності освоєння рекреаційного потенціалу лісів 5) Непродумана та суперечлива подальша корпоратизація лісового сектора, що позбавляє фінансової автономії територіальні підрозділи ДП «Ліси України» і відповідно унеможливорює зростання внутрішніх джерел фінансування розвитку лісової рекреації

Джерело: сформовано автором

Також сильною стороною сучасного формату еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування в умовах поглиблення децентралізації є високий рівень формальної та неформальної інституціоналізації рекреаційної діяльності в секторі державних та комунальних лісових господарств. Передові лісові господарства традиційно дотримувалися найкращих практик освоєння рекреаційного потенціалу лісів, що давало можливість підвищувати рівень залучення складових лісоресурсного потенціалу до господарського обігу і тим самим забезпечувати зростання комплексності використання сировинної та несировинної складових лісового багатства країни. Прикметною рисою також є неухильне дотримання передовими лісовими господарствами вимог природоохоронного законодавства в частині забезпечення прийняттого рівня рекреаційного навантаження, щоб перманентно забезпечувати розширене відтворення лісоресурсного потенціалу та максимізацію продукування набору екосистемних послуг.

Вагомою сильною стороною існуючої та перспективної системи еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування є наявність розгалуженої мережі постійних лісокористувачів, що створює умови для освоєння рекреаційного потенціалу у різних лісорослинних та природно-кліматичних умовах. Це дуже важливий чинник, оскільки рекреаційне освоєння лісових біогеоценозів Карпатського економічного району зорієнтоване на задоволення запитів одного сегмента споживачів, а рекреаційне освоєння лісових біогеоценозів Поліського економічного району – на задоволення запитів іншого сегмента споживачів. Треба врахувати фактор того, що комерціалізація рекреаційного лісокористування у гірських районах може відбуватися у всі пори року, що свідчить про значні потенційні можливості підвищення рівня капіталізації лісових господарств за рахунок освоєння рекреаційного потенціалу лісів, які функціонують у гірській місцевості.

Однією із сильних сторін системи еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування в умовах децентралізації у воєнний та повоєнний час є відносна дешевизна становлення рекреаційного сегменту як ключового чинника диверсифікації діяльності постійних лісокористувачів. Різноманіття корисних властивостей лісів є ресурсною основою продукування спектра рекреаційних послуг і є витвором наявних лісорослинних та природно-кліматичних умов, тому це не вимагає значних інвестиційних вливань. Інвестиційні вливання необхідні для формування мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури, зокрема зведення спеціалізованих закладів та допоміжних споруд. Відносна дешевизна створення об'єктів рекреаційного лісокористування виступає конкурентною перевагою постійних лісокористувачів на ринку рекреаційних послуг.

Прикметною рисою ведення лісового господарства є значний часовий лаг між посадкою та стиглістю лісів, що формує низький рівень інвестиційної привабливості процесів лісовідновлення та лісорозведення. Приватний бізнес не зацікавлений у фінансуванні проєктів, термін окупності котрих становить декілька десятків років. Водночас рекреаційне освоєння лісових біогеоценозів характеризується підвищеним рівнем привабливості, оскільки рекреаційне лісокористування забезпечує прийнятний рівень прибутковості вже у найближчі роки. З огляду на це, сильною стороною системи еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування в умовах децентралізації є високий рівень інвестиційної привабливості проєктів освоєння рекреаційного потенціалу лісів. Також додатковим фактором зростання інвестиційної привабливості рекреаційного лісокористування, зокрема для підприємницьких структур-нерезидентів, є те, нарощення рекреаційних потужностей у лісовому господарстві відповідає вимогам міжнародних природоохоронних конвенцій, які регламентують пріоритети низьковуглецевого розвитку та цілі досягнення кліматичної нейтральності.

Поряд із чітко визначеними сильними сторонами системи еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування в умовах

децентралізації у воєнний та повоєнний період мають місце і слабкі сторони системи господарського освоєння рекреаційного потенціалу лісів, які зумовлені як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками, а також комплексом інституційних пасток, що мають місце в процесах децентралізації та в системі управління лісовим господарством. Чітко вираженою слабкою стороною системи еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування суб'єктивного спрямування виступають звужені можливості постійних лісокористувачів щодо отримання фінансових ресурсів на ринку позикового капіталу для потреб розбудови мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури. Більше 90% сукупного фінансування потреб лісового господарства забезпечується за рахунок власних коштів постійних лісокористувачів, що по великому рахунку і визначає низьку інвестиційну активність у лісовому секторі національного господарства в цілому. Розширення інституційного коридору функціонування постійних лісокористувачів державної та комунальної форм власності на ринку позикового капіталу даватиме можливість оперативно отримувати фінансові ресурси для розбудови мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури.

Слабкою стороною існуючої системи еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування виступає такий інституційний розрив державного регулювання лісогосподарювання як нерозвиненість інституту прямої та непрямої бюджетної підтримки проєктів господарського освоєння рекреаційного потенціалу лісів. Пряма бюджетна підтримка полягає у здійсненні бюджетних асигнувань на придбання матеріалів, необхідних для зведення об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури, а також на зміну цільового призначення земель, зокрема переведення самозаліснених сільськогосподарських угідь у категорію лісових земель. Непряма бюджетна підтримка проявляється у наданні комплексу фінансових преференцій у формі податкових та інших пільг, а також у звільненні від сплати окремих видів податків, зборів та обов'язкових платежів. Урізноманітнення набору інструментів прямої бюджетної підтримки за рахунок коштів держбюджету

та бюджетів територіальних громад базового рівня сприятиме розвитку індустрії рекреаційного лісокористування не лише в секторі лісових господарств, а й у секторі сільських домогосподарств. Це дозволить підвищити вагомість розвитку несільськогосподарських видів діяльності у сільській місцевості і забезпечити необхідні структурні зрушення у сільській економіці і сформувати нові полюси економічного зростання у сільській поселенській мережі.

До специфікації слабких сторін системи еколого-економічного регулювання рекреаційного лісокористування слід також віднести незадовільний рівень комунікації між місцевим самоврядуванням та постійними лісокористувачами в частині розбудови об'єктів рекреаційного лісокористування. Органи місцевого самоврядування у лісозабезпечених регіонах отримали у комунальну власність великі площі самозаліснених сільськогосподарських угідь, які є більш придатними для ведення лісового господарства, зокрема для розвитку мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури, ніж для їх залучення у продуктивний сільськогосподарський обіг. Водночас значна асиметричність інформації та незадовільний рівень комунікації між місцевим самоврядуванням та постійними лісокористувачами гальмують процес розширення територіального базису рекреаційного лісокористування, що знижує рівень комплексності використання лісоресурсного потенціалу та не дає можливості повною мірою використати ендогенний потенціал соціально-економічного піднесення сільських територій як основного ареалу концентрації рекреаційного потенціалу лісів. Незважаючи на прискорені темпи цифровізації сфери лісового господарства в цілому, у сфері рекреаційного лісокористування цей процес перебуває у латентному стані, що не дозволяє повною мірою донести інформацію про переваги спектра рекреаційних послуг до відповідних сегментів споживачів.

Незважаючи на наявність слабких сторін, навіть в умовах воєнного часу є значні можливості трансформації системи еколого-економічного

забезпечення рекреаційного лісокористування, що забезпечить принципово інший рівень господарського освоєння рекреаційного потенціалу лісів. Ключовим детермінантом наявності значних можливостей розбудови мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури є те, що інфраструктурна облаштованість освоєння рекреаційного потенціалу лісів допомагає усувати ризики виникнення вогнищ поширення пожеж та лісових шкідників. Зокрема, додаткове освоєння рекреаційного потенціалу лісів усуває захаращеність лісових біогеоценозів і відповідно знижує ризики знищення лісового біорізноманіття.

Виходячи з прискореного збільшення площі прохідних рубок можна констатувати, що спостерігається зростання площі середньовікових насаджень та пристигаючих деревостанів, а це водночас розширює територіальний базис для розвитку рекреаційного лісокористування. Наявні обмеження стосовно заготівлі ліквідної деревини, що зумовлено об'єктивними лісорослинними та іншими умовами, визначають потребу у забезпеченні більш комплексного використання лісоресурсного потенціалу через розбудову інфраструктури рекреаційного освоєння корисних властивостей лісів.

Додаткові можливості підвищення результативності функціонування системи еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування зумовлені також тим, що звуження ареалу розвитку рекреаційної діяльності в цілому по Україні внаслідок тимчасової окупації Українського Причорномор'я та Українського Приазов'я, вимагає більш результативного використання наявних резервів освоєння рекреаційного потенціалу лісових біогеоценозів України. Введення додаткових потужностей у сфері рекреаційного лісокористування також детермінується необхідністю створення умов для психологічної та фізичної реабілітації постраждалих внаслідок російської збройної агресії громадян. Інституційним підґрунтям прискорення процесів розбудови рекреаційної інфраструктури для забезпечення реабілітації постраждалих внаслідок війни громадян виступає

розроблення державних, регіональних та місцевих програм розвитку рекреаційного лісокористування.

Можливості для підвищення результативності функціонування системи еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування пов'язані з тим, що для лісозабезпечених регіонів неіндустріальної спеціалізації рекреаційне лісокористування має вагоме структуроутворююче значення для підвищення ефективності функціонування суміжних ланок економіки територіальних громад базового рівня. Розбудова мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури на сільських територіях забезпечує кумулятивний позитивний вплив на розвиток системи оптової торгівлі, місцевої будівельної індустрії та приватного сегменту сфери деревообробки. Ключовим детермінантом активізації рекреаційного лісокористування стане використання великих площ самозаліснених сільськогосподарських угідь в рекреаційних цілях через розвиток сільського та зеленого туризму, розвиток рибальства та мисливства.

Водночас при активації сильних сторін та можливостей підвищення ефективності функціонування системи еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування треба враховувати наявні та потенційні ризики і загрози для розвитку рекреаційного лісокористування. Високим рівнем ризикогенності відзначається розвиток рекреаційного лісокористування на територіях масштабних мінувань та у зв'язку з повільним характером розмінування лісових земель на тимчасово окупованих територіях та у прифронтовій зоні. На таких територіях розвиток рекреаційного лісокористування унеможлиблюється як і інші види лісгосподарської та лісоохоронної діяльності. Перманентним ризиком повноцінного розвитку рекреаційної індустрії у лісовому господарстві в умовах воєнного часу виступають ракетні та ніші обстріли населених пунктів та лісових масивів у лісозабезпечених прикордонних з ворожими країнами районах у воєнний період.

Певним ризиком для широкомасштабного розвитку рекреаційного лісокористування виступає те, що окремі органи місцевого самоврядування, у користуванні яких є значні площі самозаліснених сільськогосподарських угідь, не мають відповідної мотивації щодо використання таких територій для розбудови мережі об'єктів рекреаційної лісової інфраструктури. Необхідною умовою подолання такого ризику обмеження потенційно можливих масштабів рекреаційного лісокористування виступає підвищення рівня заінтересованості органів місцевого самоврядування у сприянні розбудови мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури через реалізації державних програм освоєння рекреаційного потенціалу лісів, зокрема самосійних лісів.

Як один з ризиків гальмування розвитку рекреаційного лісокористування в нинішніх умовах слід розглядати збереження рудиментів командно-адміністративної економіки в системі ведення лісового господарства. Такі рудименти полягають у тому, що ведення лісового господарства в основному зорієнтоване на процеси лісовідновлення та заготівлю деревини, а розвиток рекреаційного лісокористування не розглядається як пріоритет диверсифікації діяльності постійних лісокористувачів.

Перспективи підвищення ефективності освоєння рекреаційного потенціалу лісів напряду залежать від результативності подальшої корпоратизації державного лісового сектора національного господарства. Непродумана гіперцентралізація та позбавлення фінансової автономії територіальних підрозділів ДП «Ліси України» унеможлиблює зростання внутрішніх джерел фінансування лісової рекреації в секторі постійних лісокористувачів державної форми власності. Перераховані загрози та ризики розвитку рекреаційного лісокористування мають бути враховані при формуванні нової редакції Стратегії управління лісами та нової редакції Загальнодержавної програми розвитку лісового господарства. В цілому формування сучасного формату еколого-економічного забезпечення розвитку

рекреаційного лісокористування корелює з ініціативами Президента України стосовно підвищення рівня лісистості країни, а також відповідає пріоритетам низьковуглецевого розвитку та цілям досягнення кліматичної нейтральності.

Для виявлення резервів щодо введення додаткових об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури в систему функціонування філій ДП «Ліси України» необхідним є розроблення науково-методичних підходів стосовно встановлення тісноти взаємозв'язку між узагальнюючим показником (відкликом) та найбільш детермінуючими факторами (предикторами), які вирішальною мірою впливають на результативність господарського освоєння рекреаційного потенціалу лісів. Виходячи з проведеного аналізу еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування, припускаємо, що таким відкликом виступає фактичне фінансування використання корисних властивостей лісів для рекреаційних цілей.

На початкових етапах розглядався комплекс предикторів, які мають найбільш детермінуючий вплив на обраний результуючий показник. Таким предиктором, зокрема, розглядалися видатки на лісове та мисливське господарство, котрі охоплюють видатки на лісовпорядкування та проектно-вишукувальні роботи (базове лісовпорядкування, безперервне лісовпорядкування, ґрунтово-типологічне обстеження, інші роботи з лісовпорядкування, проектно-вишукувальні роботи, моніторинг лісів, інвентаризація та оцінка лісового фонду, державний облік лісів, проведення лісової сертифікації), оформлення правовстановлюючих документів на землі, рубки формування і оздоровлення лісів та інші заходи, допоміжні лісогосподарські роботи, відновлення лісів на землях, наданих у постійне користування, охорону лісу від пожеж, боротьбу зі шкідниками та хворобами лісу, мисливське господарство (дод. Б). Тобто видатки на лісове і мисливське господарство виступають необхідною передумовою створення інфраструктурних та регламентних умов для здійснення рекреаційного лісокористування.

Іншим предиктором розглядається площа лісорозведення шляхом садіння і висівання та видатки на його здійснення, оскільки саме лісорозведення поступово формує додатковий територіальний ресурс для розбудови мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури. Як один з предикторів виокремлено чистий прибуток підприємств ДАЛРУ, оскільки саме чистий прибуток виступає одним з основних джерел фінансування проєктів розбудови рекреаційної інфраструктури лісів. До переліку предикторів також відносимо обсяги фінансування та площу благоустрою рекреаційних ділянок для охорони лісу від пожеж, оскільки саме унеможливлення поширення вогнищ пожеж виступає однією з конкурентних переваг рекреаційного лісокористування над іншими видами лісогосподарської діяльності. Предиктором також розглянули фактичне фінансове забезпечення збереження природно-заповідного фонду, котрий виступає одним з основних ареалів рекреаційного лісокористування при створенні відповідних інституціональних передумов.

Взаємозв'язок між результируючим показником (відкликом) та факторами (предикторами) було встановлено на основі використання елементів регресійного аналізу. На основі кореляційного аналізу було відібрано предиктори, які мають найвищу тісноту зв'язку з відкликом (чистий прибуток підприємств ДАЛРУ, фінансування благоустрою рекреаційних ділянок для охорони лісу від пожеж, площа благоустрою рекреаційних ділянок для охорони лісу від пожеж). Функція регресії $F(x)$ описує залежність середнього значення результативного відклику Y від заданих значень предикторів. Загальний вигляд лінійної множинної регресійної моделі з трьома предикторами можна записати у вигляді:

$$y = b_0 + b_1 \cdot x_1 + b_2 \cdot x_2 + \dots + b_n \cdot x_n + c \quad (2.1)$$

де x_1 - x_n – відповідні фактори;

c – випадкова величина.

Для точного описання рівняння регресії було проведено апроксимацію значень для функції $F(x)$ на основі вихідних статистичних даних. Проводився

розрахунок математичної моделі, в основі якої закладена економічна залежність фактичного фінансування використання корисних властивостей лісів для рекреаційних цілей від зміни чистого прибутку підприємств ДАЛРУ, фінансування благоустрою рекреаційних ділянок для охорони лісу від пожеж, площі благоустрою рекреаційних ділянок для охорони лісу від пожеж. Вибірка представлена у вигляді показників за період 2013-2021 роки. Кореляційна матриця відбору найбільш детермінуючих відклик предикторів приведена в дод. В.

Фактори та результуючий показник лінійної множинної регресійної моделі наступні:

y – фактичне фінансування використання корисних властивостей лісів для рекреаційних цілей, млн грн;

b_0 – перетин з віссю ординат;

b_1, b_2, b_3 – вагові коефіцієнти відповідних факторів;

x_1 – чистий прибуток підприємств ДАЛРУ, млн грн;

x_2 – фінансування благоустрою рекреаційних ділянок для охорони лісу від пожеж, млн грн;

x_3 – площа благоустрою рекреаційних ділянок для охорони лісу від пожеж, тис. га

Провівши математичну обробку даних за допомогою методу найменших квадратів отримали наступну регресійну статистику:

- коефіцієнт множинної регресії R – 0,959;
- R -квадрат (коефіцієнт детермінації) – 0,921;
- скоректований R -квадрат – 0,891;
- F (критерій Фішера) – 30,907;
- значимість F – 0,0001;
- кількість спостережень – 12.

З приведених результатів (коефіцієнту детермінації) та порівняння фактичних даних спостережень з розрахованими за допомогою детермінованої моделі, що показано на рис. 2.5 слідує, що залежність між

відкликом та предикторами середня (R -квадрат $> 0,3$) і відповідно лінійну множинну регресійну модель можна використовувати для аналізу впливу кожного окремо взятого фактора за допомогою значення коефіцієнта R -значимості.

Рис. 2.5. Фактичні та розраховані за допомогою моделі (2.1) значення фінансування використання корисних властивостей лісів для рекреаційних цілей за період 2013-2024 роки*

**розраховано на основі даних Державного агентства лісових ресурсів України*

Аналіз значимості показує вплив предиктора на відклик при фіксованому рівні інших предикторів (табл. 2.3). Це дозволяє провести ранжування впливу факторів на залежну змінну у наступному порядку зростання: площа благоустрою рекреаційних ділянок для охорони лісу від пожеж, чистий прибуток підприємств ДАЛРУ та фінансування благоустрою рекреаційних ділянок для охорони лісу від пожеж.

Таблиця 2.3

Регресійні характеристики впливу окремих предикторів на рівень фактичного фінансування використання корисних властивостей лісів для рекреаційних цілей*

Показники	Вагові коефіцієнти	Стандартна помилка	t-статистика	P-Значення
Y-перетин	0,139	0,895	0,155	0,880
Чистий прибуток підприємств ДАЛРУ, млн грн	-0,0005	0,0002	-2,143	0,064
Фінансування благоустрою рекреаційних ділянок для охорони лісу від пожеж, млн грн	0,083	0,011	7,553	0,0001
Площа благоустрою рекреаційних ділянок для охорони лісу від пожеж, тис. га	-0,118	0,449	-0,264	0,798

**розраховано на основі даних Державного агентства лісових ресурсів України*

Виходячи з даних табл. 2.3 можна записати лінійну множинну регресійну модель (2.1) у детермінованому вигляді:

$$y = 0,139 - 0,0005 * x_1 + 0,083 * x_2 - 0,118 * x_3 \quad (2.2)$$

Виходячи з наявної регресійної лінійної множинної залежності доцільно розрахувати коефіцієнти еластичності для кількісної характеристики впливу кожного фактора на результуючий показник (табл. 2.4).

Коефіцієнти еластичності у процентному вигляді відображають зміну у відсотках фінансування використання корисних властивостей лісів для рекреаційних цілей при відповідній зміні чистого прибутку підприємств ДАЛРУ, фінансування благоустрою рекреаційних ділянок для охорони лісу від пожеж та площі благоустрою рекреаційних ділянок для охорони лісу від пожеж.

Значення у відсотках фінансування використання корисних властивостей лісів для рекреаційних цілей при зростанні окремого предиктора на 1%*

Зростання окремого фактора на 1%	Чистий прибуток підприємств ДАЛРУ, млн грн	Відповідний результат зростання фінансування використання корисних властивостей лісів для рекреаційних цілей, у %	-2,0%
	Фінансування благоустрою рекреаційних ділянок для охорони лісу від пожеж, млн грн		2,9%
	Площа благоустрою рекреаційних ділянок для охорони лісу від пожеж, тис. га		-0,20%

**розраховано на основі даних Державного агентства лісових ресурсів України*

Так, збільшення розміру фінансування благоустрою рекреаційних ділянок для охорони лісу від пожеж, на 1% забезпечує зростання фінансування використання корисних властивостей лісів для рекреаційних цілей на 2,9%. У той же час, зростання чистого прибутку підприємств ДАЛРУ, що відбувається в основному за рахунок інтенсифікації використання лісосировини для потреб деревообробного виробництва, веде до зменшення відклика – на 2%. Крім того, важливим показником діяльності лісогосподарських підприємств є площа благоустрою рекреаційних ділянок для охорони лісу від пожеж, збільшення якої призводить до зниження розміру рентної плати, і відповідно до незначного зменшення фінансування використання корисних властивостей лісів для рекреаційних цілей на -0,2%.

В Україні створення рекреаційних пунктів часто має не стільки розважальну, скільки загороджувальну функцію. Лісівники створюють комфортні зони біля доріг, щоб «перехопити» відвідувачів і не пустити їх

глибше в масив, де вони можуть розвести багаття у невстановленому місці. Якщо фінансування спрямовується на облаштування цих зон (мінералізовані смуги, протипожежні щити, альтанки), кошти часто беруться із загального бюджету «використання корисних властивостей лісу». В результаті гроші витрачаються на безпеку, а не на розвиток екотуризму, наукових стежок чи естетичного оздоровлення лісу.

Державне підприємство «Ліси України» та його філії працюють у межах обмежених фінансових планів. Збільшення площі благоустрою потребує значних капітальних інвестицій на старті (будівництво, закупівля обладнання). Оскільки пожежна безпека є критичним пріоритетом (особливо в умовах воєнного стану та кліматичних змін), фінансування перерозподіляється на користь «захисної» рекреації, дещо зменшуючи кошти на проекти, спрямовані на отримання чистого прибутку або соціального розвитку (наприклад, створення розгалуженої мережі платних послуг чи рекреаційних лісів високої цінності).

Застосування показника ефективності використання флористичної складової біорізноманіття лісів на основі виявлення найбільш детермінуючих чинників, які пов'язані з відтворенням, збереженням та охороною лісової рослинності, а також формуванням виробничо-технічної бази ведення лісового господарства, дає можливість визначати резерви збільшення фіскальної віддачі залученого у господарський обіг лісового біорізноманіття, які стосуються інтенсифікації та підвищення комплексності господарського освоєння лісоресурсного потенціалу, а також здійснення комплексу лісоохоронних заходів. Даний показник виступає важливою методологічною передумовою еколого-економічного оцінювання відтворення біорізноманіття лісів, оскільки забезпечує ідентифікацію основних детермінантів-стимуляторів та детермінантів-дестимуляторів, що впливають на темпи і масштаби нарощення рекреаційного потенціалу лісового біорізноманіття.

Висновки до Розділу 2

1. Встановлено, що доцільність активізації рекреаційного лісокористування як важливої складової виробничо-господарської діяльності суб'єктів лісогосподарського підприємництва впливає з комплексу обмежень, які існують для розширеного відтворення традиційних видів лісогосподарювання. Зокрема, у 2013 році підприємствами ДАЛРУ було здійснено відтворення лісів на площі 55,2 тис. га, у 2016 році – на площі 52,8 тис. га, у 2018 році – на площі 43,7 тис. га, у 2021 році – на площі 44,6 тис. га. Тобто у 2021 році порівняно з 2013 роком площа відтворення лісів зменшилася на 10,6 тис. га або на 19,2%.

2. Дослідження показали, що негативні коливання на ринках деревини можуть призвести до різкого погіршення фінансово-економічного стану суб'єктів господарювання, котрі функціонують в системі ДАЛРУ. З огляду на це, розбудова мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури сприятиме диверсифікації ризиків щодо різкого погіршення фінансово-економічного стану постійних лісокористувачів внаслідок непрогнозованого падіння цін на деревину.

3. Обґрунтовано, що територіальним базисом розвитку рекреаційного лісокористування виступає зростання лісистості, що у середньостроковій та довгостроковій перспективі розширить ареал рекреаційної діяльності у лісових біогеоценозах. Досягнення оптимальної лісистості у багатьох регіонах та підвищення рівня лісистості території України в цілому неможливо досягти лише нарощенням площі відтворення лісів. Лісистість України буде вищою, якщо розширяться масштаби лісорозведення – створення лісових культур на землях, які раніше не були зайняті лісом.

4. Встановлено, що у секторі лісових господарств, які функціонують в системі Державного агентства лісових ресурсів України (ДАЛРУ), здійснюється певне фінансування процесів використання корисних

властивостей лісів в рекреаційних цілях. У 2013-2020 роках у динаміці фінансування використання корисних властивостей лісів для рекреаційних цілей підприємствами ДАЛРУ не спостерігалось чітко вираженого тренду як щодо запланованих, так і фактичних обсягів фінансового забезпечення рекреаційного лісокористування.

5. Доведено, що колосальні резерви для активізації рекреаційного лісокористування є у секторі державних лісових господарств, в користуванні котрих перебувають значні площі земель природно-заповідного фонду, де введено численні обмеження для здійснення виробничо-господарської діяльності. Водночас лісові землі природно-заповідного фонду мають великий потенціал для продукування екосистемних послуг, що створює сприятливі передумови для здійснення процесів рекреаційного лісокористування. У 2013-2017 роках обсяг фактичного фінансування процесів збереження природно-заповідного фонду коливався в інтервалі 54-93 млн грн., а у 2018-2020 роках – в інтервалі 125,5-143 млн грн.

6. Встановлено, що узагальнюючу оцінку ефективності еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування слід проводити на основі встановлення тісноти зв'язку між відкликом (фактичним фінансуванням використання корисних властивостей лісів для рекреаційних цілей) та комплексом предикторів (чистий прибуток підприємств ДАЛРУ, фінансування благоустрою рекреаційних ділянок для охорони лісу від пожеж, площа благоустрою рекреаційних ділянок для охорони лісу від пожеж). Результати розрахунків продемонстрували, що вплив найбільш детермінуючих предикторів на відклик не забезпечує очікуваних результатів, тому потрібне застосування широкого спектра стимулів зі сторони держави та територіальних громад, щоб підвищити заінтересованість постійних лісокористувачів у розбудові мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури.

РОЗДІЛ 3

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕКРЕАЦІЙНОГО ЛІСОКОРИСТУВАННЯ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

3.1 Інституціонально-програмні засади еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування з врахуванням вимог воєнного стану та децентралізаційних процесів

Рекреаційне лісокористування в умовах воєнного стану та поглиблення децентралізації влади за умови спорудження мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури виступає ефективною формою монетизації екосистемних послуг лісового господарства, що дасть змогу суттєво зменшити кількість депресивних постійних лісокористувачів, оскільки активізує їх ділову активність, зокрема в регіонах, де площі експлуатаційних лісів є незначними. У комунальних лісах, які відзначаються високим рівнем рекреаційної придатності, необхідно за рахунок місцевих бюджетів, зокрема місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища, здійснювати екологічні та природно-ресурсні поліпшення, а також споруджувати мережу об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури, що позитивним чином вплине на стан довкілля, а також сприятиме позитивним структурним зрушенням у регіональному господарському комплексі. Також рекреаційне лісокористування є ефективним способом популяризації серед населення значення збереження і раціонального використання лісів, а також залучення громадськості до процесу відтворення та охорони лісів.

Рекреаційне лісокористування передбачає залучення до господарського обігу великої кількості сировинних складових лісоресурсного потенціалу та корисних властивостей лісу, тому потребує удосконалення інституціонального середовища користування лісоресурсними та

лісогосподарськими активами, а також розбудови об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури.

Трансформація інституційної архітекτονіки лісогосподарювання шляхом корпоратизації лісового сектора національної економіки (створення Державного підприємства «Ліси України») дала можливість підвищити рівень концентрації фінансових ресурсів та централізувати управлінські функції, що також створює додаткові можливості для використання екосистемних послуг лісів для потреб рекреаційної індустрії. Доцільність активізації рекреаційного лісокористування впливає також з того, що ліси України виконують переважно захисні, рекреаційно-оздоровчі, природоохоронні функції, а значна частина лісів на півдні та сході України не належать до експлуатаційних.

Додатковий ареал розширення масштабів рекреаційного лісокористування також сформувався внаслідок спрощення процедури переведення самозаліснених земель у категорію лісових земель, котрі потребують здійснення комплексу рубок, пов'язаних з веденням лісового господарства, а також розбудови об'єктів рекреаційної інфраструктури. Водночас необхідність збереження цілісності лісових ландшафтів вимагає ефективного регуляторного впливу на рівень рекреаційного навантаження на ділянки лісового фонду, щоб уникнути проявів виснажливого лісокористування. З огляду на це інституціональне середовище рекреаційного лісокористування має охоплювати комплекс правил та норм, які формуватимуть систему еколого-економічного забезпечення рекреаційного освоєння складових лісоресурсного потенціалу, щоб отримання економічних вигод не йшло всупереч вимогам екологічного лісокористування.

Зони відпочинку є дієвим профілактичним заходом охорони лісу від пожеж. Таким чином можна організувати перебування людей у конкретних місцях, які відмежовані від лісових масивів мінеральними смугами та облаштовані місцями для розпалювання вогню [160].

Існують різноманітні підходи стосовно необхідності формування природно-рекреаційного потенціалу для розширеного відтворення лісової рекреаційної індустрії. О.Матуз та В.Мендерецький наголошують, що з позиції рекреаційного лісокористування важливими параметрами є лісистість, вікова структура лісів, їх породний склад, наявність грибів, ягід, фітонцидність, естетичність, доступність, присутність елементів рекреаційного благоустрою [100, с. 182]. Погоджуючись з таким підходом, варто зазначити, що саме розбудова інфраструктури рекреаційного лісокористування дає можливість результативно залучати у господарський обіг навіть ті ділянки лісового фонду, де домінують молодняки та середньовікові насадження, що забезпечує диверсифікацію виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів.

О.Боцула розглядає лісову рекреацію як форму освоєння та відтворення потенціалу лісового господарства та передумову його екологічно збалансованого розвитку [8, с. 108]. Такий підхід заслуговує на увагу, оскільки лісова рекреація (рекреаційне лісокористування) дає можливість отримувати вигоди без вилучення матеріально-речової субстанції деревної та недеревної сировини і базується на освоєнні несировинних корисностей лісу. Тобто рекреаційне лісокористування дасть змогу забезпечувати критично необхідний рівень рентабельності виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів навіть за умови обмеженої площі експлуатаційних лісів та відсутності рубок головного користування.

На думку вчених Волинського національного університету імені Лесі Українки, в умовах активізації рекреаційного лісокористування варто також більше уваги звернути на збільшення кількості та поліпшення благоустрою існуючих рекреаційних пунктів досліджуваної території. При цьому система заходів з оптимізації рекреаційного лісокористування має враховувати не тільки створення сприятливіших умов для відпочинку в лісі, а й забезпечення екологічної стійкості лісових насаджень [102]. Тобто навіть великий природно-рекреаційний потенціал лісів без належного інфраструктурного

облаштування не сформує достатній для результативного використання і отримання прибуткових надходжень портфель рекреаційно-туристичних послуг. Водночас розбудова мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури, котра і визначає рівень рекреаційного навантаження на лісові біогеоценози, має враховувати комплекс природоохоронних обмежень на рівень рекреаційної освоєності екосистемних послуг лісів.

Імплементация передового іноземного досвіду здійснення лісогосподарського та лісоохоронного підприємництва вимагає розроблення сучасних механізмів комерціалізації використання лісових територій. Серед можливих шляхів розвитку лісових територій пріоритетним напрямом О.Коморна виокремлює збільшення повної економічної цінності лісових ресурсів, яка буде враховувати не тільки цінність продажу лісових ресурсів, а й цінність лісів як основного джерела розвитку рекреаційної діяльності у країні [82, с. 37]. Враховування підходу О.Коморної якраз і дає можливість забезпечувати підвищений рівень прибутковості ведення лісового господарства навіть за низької частки стиглих і перестійних деревостанів, коли існують об'єктивні обмеження щодо нарощення обсягів виробництва продукції лісового господарства за рахунок традиційних лісогосподарських заходів.

Базовою основою формування інституційно-програмних засад еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування є схвалення Державної стратегії управління лісами України до 2035 року, де у зв'язку з необхідністю забезпечення балансу між екологічними, економічними та соціальними функціями ведення лісового господарства, покращення санітарного стану лісів, підвищення відвідуваності лісів громадянами для рекреаційних цілей, зростання рівня розвитку рекреаційної та екоосвітньої інфраструктури в лісах та місцях масового відпочинку населення розроблено стратегічні цілі розвитку індустрії рекреаційного лісокористування через: розвиток екологічного туризму, рекреаційне використання лісів; підвищення якості та доступності інформації про ліси та лісове господарство;

впровадження інформаційних технологій у систему управління лісами та підвищення прозорості даних стосовно лісів та лісового господарства; налагодження системи моніторингу та здійснення національної інвентаризації лісів [131].

Виходячи з проведених теоретичних узагальнень, встановлено, що формування інституціонально-програмних засад еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування має враховувати інформаційно-цифрові, еколого-ресурсні та інституціональні передумови (рис. 3.1). Інформаційні-цифрові передумови слід враховувати з огляду на те, що перспективи розбудови інфраструктури рекреаційного лісокористування знаходяться у прямій залежності від рівня обізнаності підприємницького середовища стосовно наявності лісових біогеоценозів, котрі можуть виступати просторовим базисом здійснення рекреаційної діяльності, тобто використання різноманітних корисностей лісів у рекреаційних цілях. Створення Державного підприємства «Ліси України» дало можливість централізовано визначати пріоритети рекреаційного освоєння лісів, в тому числі і на основі залучення приватного капіталу.

Філії ДП «Ліси України» мають у постійному користуванні значні площі лісів, де ще тривалий період не будуть здійснюватися рубки головного користування, тобто не буде забезпечуватися належний рівень капіталізації. При цьому наявні на цих територіях лісові біогеоценози вже продукують комплекс екосистемних послуг, котрі можуть бути використані для потреб рекреаційної індустрії. Тому розбудова рекреаційної індустрії розглядається як дієвий метод капіталізації лісового господарства навіть за умови низької частки стиглих та перестійних насаджень. Профільні відділи ДП «Ліси України», котрі регулюють процеси освоєння екосистемних послуг, якраз і повинні формувати інформаційно-цифрові передумови для підвищення рівня

Рис. 3.1. Цілепокладання еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування в умовах зовнішньої та внутрішньої ризикогенності

Примітка. Побудовано автором.

привабливості лісових біогеоценозів окремих територій для суб'єктів приватного підприємництва, які спеціалізуються на рекреаційній діяльності і які через відповідні інституціональні форми взаємодії зможуть разом з постійними лісокористувачами здійснювати розбудову і використання об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури. З огляду на це профільний відділ ДП «Ліси України» має забезпечити розміщення важливої інформації про ліси у відкритому доступі, зокрема щодо придатності лісових земель для використання у рекреаційних цілях.

Перші етапи цифровізації ведення лісового господарства та системи контролю за лісопродуктовими ланцюгами засвідчили високу ефективність впровадження інформаційних технологій у систему управління лісами. Створення бази даних про рекреаційну цінність лісів, можливість використання лісових біогеоценозів окремих територій у рекреаційних цілях, об'єкти природно-заповідного фонду, котрі перебувають у користуванні суб'єктів лісогосподарського підприємництва і на яких є можливим здійснення рекреаційної діяльності, дасть змогу адекватно представити потенційним інвесторам наявний рекреаційний потенціал лісів, котрі перебувають у державній власності.

Для упередження проявів нераціонального лісокористування, зокрема при здійсненні рекреаційної діяльності, профільний відділ при програмуванні заходів стосовно рекреаційного освоєння лісоресурсного потенціалу має вести перманентний моніторинг стану лісів, а також проводити інвентаризацію та облік запасів сировинних та несировинних ресурсів лісу в контексті їх можливого використання у рекреаційних цілях. Вагомою інформаційною передумовою формування системи еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування виступає запровадження екологічної освіти стосовно цінності лісів. У даному напрямі вже є позитивні напрацювання, зокрема створена мережа шкільних лісництв, яка дає можливість формувати сучасний екологічно орієнтований світогляд української молоді стосовно користування лісовими біогеоценозами.

Вагомою передумовою формування системи еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування є врахування екологічних та ресурсних аспектів лісогосподарської та лісовідтворювальної діяльності. Нарощення рекреаційного потенціалу лісів напряду залежить від масштабів невиснажливого ведення лісового господарства на основі імплементації передових іноземних практик, які дозволяють поряд із заготівлею ліквідної деревини забезпечувати розширене відтворення флористичної та фауністичної складових лісового біорізноманіття, зокрема підвищувати рівень поглинання та утримання вуглецю, забезпечувати адаптацію лісових біогеоценозів до кліматичних змін, зберігати та відтворювати генетичне різноманіття лісів, прискорювати процеси лісорозведення для підвищення рівня лісистості території України.

Дуже важливого значення набуває також відмова від суцільних рубок, що забезпечить ефективніший приріст сировиної та несировинної складових лісоресурсного потенціалу та підвищить його придатність для використання у рекреаційних цілях. У багатьох регіонах України з метою нарощення ресурсної основи рекреаційного лісокористування доцільно запроваджувати технології наближеного до природи лісівництва, що дасть змогу зберегти унікальні лісові ландшафти та примножити лісове біорізноманіття. Колосальні резерви щодо нарощення рекреаційного потенціалу лісів містяться в інтеграції лісового та сільського господарства, яка дасть змогу поєднати рекреаційну цінність агроландшафтів та лісоландшафтів, що уможливить диверсифікацію надання рекреаційних послуг.

Реалізація екологічних ініціатив Президента України, які передбачають підвищення рівня лісистості території країни, також сприятиме нарощенню потенціалу рекреаційного лісокористування шляхом стимулювання процесів лісорозведення на деградованих та малопродуктивних землях, зокрема на землях, які постраждали внаслідок воєнних дій. Важливою еколого-ресурсною передумовою еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування виступає також максимізація процесу переведення

самосійних лісів у категорію лісових земель. Для позитивного вирішення даного завдання важливого значення набуває співпраця між відповідними відділами ДП «Ліси України» та органами місцевого самоврядування, які отримали у 2021 році за експертними оцінками близько 5 млн га земель сільськогосподарського призначення державної власності.

В спектрі інституціональних передумов еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування ключова роль належить упорядкуванню відносин власності на лісоресурсні та лісogосподарські активи, яке має забезпечити створення приватного сектору у лісоволодінні на основі переведення у категорію лісових земель самосійних лісів, формування дієвого інструментарію управління лісами комунальної власності, розроблення механізму передачі прав користування самозалісненими сільськогосподарськими землями. Для повноцінної реалізації пріоритетів еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування важливе значення також має завершення корпоратизації лісового сектора, тобто визначення чітких параметрів розподілу повноважень між центральним апаратом та філіями ДП «Ліси України», зокрема в частині передачі лісоресурсних та лісogосподарських активів для потреб розвитку рекреаційно-туристичної індустрії, ідентифікація центрів відповідальності за дотриманням індикаторів допустимого рекреаційного навантаження на лісові біogeоценози, інституціоналізація відповідного переліку форм державно-приватного партнерства, які можуть укладатися державним підприємством з приватними партнерами з метою рекреаційного освоєння лісових масивів.

Ключовою інституціональною передумовою становлення сектору рекреаційного лісокористування виступає розроблення центральним апаратом і виконання філіями ДП «Ліси України» програм екологічного реінжинірингу лісів, пошкоджених в результаті військових дій в різних регіонах України, в першу чергу в тих, які були тимчасово окуповані російськими агресорами. Програма екологічного реінжинірингу має охоплювати комплекс лісовпорядкувальних, лісogосподарських,

агролісомеліоративних, лісоохоронних, лісопатологічних та лісотехнічних заходів, щоб забезпечити прийнятний рівень стійкості лісових біогеоценозів і в тому числі для подальшого їх використання у рекреаційних цілях.

У даний час рекреаційний потенціал українських лісів повною мірою не використовується через архаїчність методів управління природно-заповідними об'єктами, які знаходяться у постійному користуванні ДП «Ліси України». Утримання таких об'єктів вимагає значних фінансових витрат, зокрема на оновлення складових основного природоохоронного капіталу, зокрема природоохоронного обладнання. На природно-заповідних територіях, які перебувають у користуванні філій ДП «Ліси України», необхідно інституціоналізувати додаткові види господарської діяльності у відповідності з передовим іноземним досвідом, але в межах європейського природоохоронного законодавства. Документальна та реальна імплементація директив Європейського Союзу, які стосуються управління об'єктами природно-заповідного фонду, у вітчизняну практику регулювання природоохоронної діяльності дасть змогу диверсифікувати види рекреаційної діяльності на природно-заповідних територіях, які перебувають у користуванні філій ДП «Ліси України».

Перераховані інформаційно-цифрові, еколого-ресурсні та інституціональні передумови мають бути враховані при розробленні інституціонально-програмних засад еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування, зокрема детермінувати цілі рекреаційного освоєння лісових біогеоценозів. Враховуючи ускладнений характер рекреаційного лісокористування, основні цілі його активізації мають бути доповнені допоміжними та забезпечувальними цілями, щоб усунути ймовірність деградації лісових біогеоценозів та досягти економічних та соціальних пріоритетів. В контексті формування сучасної системи еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування до основних цілей розвитку лісової рекреаційної інфраструктури необхідно віднести

створення та облаштування екологічних стежок, формування туристичних шляхів, обладнання місць відпочинку, організацію рекреаційних стоянок.

Досягнення перерахованих цілей потребує зведення комплексу будівель та споруд, що водночас сприятиме активізації діяльності приватних деревообробних структур та суб'єктів будівельної індустрії, а це позитивним чином відобразиться на динаміці місцевої зайнятості та структурних зрушеннях місцевої економіки. Також реалізація вказаних цілей дасть змогу підвищити рівень привабливості облаштованих рекреаційних ділянок для туристів та диверсифікувати виробничо-господарську діяльність філій ДП «Ліси України». Філії, у віковій структурі лісового фонду котрих домінують середньовікові насадження та молодняки, через розбудову мережі об'єктів рекреаційної інфраструктури зможуть компенсувати дефіцит стиглих деревостанів і забезпечать прийнятний рівень капіталізації виробничо-господарської діяльності в цілому.

При цьому синхронно з досягненням перерахованих цілей мають бути досягнуті цілі, що пов'язані з унормуванням туристичного потоку з урахуванням максимально допустимого розрахованого рекреаційного навантаження, щоб звести до мінімуму ймовірність виснаження окремих складових лісового біорізноманіття і звуження тим самим ареалу здійснення рекреаційного лісокористування. Також однією з основних цілей активізації рекреаційного лісокористування виступає створення можливостей доступу до рекреації у лісах для різноманітних груп населення, в першу чергу громадян, які постраждали внаслідок російської агресії. Досягнення даної цілі потребує також розроблення державної програми підтримки реабілітації постраждалих внаслідок воєнних дій громадян.

Багатофункціональна спрямованість процесу рекреаційного лісокористування та необхідність збереження стійкості лісових біогеоценозів, які виступають ареалом здійснення рекреаційної діяльності, вимагає реалізації комплексу допоміжних цілей. Сьогодні наявний рекреаційний потенціал лісів не використовується у зв'язку з тим, що бізнес

не має достовірної інформації про рекреаційну цінність складових лісового біорізноманіття та екосистемних послуг, які продукуються лісовими біогеоценозами. З огляду на це, профільний відділ ДП «Ліси України» має сформувати інструментарій комплексної популяризації лісів України для потреб рекреації. Комплексна популяризація має охоплювати інформацію про площі лісових земель, які є придатними для рекреаційної експлуатації; про рекреаційну цінність сировинної та несировинної складових лісоресурсного потенціалу; про доступність лісоресурсних благ для використання у рекреаційній індустрії; про вплив лісової рекреації на стійкість лісових біогеоценозів та стан навколишнього природного середовища.

Також з огляду на необхідність дотримання вимог допустимого рекреаційного навантаження на лісові ландшафти доцільною є організація моніторингу туристичних потоків через зведення даних філій ДП «Ліси України» про кількість відвідувачів лісових масивів, де здійснюється рекреаційна діяльність. Така система моніторингу потрібна для того, щоб упередити прояви виснажливого рекреаційного лісокористування на найбільш привабливих у рекреаційному відношенні ділянках лісового фонду, щоб паралельно з рекреаційною експлуатацією забезпечувати розширене відтворення лісового біорізноманіття. Тобто екологічний туризм та рибальство і мисливство мають здійснюватися у відповідності з регламентами допустимого рекреаційного навантаження на лісові біогеоценози.

В умовах комплексної цифрової трансформації системи управління природокористуванням моніторинг туристичних потоків найбільш результативно буде здійснюватися за умови запровадження сучасних ІТ-технологій для фіксації руху туристів, що дасть змогу сформувати єдину базу даних та відслідковувати рівень концентрації туристів на землях лісового фонду. Паралельно доцільно здійснювати розробку електронних ресурсів та мобільних додатків щодо особливостей здійснення рекреаційної діяльності в

лісах та фіксації частоти відвідування туристами об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури. Необхідною складовою рекреаційного лісокористування виступає створення системи безпеки відвідувачів об'єктів рекреаційної інфраструктури, що є особливо важливим в умовах воєнного стану. Не упередження надмірного рекреаційного навантаження на лісові ландшафти призводить до виникнення проявів рекреаційної дигресії. Тому потрібною є організація системи застосування превентивних заходів для упередження проявів виснаження лісових біогеоценозів, які використовуються для потреб рекреації.

З огляду на комплексний характер системи еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування та доцільність поєднання різноманітних ресурсів для створення рекреаційно-туристичних продуктів під час воєнного стану критично необхідною є реалізація поряд із основними та допоміжними цілями розвитку об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури певного набору забезпечувальних цілей. Першочергового значення в спектрі досягнення названих цілей є забезпечення співпраці філій ДП «Ліси України» з суб'єктами туристичного бізнесу, котрі спеціалізуються на туристично-оздоровчій діяльності і виконують комплекс комунікаційних, маркетингових та інших заходів задля максимізації залучення рекреантів у відповідності з уподобаннями останніх.

Взаємодія із суб'єктами туристичного бізнесу дасть змогу постійним лісокористувачам освоїти технологію підвищення привабливості об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури для певних сегментів споживачів туристичних продуктів. В першу чергу, філії ДП «Ліси України» мають створити умови для відпочинку та психологічної реабілітації громадян, які постраждали внаслідок воєнних дій. Співпраця постійних лісокористувачів із суб'єктами туристичного бізнесу може здійснюватися як на статутній, так і на нестатутній основі. Створення на базі постійних лісокористувачів та суб'єктів туристичного бізнесу рекреаційних кластерів дасть змогу створити

умови для перехресної взаємодії в частині еквівалентного розподілу клієнтської бази.

Інноваційним ядром таких кластерів мають виступати постійні лісокористувачі, в користуванні котрих перебувають об'єкти лісової рекреаційної інфраструктури. Організаційна форма кластеру також дасть можливість досягти досягнення наступної забезпечувальної цілі – налагодження взаємодії з органами місцевого самоврядування. Найбільші перспективи введення додаткових об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури пов'язуються з передачею місцевим самоврядуванням постійним лісокористувачам самозаліснених сільськогосподарських угідь, де існують сприятливі природно-ресурсні передумови для налагодження туристично-рекреаційної діяльності. Тобто резерви збільшення масштабів рекреаційного охоплення лісових біогеоценозів залежать від площі самозаліснених сільськогосподарських земель, котрі будуть переведені у категорію лісових земель. Водночас розширення клієнтської бази рекреантів створить додатковий попит на продукцію постійних лісокористувачів, зокрема на продукти побічного лісокористування та консервні вироби.

Адаптація постійних лісокористувачів до вимог висококонкурентного ринку туристично-рекреаційних продуктів потребує взаємодії з консалтинговими агентствами, котрі допоможуть сформувати дорожню карту налагодження туристично-рекреаційних ланцюгів на основі використання складових лісоресурсного потенціалу. Необхідність максимізації кількості постраждалих від воєнних дій громадян, які оздоровляться та пройдуть психологічну реабілітацію на основі використання об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури, потребує налагодження взаємодії з представниками волонтерського руху.

Програмне цілепокладання розвитку рекреаційного лісокористування має передбачати досягнення трьох груп цілей (основних, допоміжних та забезпечувальних), щоб поряд із розбудовою об'єктів рекреаційної інфраструктури розширювати ареал здійснення рекреаційної діяльності на

основі користування лісовими біогеоценозами та формувати бази даних про переваги екологічного туризму, мисливства та рибальства над іншими видами туристично-рекреаційної діяльності. Саме синхронне досягнення трьох груп перерахованих цілей дозволить сформувати диверсифікований набір рекреаційно-туристичних продуктів, що кардинальним чином змінить туристичний ландшафт багатолісних регіонів, в першу чергу Карпатського та Поліського. Водночас створення всього спектра рекреаційно-туристичних продуктів на основі використання складових лісових біогеоценозів має детермінуватися необхідністю дотримання вимог зміцнення екологічної стійкості лісових біогеоценозів.

Розбудова інфраструктури рекреаційного лісокористування виступає не лише передумовою створення умов для використання рекреаційної цінності лісів, щоб підвищити дієвість комерціалізації екосистемних послуг лісових біогеоценозів і диверсифікувати виробничо-господарську діяльність постійних лісокористувачів. В експертних колах навіть домінує думка про те, щоб повною мірою використати природно-рекреаційний потенціал лісів і зробити лісові біогеоценози основним джерелом розвитку рекреаційної діяльності як у багатолісних, так і у малолісних регіонах. Особливо важливого значення набуває планування розбудови мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури з рахуванням всього спектра вимог до збереження та примноження лісового біорізноманіття. Така мережа має формуватися на основі відмежування місць відпочинку від лісових масивів мінеральними смугами, щоб звести до мінімуму ймовірність виникнення лісових пожеж внаслідок антропогенного впливу на лісові біогеоценози. Також розбудова мережі об'єктів рекреаційної інфраструктури зменшить потребу місцевих жителів в неорганізованому відпочинку та на порядок знизить кількість вогнищ.

Рекреація – це складний ланцюг, до якого дотичні чимало вигодонабувачів. Рекреація – це інвестиція, економічний ефект від якої рахується шляхом віднімання можливих збитків від лісових пожеж і шляхом

множення соціального ефекту для громад, працівників, області. Для неіндустріальних регіонів, де значні площі – це заповідні території, на яких обмежена господарська діяльність, рекреація, екологічний туризм, мисливство як його різновид мають бути в пріоритеті. Сьогодні визріла необхідність ребрендингу форм рекреаційного лісокористування, оскільки в останні роки було сформовано розгалужену мережу інфраструктурних рекреаційних об'єктів [94]. Такий ребрендинг стане можливим за умови розбудови мережі об'єктів рекреаційної інфраструктури на основі використання сучасних технологій, яка дасть змогу задовольняти широкий спектр запитів рекреантів. Суть ребрендингу полягає у трансформації любительського ведення рекреаційної діяльності у сучасну індустрію рекреаційного лісокористування, яка базуватиметься на використанні перевірених передовою світовою практикою прийомів надання туристично-рекреаційних послуг.

Рекреаційне лісокористування виступає ефективною формою використання ресурсів природно-заповідних територій у господарському обігу, тому і забезпечує комерціалізацію екосистемних послуг лісів і тим самим дозволяє підвищувати рівень капіталізації ведення лісового господарства навіть за наявності численних екологічних обмежень. Більше того, рекреаційне лісокористування забезпечує отримання численних вигод як для постійних лісокористувачів, у користуванні котрих перебуває природно-рекреаційний потенціал лісів, так і для суб'єктів підприємницької діяльності, котрі перебувають у статутній та нестатутній взаємодії із суб'єктами лісогосподарського підприємництва. Виходячи з портфеля рекреаційно-туристичних послуг, котрий продукується природно-рекреаційним потенціалом за допомогою мережі об'єктів рекреаційної інфраструктури, великий кумулятивний ефект отримують як місцеві мешканці, так і туристи з різних регіонів України.

3.2 Формування інституціонального середовища розроблення механізмів еколого-економічного забезпечення введення об'єктів рекреаційної лісогосподарської інфраструктури

Рекреаційне лісокористування являє собою складний багатофункціональний процес використання екосистемних послуг лісів, що відбувається за рахунок об'єктів рекреаційної лісогосподарської інфраструктури. Тобто розбудова рекреаційної лісогосподарської інфраструктури і є запорукою розширення масштабів рекреаційного лісокористування за рахунок освоєння корисних властивостей лісів. Враховуючи природоохоронну вагомість лісових земель і лісових насаджень, котрі виступають територіальним та ресурсним базисом рекреаційного лісокористування, необхідним є розроблення механізмів еколого-економічного забезпечення введення об'єктів рекреаційної лісогосподарської інфраструктури, щоб усунути прецеденти виснажливого використання окремих складових лісоресурсного потенціалу. Водночас розроблення таких механізмів має передбачати реалізацію окремих етапів формування інституціонального середовища розвитку рекреаційного лісокористування.

Інституціональне середовище рекреаційного лісокористування являє собою комплекс інститутів-правил та інститутів-організацій, котрі забезпечують господарське освоєння рекреаційного потенціалу лісів і подальшу його комерціалізацію через різноманітні форми ринкових товарно-грошових відносин. Традиційні інститути-правила рекреаційної діяльності не завжди доцільно імплементувати у сферу рекреаційного лісокористування, оскільки вони не враховують значний комплекс особливостей господарського освоєння рекреаційного потенціалу лісів. Більше того, виходячи з того, що основними суб'єктами рекреаційного лісокористування виступають постійні лісокористувачі, котрі користуються лісоресурсними активами, як правило, державної власності, доцільним є формування набору інститутів-правил, котрі дадуть змогу суб'єктам лісогосподарського

підприємництва формувати і просувати на ринок рекреаційних послуг продукт, отриманий на основі використання корисних властивостей лісів.

Комплекс сучасних інститутів-правил рекреаційного лісокористування спрямований на те, щоб сформувати у лісівників та інших суб'єктів лісогосподарського підприємництва такі світоглядні орієнтації, котрі передбачатимуть більш ефективне використання екосистемних послуг лісів замість першочергового освоєння найбільш ліквідної деревної складової лісового фонду. Такі світоглядні орієнтації передбачатимуть перманентне відтворення усіх складових лісоресурсного потенціалу, зокрема на самозаліснених сільськогосподарських землях, для нарощення природно-ресурсного потенціалу рекреаційного лісокористування, що дасть змогу кардинально переглянути традиційні методи ведення лісового господарства і переорієнтувати його з ресурсної спрямованості на багатофункціональне використання сировинної та несировинної складових лісових біогеоценозів. Фактично таким чином буде формуватися перевірений передовою іноземною практикою формат комплексного використання лісоресурсного потенціалу з максимізацією форм комерціалізації залучення у відтворювальний процес корисних властивостей лісів, в першу чергу їх рекреаційної цінності. Більше того, рекреаційне лісівництво за таких умов стає магістральним елементом лісогосподарського підприємництва в цілому, оскільки функціонування мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури також підтягуватиме процеси розширеного відтворення побічного лісокористування, рибальства та мисливства.

Формальне та неформальне умонтування в систему лісівничих відносин інститутів-правил рекреаційного лісокористування також сформує модернізовані системи наближеного до природи та соціального лісівництва. Наближене до природи лісівництво являє собою комплекс заходів з лісовідновлення, лісовідтворення, охорони та захисту лісів і передбачає максимізацію примноження складових лісового біорізноманіття. Якраз заходи рекреаційного лісівництва мають доповнюватися запровадженням

системи вибіркового рубок, переформуванням одновікових деревостанів у різновікові, забезпеченням безперервного відтворення лісової рослинності та лісового біорізноманіття в цілому. Суб'єкти рекреаційного лісокористування з метою запровадження сучасних систем наближеного до природи лісівництва мають здійснювати заходи по лісовідновленню в місцях проведення суцільних рубок через природне поновлення лісових насаджень, а також створення високопродуктивних швидкорослих насаджень. Розширення масштабів рекреаційного лісокористування через спорудження мережі суб'єктів лісової рекреаційної інфраструктури частково дозволить оптимізувати породний склад насаджень, прискорити заліснення малопродуктивних сільськогосподарських угідь, упорядкувати полезахисні і схилоукріплювальні лісопосадки, створити водоохоронні ліси.

З огляду на те, що процес рекреаційного освоєння сировинної та несировинної складових лісоресурсного потенціалу не передбачає вилучення матеріально-речової субстанції ресурсів лісу з природного стану, саме рекреаційне лісівництво і має виступати фактично запорукою наближеного до природи лісівництва у різноманітних природнокліматичних зонах. З огляду на сказане, рекреаційне лісівництво є також і складовою соціального лісівництва, оскільки у депресивних сільських територіях, котрі виступають основним ареалом концентрації лісоресурсних благ, лісові біогеоценози є головним територіальним базисом для здійснення підприємницької діяльності і отримання домогосподарствами додаткових доходів.

Необхідним є також формування комплексу інститутів-організацій, котрі забезпечуватимуть сприяння просуванню продуктів рекреаційного лісокористування на ринок рекреаційних послуг, зокрема надаватимуть консультаційні послуги стовно специфікації видів лісогосподарської діяльності, яка пов'язана з організацією туристично-рекреаційної діяльності на території лісових біогеоценозів. Такими інститутами-організаціями виступають, зокрема, органи місцевого самоврядування, муніципальні підприємства, котрі функціонують на основі використання комунального

майна, а також інститути дорадницької діяльності. Органи місцевого самоврядування в умовах поглиблення децентралізації влади отримали додатковий перелік повноважень, зокрема в частині користування землями комунальної власності і зміни їх цільового призначення, що створює нові можливості для розширення ареалу здійснення рекреаційного лісокористування. Водночас інститути дорадництва мають доносити увесь необхідний спектр інформації до власників та користувачів лісових угідь щодо можливостей налагодження рекреаційного лісокористування, зокрема через спорудження мережі суб'єктів лісової рекреаційної інфраструктури.

Водночас поєднання зусиль щодо формування інститутів-правил та інститутів-організацій здійснення рекреаційного лісокористування має відбуватися по відношенню до суб'єктів лісогосподарського підприємництва (філій Державного підприємства «Ліси України»), щоб зробити їх повноцінними суб'єктами ринку рекреаційних послуг, а це у підсумку дасть змогу підвищити ефективність виробничо-господарської діяльності цих суб'єктів в цілому.

Належне підґрунтя для формування повноцінних інститутів-правил та інститутів-організацій вже сформовано у зв'язку зі схваленням Державної стратегії управління лісами до 2035 року [131], де рекреаційна діяльність визначена як пріоритет в системі управління лісовим господарством з огляду на наявні ендегенні та екзогенні ризики розвитку національного господарства, існуючий рівень розвитку мережі об'єктів лісогосподарської інфраструктури та структуру лісоресурсного потенціалу країни, а також здатність лісових біогеоценозів продукувати екосистемні послуги. Враховуючи те, що певна частина земель лісового фонду відноситься до земель природно-заповідного фонду, складовою інституціонального середовища рекреаційного лісокористування виступає Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України [108], де визначено базові складові організації рекреаційної діяльності, умови укладання договору про рекреаційну діяльність, основні

напрями і види рекреаційної діяльності в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду, які частково можна використати при регламентації рекреаційної діяльності на базі лісових господарств. Однак незважаючи на критично необхідні інституціональні підвалини здійснення рекреаційного лісокористування, які регламентуються вказаними вище нормативно-правовими актами, повноцінна розбудова мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури стане можливою при умові розроблення спеціального Положення про рекреаційну діяльність у лісах України.

Таке Положення сформує необхідне інституціональне підґрунтя для розроблення механізмів еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування з огляду на те, що рекреаційна діяльність у лісах – це не просто вид господарської діяльності, але і вагомий фактор екологічної стійкості лісових біогеоценозів при дотриманні вимог природоохоронного законодавства в частині забезпечення екологічно допустимого рекреаційного навантаження на лісові біогеоценози. Тому механізми еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування повинні охоплювати комплекс методів, інструментів та важелів регуляторного впливу на суб'єкти лісогосподарського підприємництва, щоб, з однієї сторони, стимулювати розширення масштабів рекреаційного освоєння лісових масивів, а з іншої – не допускати надмірного рекреаційного навантаження на лісові біогеоценози (рис. 3.2).

З огляду на теоретичні узагальнення існуючих підходів стосовно еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування та результати оцінювання рекреаційного потенціалу українських лісів такими механізмами виступають: механізм еколого-лісівничого регулювання рекреаційного навантаження на лісові біогеоценози; механізм фінансово-економічного забезпечення розбудови лісової рекреаційної інфраструктури; механізм економічного стимулювання рекреаційного освоєння ресурсного потенціалу лісів. Механізм економічного стимулювання виділяється окремо у

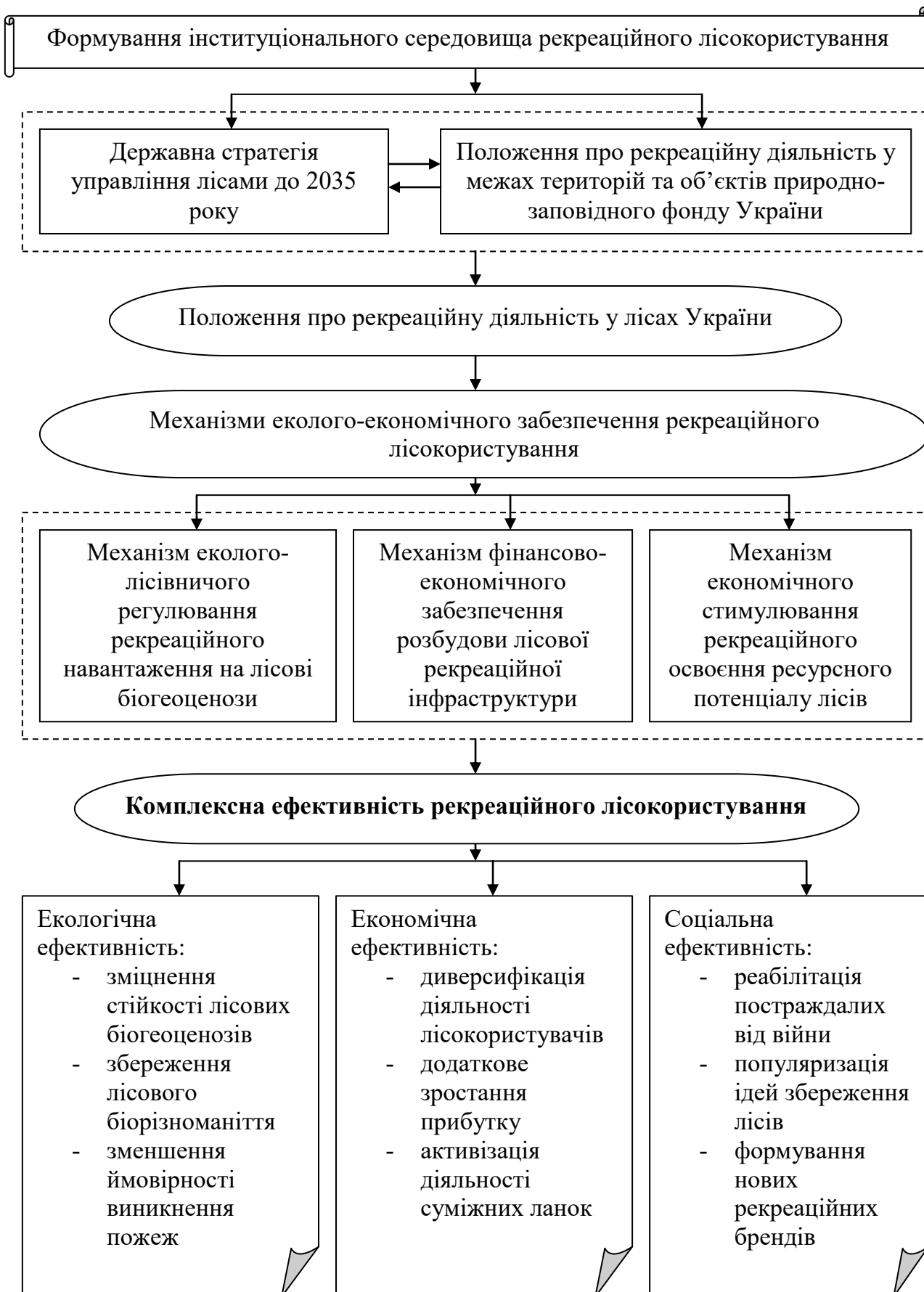

Рис. 3.2. Інституціональна детермінація комплексної ефективності рекреаційного лісокористування

Примітка. Побудовано автором.

зв'язку з тим, що має вагоме значення як для збереження стійкості лісових біогеоценозів, так і для активізації рекреаційного лісокористування.

Механізм еколого-лісівничого регулювання рекреаційного навантаження на лісові біогеоценози являє собою комплекс методів, способів, інструментів впливу на суб'єкти лісогосподарського підприємництва (філії Державного підприємства «Ліси України», комунальні лісові господарства), які здійснюють рекреаційну діяльність на основі використання складових лісових біогеоценозів, в частині дотримання вимог природоохоронного законодавства та індикаторів допустимого рекреаційного навантаження на лісові ландшафти. Такий механізм охоплює методи лісовпорядкувального, реконструктивного, лісопатологічного, протипожежного, лісотехнічного та агролісомеліоративного спрямування, які передбачають: визначення ділянок, де допустимою є рекреаційна діяльність; здійснення певного комплексу рубок, пов'язаних з веденням лісового господарства, котрі забезпечать просторовий базис для зведення мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури; створення умов для організації боротьби хімічними та біологічними препаратами з хворобами лісу та лісовими шкідниками; влаштування мінералізованих смуг для попередження виникнення і поширення вогнищ загоряння; створення захисних лісових смуг навколо сільськогосподарських угідь та водотоків.

Такі методи мають доповнюватися комплексом обмежень в частині попередження надмірного навантаження на лісові екосистеми, виснаження лісового біорізноманіття, несанкціонованого здійснення різноманітних видів рубок, браконьєрства.

Саме механізм еколого-лісівничого регулювання рекреаційного навантаження на лісові біогеоценози повинен також охоплювати комплекс заходів, котрі дадуть змогу сформувати сучасний вид лісівництва — рекреаційне лісівництво. З огляду на очікувані масштаби рекреаційного освоєння потенціалу лісових біогеоценозів рекреаційне лісівництво має стати невід'ємною складовою системи ведення лісового господарства більшості

постійних лісокористувачів (філій ДП «Ліси України» та комунальних лісових господарств). Рекреаційне лісівництво має охоплювати комплекс лісогосподарських та лісоохоронних заходів щодо забезпечення догляду та контролю за станом експлуатації лісових ресурсів рекреаційного призначення; реконструкції та реабілітації лісових насаджень, які перебувають на вищих ступенях рекреаційної дигресії; залучення у продуктивний обіг рекреаційного потенціалу самосійних та малопродуктивних угідь та неугідь. Формування належного кадрового та інфраструктурного забезпечення рекреаційного лісівництва дасть змогу диверсифікувати діяльність постійних лісокористувачів за рахунок ефективнішого використання екосистемних послуг лісів.

Механізм фінансово-економічного забезпечення розбудови лісової рекреаційної інфраструктури виступає логічним поєднанням бюджетних, фіскальних, кредитних, митних та інших методів регуляторного впливу на суб'єкти рекреаційного лісокористування в частині розроблення проектно-кошторисної документації та безпосереднього спорудження мережі об'єктів рекреаційного облаштування земель лісового фонду, а також залучення сторонніх організацій до даного процесу. В спектрі бюджетних методів слід виокремити можливість фінансування процесів розбудови мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури за рахунок коштів спеціального фонду публічних бюджетів – Фонду розвитку лісового господарства, котрий формуватиметься за рахунок відрахувань рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів, а також інших платежів за користування екосистемними послугами лісів. Багаторічне надходження рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів до загальних фондів бюджетів різного таксономічного рівня не забезпечило належного її використання в частині фінансування проектів розширеного відтворення лісоресурсного потенціалу. З огляду на це, одним з найперших кроків удосконалення інституціонального середовища механізмів фінансово-економічного забезпечення ведення лісового господарства є інституціоналізація

надходжень лісоресурсної ренти у спеціальні фонди публічних бюджетів. Тим більше, що вагомість даного платежу у фінансуванні лісовідновлення та лісовідтворення значно зросла у зв'язку з тим, що розширилися база його стягнення.

Якщо рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів є інституціоналізованим фіскальним платежем, то інші платежі за користування екосистемними послугами лісів (водорегулюючою, ґрунтозахисною, рекреаційною, кліматорегулюючою, зокрема вуглецевозв'язуючою та киснедепонуючою) ще потребують інституціоналізації. Перспектива інституціоналізації такого роду платежів є реальною з огляду на глобальні тенденції декарбонізації відтворювальних пропорцій, тобто обмеження темпів глобального потепління внаслідок зростання в останні десятиліття викидів парникових газів. Тобто додатковим фінансовим інструментом фінансування потреб в тому числі і рекреаційного лісокористування поряд з Фондом розвитку лісового господарства виступають карбонові сертифікати.

Власники екосистем, що абсорбують CO₂, продають карбонові квоти, а суб'єкти промислової діяльності купують. Такий принцип є ефективнішим, ніж розподіл квот між країнами. World Bank створив та вже провів випробування міжнародної цифрової платформи для випуску та обігу карбонових сертифікатів. Державне агентство лісових ресурсів України (ДАЛРУ) контактує з World Bank, щоб визначити, за яких умов наша країна зможе стати учасником глобальної системи торгівлі карбоновими сертифікатами [161]. Обов'язковою умовою входження України у глобальну мережу торгівлі карбоновими сертифікатами є тотальна діджиталізація системи управління лісовим господарством, щоб мати достовірну інформацію про ресурсні можливості лісів поглинати вуглець. Тобто диверсифікація джерел фінансового забезпечення потреб розбудови мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури напряму залежить від темпів

поглиблення цифрової трансформації всіх сегментів лісового сектора національного господарства.

Як показує практика розбудови лісової рекреаційної інфраструктури у багатолісних регіонах України вагомим джерелом фінансування робіт по рекреаційному облаштуванню лісових земель виступають власні кошти лісових господарств (філій ДП «Ліси України» та комунальних лісових господарств), отримані внаслідок госпрозрахункової діяльності. Як правило основним мотивом фінансування розбудови мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури виступають обмежені можливості постійних лісокористувачів здійснювати рубки головного користування, щоб забезпечити прийнятний рівень прибутковості навіть за обмеженості сировинних природно-ресурсних можливостей нарощення обсягів виробництва продукції лісового господарства.

Менеджмент суб'єктів лісогосподарського підприємництва, який націлений підвищити прибутковість виробничо-господарської діяльності за рахунок зростання рівня комплексності освоєння лісоресурсного потенціалу, формує пакет ініціатив стосовно рекреаційного облаштування лісових земель, які у середньостроковій перспективі не забезпечать очікуваного рівня капіталізації за рахунок традиційних методів ведення лісового господарства. Водночас такий пакет ініціатив створює передумови для диверсифікації діяльності переробних, зокрема стругальних та столярних виробництв, які функціонують на базі постійних лісокористувачів, оскільки рекреаційне облаштування лісових територій потребує виробництва великої кількості дерев'яних будівельних конструкцій.

Ефективною формою використання власних коштів суб'єктів лісогосподарського підприємництва для потреб розбудови мережі суб'єктів лісової рекреаційної інфраструктури виступає укладання цими суб'єктами бізнесу з приватними підприємницькими структурами угод державно-приватного партнерства. Нинішня редакція Закону України «Про державно-приватне партнерство» не передбачає виокремлення серед об'єктів

партнерських відносин рекреаційного лісокористування [57], що звужує можливості постійних лісокористувачів щодо залучення до розбудови рекреаційної інфраструктури лісів приватних інвестицій. Водночас необхідним є схвалення комплексу нормативно-правових актів для того, щоб сформувати інституціональне підґрунтя для реалізації бізнес-проектів у сфері рекреаційного лісокористування, виходячи з того, що туризм, відпочинок, рекреація виступають сферою застосування державно-приватного партнерства згідно наявного законодавчого поля. В існуючій редакції Закону України «Про державно-приватне партнерство» [57] серед сфер застосування державно-приватного партнерства виокремлюють встановлення модульних будинків та будівництво тимчасового житла для внутрішньо переміщених осіб, що також можна розглядати як складову мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури.

Виробництво такого роду модульних будинків може бути організованим як на базі постійних лісокористувачів (державних партнерів), де збереглися переробні підрозділи, так і у секторі малих деревообробних виробництв (приватних партнерів) за рахунок коштів, передбачених державною та регіональними програмами реабілітації постраждалих внаслідок воєнних дій громадян України. Також угоди державно-приватного партнерства створюють інституціональну основу для поєднання ресурсів усіх вигодонабувачів щодо розбудови мережі об'єктів рекреаційної інфраструктури, які дозволять максимізувати використання потенціалу екосистемних послуг лісів для організації відпочинку та оздоровлення українських громадян, в першу чергу тих, які постраждали внаслідок воєнних дій.

У нинішніх умовах значним резервом нарощення обсягів фінансування розбудови мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури виступають кошти, акумульовані на ринку позикового капіталу. На даний момент надмірна зарегульованість діяльності державних підприємств не дає можливості повноцінно залучати кредитні ресурси під доступні проценти для

модернізації основного капіталу лісогосподарських виробництв, в тому числі і розбудови мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури. Створення ДП «Ліси України» як державної корпорації дасть змогу даному господарюючому суб'єкту з високим рівнем концентрації фінансового та ресурсного потенціалу вийти на національний ринок позикового капіталу та міжнародний фондовий ринок і залучити достатні кредитні і залучені кошти для формування розгалуженої індустрії рекреаційного облаштування лісових біогеоценозів. Також доцільно використати механізм митного сприяння завезенню необхідних комплектуючих для потреб розбудови мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури.

Одним із механізмів еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування виступає механізм економічного стимулювання рекреаційного освоєння ресурсного потенціалу лісів як сукупність інструментів бюджетного, податкового та кредитного сприяння розбудові мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури у формі надання різноманітних фінансових преференцій (податкових та кредитних пільг, податкових канікул, бюджетних доплат) для того, щоб підвищити рівень заінтересованості постійних лісокористувачів у введенні додаткових об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури для розширення масштабів рекреаційного лісокористування і підвищення тим самим рівня капіталізації ведення лісового господарства в цілому.

Сприятливим інституціональним полігоном для застосування комплексу стимулів щодо розбудови мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури виступає розроблення Державної та регіональних програм реабілітації постраждалих внаслідок воєнних дій громадян України через налагодження їх відпочинку та оздоровлення у лісових біогеоценозах. Налагодження такого роду відпочинку та оздоровлення не буде можливим без розбудови розвиненої мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури. Якраз кошти, які передбачені в рамках названих програм, і виступають вагомим джерелом фінансового забезпечення зведення об'єктів

лісової рекреаційної інфраструктури. В рамках таких програм уможлиблюється також залучення фінансових ресурсів урядів іноземних держав, міжнародних фінансово-кредитних та гуманітарних організацій. Виходячи з того, що основний ареал розвитку рекреаційного лісокористування – це землі лісового фонду, котрі перебувають у постійному користуванні філій ДП «Ліси України» та комунальних лісових господарств, саме постійні лісокористувачі мають отримати левову частку коштів, передбачених перерахованими програмними документами.

Стимули можуть використовуватися як на рівні держави через прямі та опосередковані інструменти державної бюджетної підтримки, так і на рівні територіальних громад. Виходячи з основних трендів поглиблення децентралізації влади і реформи місцевого самоврядування, саме територіальні громади стають центрами стимулювання ділової активності у територіальних утвореннях. Тим більше, що місцеве самоврядування отримало додатковий фінансовий і територіальний ресурс. Додатковий фінансовий ресурс органи місцевого самоврядування отримали внаслідок фіскально-бюджетної децентралізації, коли у місцевих бюджетах стала концентруватися більша частка податків, зборів та інших обов'язкових платежів. Територіальний ресурс у формі земель комунальної власності територіальні громади отримали внаслідок передачі земель сільськогосподарського призначення державної власності поза межами населених пунктів у зв'язку з дерегуляцією земельних відносин у 2021 році.

Багатофункціональна спрямованість рекреаційного лісокористування для забезпечення комплексної ефективності здійснення даного виду діяльності потребує синхронного застосування методів та інструментів перерахованих механізмів. Щоб забезпечувався регуляторний вплив як на поведінку постійних лісокористувачів в частині освоєння рекреаційного потенціалу лісів, так і на рівень рекреаційного навантаження на лісові біогеоценози необхідним є поєднання методів та інструментів спонукального і стимулюючого характеру. Комплексна ефективність рекреаційного

лісокористування охоплює екологічну, економічну та соціальну ефективність.

Забезпечення екологічної ефективності функціонування мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури залежить від зміцнення стійкості лісових біогеоценозів, що стане можливим завдяки дотриманню вимог щодо збереження біологічної стійкості лісів у зонах їх рекреаційної експлуатації, обов'язковій підтримці загального балансу біопродуктивності лісових насаджень, збереженню необхідного рівня саморегуляції в лісових масивах. Необхідною складовою екологічної ефективності рекреаційного лісокористування виступає збереження лісового біорізноманіття, що досягається шляхом усунення проявів депопуляції лісової, в тому числі мисливської фауни, перманентного відтворення здорового молодого покоління лісу, недопущення загрози виникнення в лісах рекреаційної експлуатації грибних епіфітотій і масового розмноження комах-ксилофагів.

Досягнення індикаторів економічної ефективності введення мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури забезпечується, в першу чергу, через диверсифікацію діяльності постійних лісокористувачів, які одночасно стають і суб'єктами рекреаційної діяльності. Більше того, мова йде як про горизонтальну, так і вертикальну диверсифікацію, оскільки створення рекреаційного продукту на основі освоєння екосистемних послуг лісів передбачає і корекцію традиційної структури виробництва продукції, робіт і послуг лісового господарства. Це пов'язано з тим, що спорудження об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури вимагає виробництва численних видів будівельних конструкцій, виробів стругального та столярного виробництва, а також різноманітних видів меблів з деревини. Водночас перераховані види дерев'яної продукції з високою доданою вартістю можуть і виробляти суб'єкти малого деревообробного виробництва.

Розширення мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури в різноманітних природнокліматичних зонах України створить умови для суттєвого нарощення кількості рекреантів, які відвідають лісові біогеоценози,

що відповідним чином відобразиться на рівні прибутковості діяльності постійних лісокористувачів. Більше того, значні потенційні можливості для розбудови мережі лісової рекреаційної інфраструктури мають місце як у багатолісних, так і у малолісних районах. У малолісних районах необхідність розширення масштабів рекреаційного лісокористування зумовлена незначною площею експлуатаційних лісів, що вимагає застосування нових форм комерціалізації екосистемних послуг лісів для підвищення дієвості впливу використання лісоресурсного потенціалу на темпи соціально-економічного піднесення територіальних утворень. У багатолісних районах, де рівень лісистості збільшився за рахунок приєднання до земель лісового фонду самосійних лісів, розгалужена мережа об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури дасть змогу залучити до господарського обігу лісові землі, де відсутня належна повнота насаджень для традиційного ведення лісового господарства.

Проявом економічної ефективності рекреаційного лісокористування є також те, що даний вид лісівництва сприятиме активізації діяльності суміжних ланок, котрі обслуговуватимуть рекреантів. Такими суміжними ланками виступають: місцева будівельна індустрія, місцевий транспорт, сектор громадського харчування та роздрібної торгівлі, інші ланки сфери послуг. Нарощення притоку рекреантів вимагає від перерахованих секторів надання додаткових послуг та ресурсів, що кумулятивним чином відобразиться на структурних зрушеннях у місцевому господарстві та сприятиме зростанню зайнятості і підвищенню надходжень до бюджетів місцевого самоврядування.

Однією з основних детермінант становлення сектору рекреаційного лісокористування виступає необхідність зростання соціальної ефективності використання рекреаційного потенціалу лісів. Соціальна ефективність рекреаційного лісокористування проявлятиметься через створення умов для забезпечення реабілітації постраждалих від війни, зокрема мирних громадян та військовослужбовців. Розгалужена мережа філій ДП «Ліси України» та

комунальних лісових господарств створює усі можливості для того, щоб налагодити таку реабілітацію у різних регіонах. Елементом соціальної ефективності рекреаційного лісокористування також виступає популяризація збереження лісів через пропагування переваг інфраструктурного облаштування лісових біогеоценозів, котрі використовуються для потреб рекреаційної індустрії. Зростання соціальної ефективності рекреаційного лісокористування також залежить від формування нових рекреаційних брендів, окремі з яких вже створені на базі потужних лісових господарств Поліського та Карпатського економічних районів.

Забезпечення комплексної ефективності рекреаційного лісокористування потребує синхронізації зусиль постійних лісокористувачів, котрі користуються лісовими землями, що виступають ареалом здійснення рекреаційної діяльності на основі освоєння корисних властивостей лісових біогеоценозів; органів місцевого самоврядування, котрі мають додатковий ареал для нарощення рекреаційного потенціалу лісів за рахунок самосійних лісів; регіональних органів державної виконавчої влади, в тому числі і по вертикалі Державного агентства лісових ресурсів України, котрі реалізують пріоритети національної економічної, екологічної та лісової політики; суб'єктів рекреаційного підприємництва, котрі реалізують проєкти освоєння рекреаційного потенціалу територій, в тому числі і рекреаційного потенціалу лісів. Інституціональною основою такої синхронізації організаційного потенціалу та ресурсних можливостей учасників лісорекреаційних ланцюгів виступає укладання угод державно-приватного партнерства, зокрема тих, які крім передачі прав тимчасового користування лісоресурсними активами передбачають створення нестатутних об'єднань, де підприємницькі ініціативи реалізації рекреаційного потенціалу лісів через розбудову мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури доповнюються патронатом органів публічної влади, щоб упередити прояви виснаження лісоресурсного потенціалу.

Водночас гарантії органів публічної влади підвищують привабливість проєктів рекреаційного освоєння лісоресурсного потенціалу для суб'єктів приватного підприємництва, в тому числі і іноземних бізнесменів. Ключовою передумовою активізації рекреаційного лісокористування виступає те, що постійні лісокористувачі (філії ДП «Ліси України» та комунальні лісові господарства) і мають виступати основними суб'єктами рекреаційної діяльності на землях лісового фонду, що дасть змогу підвищити рівень комплексності використання лісоресурсного потенціалу та диверсифікувати виробничо-господарську діяльність постійних лісокористувачів. Для підвищення рівня дієвості регуляторного впливу на процеси розвитку рекреаційного лісокористування необхідними виступають: подальше урізноманітнення форм та методів користування землями лісового фонду; диверсифікація інституціональних форм здійснення лісогосподарського та лісоохоронного підприємництва; інституціоналізація сучасних форм лізингу для спорудження мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури; застосування сучасних методів екологічного реінжинірингу лісових земель, які постраждали внаслідок військових дій, для створення умов їх придатності для використання у рекреаційних цілях; розроблення методичного забезпечення використання бенчмаркінгових технологій для створення рекреаційного продукту на основі освоєння рекреаційного потенціалу лісових біогеоценозів.

В окремих регіонах України, в першу чергу регіонах Карпатського та Поліського економічних районів, вже є позитивні прецеденти розбудови мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури під сучасним рекреаційними брендами. Таким сучасним рекреаційним брендом виступає бренд «Лісовичок» – це комплекс споруд та будівель рекреаційного призначення, зведених лісовими господарствами Волинського обласного управління лісового та мисливського господарства. Саме бренд «Лісовичок» варто використати як орієнтир для застосування бенчмаркінгових технологій розбудови мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури по всій

території України. Рекреаційний бренд «Лісовичок» вже сформував набір лісових рекреаційних послуг, які забезпечують відпочинок та оздоровлення великої кількості громадян. Більше того, надання такого роду рекреаційних послуг здійснюється на основі використання екологобезпечних технологій рекреаційного освоєння лісових біогеоценозів як для життя і здоров'я громадян, так і для складових лісового біорізноманіття.

Воєнні дії на значних площах лісових земель, особливо у малолісних регіонах, призвели до послаблення стійкості лісових біогеоценозів, що вимагає їх екологічного реінжинірингу, тобто застосування комплексу лісогосподарських, лісоохоронних та агролісомеліоративних заходів для забезпечення перегляду пріоритетів їх використання у відтворювальному процесі. Результативною формою екологічного реінжинірингу лісових земель виступає створення умов для їх використання у рекреаційних цілях через розбудову мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури, які забезпечать використання корисних властивостей лісових біогеоценозів у рекреаційних цілях, дадуть змогу забезпечувати повноцінний приріст деревної маси та упереджувати прояви поширення вогнищ загоряння лісових насаджень на інших флористичних складових лісового біорізноманіття. Саме технології екологічного реінжинірингу постраждалих від воєнних дій лісових земель мають виступати ключовою складовою механізмів еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування.

3.3 Модель еколого-економічного забезпечення розвитку рекреаційного лісокористування на рівні територіальної громади

Рекреаційне лісокористування має значний потенціал для розвитку з огляду на те, що в регіонах України мають місце сприятливі передумови для освоєння рекреаційного потенціалу лісів та є територіальний базис для розміщення додаткової мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури.

Поглиблення децентралізації влади та реформи місцевого самоврядування створило додаткові можливості для того, щоб використати потенціал територіальних громад для розширеного відтворення рекреаційної індустрії, побудованої на використанні лісових біогеоценозів. На загальнодержавному рівні внаслідок схвалення Державної стратегії управління лісами України до 2035 року [131] та корпоратизації лісового сектора національного господарства [129] сформувалися інституціональні передумови для того, щоб рекреаційна діяльність стала одним з основних чинників диверсифікації виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів в цілому.

Створення на базі державних лісових господарств Державного підприємства «Ліси України» сформувало управлінську вертикаль, яка дозволить забезпечити належну координацію зусиль стосовно налагодження індустрії рекреаційного лісокористування у різноманітних природнокліматичних зонах, зокрема як в експлуатаційних лісах, так і у лісах, які мають вагоме природоохоронне значення. Рекреаційне лісокористування має стати одним з основних пріоритетів регіональної лісової політики, оскільки результативність комерціалізації рекреаційної функції лісів залежить від координації рекреаційної діяльності, пов'язаної з користуванням лісовими біогеоценозами. Тому в спектрі пріоритетів регіональної лісової політики слід виокремити: 1) ідентифікація лісових земель, придатних для рекреаційного лісокористування; 2) виокремлення корисних властивостей лісів, які можуть бути використані для розроблення портфеля туристично-рекреаційних послуг; 3) визначення складових рекреаційного лісокористування, які реалізуватимуться безпосередньо постійними лісокористувачами, а які – спеціалізованими рекреаційними підприємницькими структурами; 4) визначення специфікації об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури, які зводитимуться безпосередньо постійними лісокористувачами, а які суб'єктами приватного деревообробного виробництва; 5) перелік форм державно-приватного партнерства, які можуть використовуватися для потреб активізації рекреаційного лісокористування.

Водночас на загальнодержавному рівні важливо визначати стратегічні контури розвитку мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури з огляду на передовий іноземний та вітчизняний досвід, а конкретні механізми активізації рекреаційного підприємництва в лісах визначати на місцевому рівні при безпосередній участі органів місцевого самоврядування, обласних управлінь лісового та мисливського господарства, регіональних офісів та філій ДП «Ліси України», що дасть змогу максимальною мірою ув'язати пріоритети рекреаційного лісокористування з наявними природно-ресурсними умовами розвитку рекреаційної діяльності в цілому. Органи місцевого самоврядування мають виступити ключовим елементом регуляторного механізму рекреаційного лісокористування з огляду на те, що укрупнення суб'єктів лісогосподарського підприємництва повинно доповнюватися комплексом заходів, які забезпечують децентралізацію у користуванні лісоресурсними та лісогосподарськими активами. Водночас суб'єктами регуляторного впливу на процеси рекреаційного лісокористування мають виступати органи місцевого самоврядування обласного рівня та органи місцевого самоврядування базового рівня, оскільки місцеве самоврядування отримало у комунальну власність значні площі самозаліснених сільськогосподарських угідь, котрі при певному рівні здійснення природооблаштувальних робіт можуть виступити територіальним базисом розміщення мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури.

Виходячи з того, що процес рекреаційного лісокористування являє собою комплекс заходів та дій господарського та природоохоронного спрямування, на місцевому рівні доцільно сформувати механізм еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування, щоб унеможливити та упередити прояви виснаження лісових біогеоценозів внаслідок надмірного рекреаційного навантаження (рис. 3.3). Такий механізм повинен охоплювати комплекс інституціоналізованих на місцевому рівні методів, способів, інструментів та важелів регуляторного впливу на суб'єкти рекреаційного підприємництва в частині користування лісовими

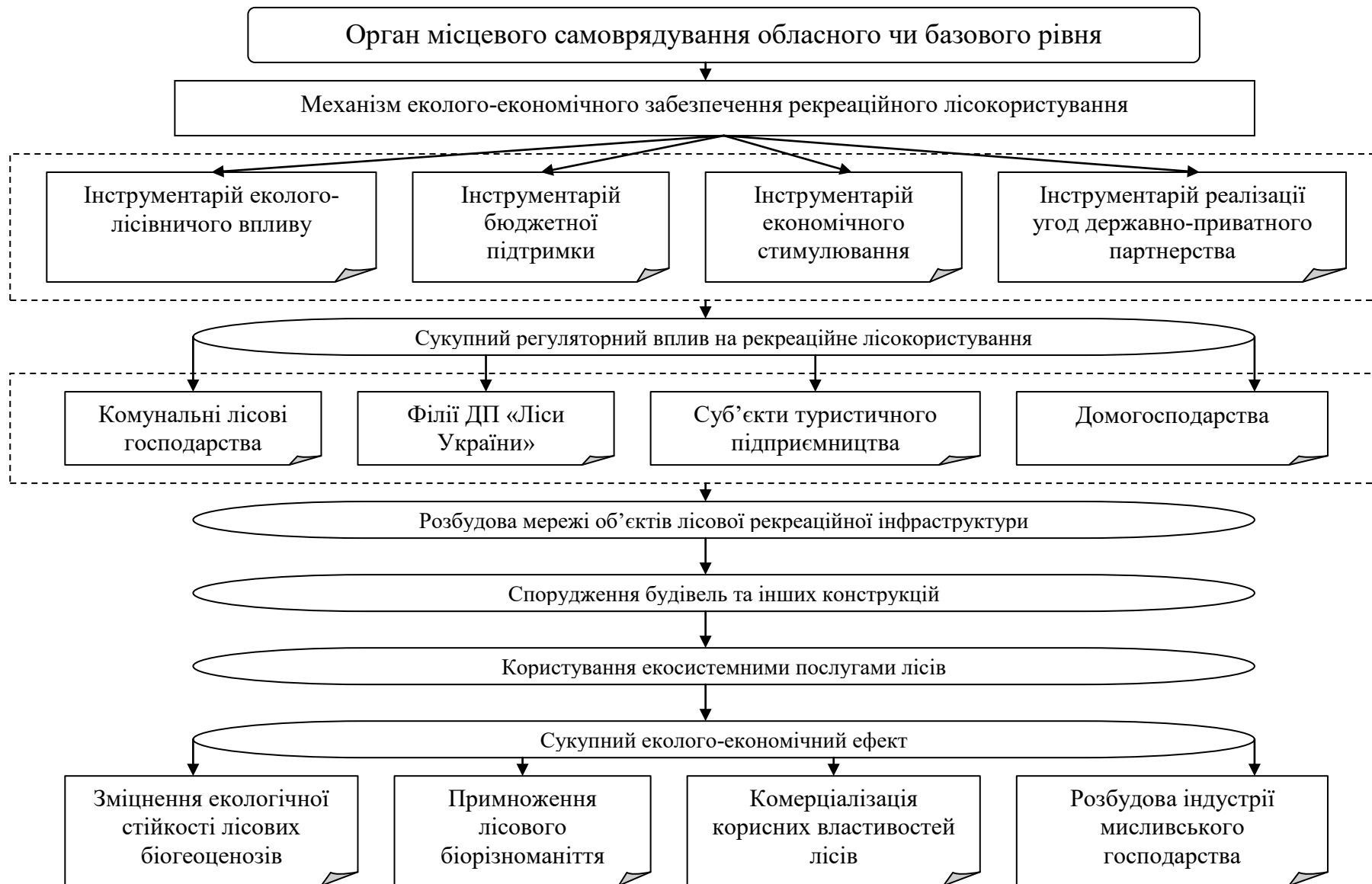

Рис. 3.3. Формування моделі еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування на рівні територіальної громади

Примітка. Побудовано автором.

біогеоценозами, зокрема корисними властивостями лісів. Окремі методи та інструменти регуляторного впливу мають прямий характер, якщо рекреаційна діяльність стосується комунальних лісових господарств, котрі користуються лісоресурсними та лісогосподарськими активами комунальної власності. На інші суб'єкти рекреаційного підприємництва некомунальної форми власності органи місцевого самоврядування можуть впливати опосередковано як через комплекс фінансових преференцій, так і через комплекс заходів організаційно-адміністративного спрямування.

Поглиблення децентралізації влади вимагає від органів місцевого самоврядування крім традиційної представницької функції більш результативного впливу на відтворювальні пропорції у регіональних господарських комплексах як через систему регуляторного впливу на підприємницький сектор і сектор домогосподарств, так і через активнішу муніципалізацію комунальних активів шляхом створення мережі комунальних підприємств у різноманітних сферах відтворення. Вагомого значення набуває поглиблення співпраці між органами місцевого самоврядування та регіональними офісами ДП «Ліси України» і управліннями лісового та мисливського господарства в частині залучення фінансових ресурсів міжнародних екологічних фондів та урядів інших країн. Розширення мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури підвищує привабливість лісоресурсних та лісогосподарських активів для потенційних інвесторів з огляду на те, що акцент робиться на використанні корисних властивостей лісів, а не на вилученні матеріально-речової субстанції деревної маси, в першу чергу найбільш ліквідних порід.

Це також підвищує ймовірність позитивного вирішення питання домовленостей з міжнародними донорами про масштабну програму відтворення лісового фонду Півдня та Сходу країни, які зазнали катастрофічних втрат через російську агресію. Більше такого у цих регіонах місцеві лісгоспи завжди були дотаційними, наразі вони не зможуть навіть підготувати документи на отримання допомоги іноземних фондів:

реалізувати таку програму здатна лише структура національного рівня коштом потужної міжнародної підтримки [129]. Спорудження мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури виступить ефективною формою екологічного реінжинірингу лісових земель, які зазнали катастрофічних втрат внаслідок обстрілів російськими агресорами. Режим рекреаційного лісокористування дасть змогу максимізувати використання корисних властивостей лісів, зміцнити стійкість лісових біогеоценозів та створити умови для відпочинку, оздоровлення та психологічної реабілітації громадян, котрі постраждали внаслідок російської агресії. Також рекреаційне лісокористування виступить дієвою формою входження вітчизняних суб'єктів лісогосподарського підприємництва до міжнародних екологічних програм та ініціатив, отримання інвестицій у завершення технічного переоснащення галузі, особливо в частині протипожежних заходів [129].

Виходячи з наявної інституціональної архітекτονіки управління територіальними утвореннями та передового іноземного досвіду поглиблення децентралізації, сучасний механізм еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування на місцевому рівні має охоплювати чотири основних блоки, котрі взаємодоповнюють один одного і у підсумку забезпечують належний позитивний кумулятивний вплив на процеси використання рекреаційного потенціалу лісів. Такими блоками виступають: інструментарій еколого-лісівничого впливу; інструментарій бюджетної підтримки; інструментарій економічного стимулювання; інструментарій реалізації угод державно-приватного партнерства.

Інструментарій еколого-лісівничого впливу на процеси рекреаційного лісокористування на місцевому рівні може бути сформований на основі існуючих регламентів невиснажливого лісокористування, дотримання вимог щодо допустимого рекреаційного навантаження на лісові біогеоценози, застосування сучасних форм лісовідновлення та лісовідтворення, примноження флористичної та фауністичної складових лісового біорізноманіття, здійснення протипожежних та агролісомеліоративних

заходів з метою локалізації проявів загоряння лісу. Такий інструментарій буде відзначатися вищим рівнем результативності за умови проведення регулярних круглих столів за участю органів місцевого самоврядування, управлінь лісового та мисливського господарства, регіональних офісів ДП «Ліси України», громадських природоохоронних організацій, спілок суб'єктів рекреаційної діяльності щодо популяризації ідей невиснажливого лісокористування в умовах рекреаційної експлуатації лісових біогеоценозів. Отримані у комунальну власність самозаліснені сільськогосподарські угіддя великою мірою будуть залучені у процес рекреаційного лісокористування, що розширить територіальний базис розбудови мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури, що водночас підвищить рекреаційне навантаження на лісові біогеоценози. Консолідація зусиль місцевого самоврядування та регуляторних органів лісогосподарювання дасть змогу сформувати інструментарій еколого-лісівничого впливу на місцевому рівні, що оперуватиме набором регуляторів як в частині недопущення рекреаційної дигресії лісових біогеоценозів, так і в частині примноження лісового біорізноманіття.

Бюджетно-фіскальна децентралізація вимагає від органів місцевого самоврядування диверсифікації інструментів бюджетної підтримки (за рахунок коштів місцевих бюджетів) підприємницьких проєктів, які мають вагоме значення для соціально-економічного піднесення територіальних громад. В спектрі таких проєктів слід розглядати проєкти розбудови мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури, які охоплюють значні лісові масиви, зокрема самозаліснені сільськогосподарські угіддя, що були передані у 2021 році у комунальну власність. Доцільність диверсифікації інструментів бюджетної підтримки суб'єктів рекреаційного лісокористування впливає з того, що у непромислових регіонах цей вид діяльності дасть змогу активізувати розвиток несільськогосподарських видів діяльності в цілому, сформувати умови для реабілітації постраждалих внаслідок війни громадян,

створити сучасний сегмент регіональної економіки, який надає відповідний спектр рекреаційно-туристичних послуг.

Такі інструменти необхідно спрямувати на фінансову підтримку: 1) сільських домогосподарств та фермерських господарств, які реалізують проєкти рекреаційного лісокористування, а також змінюють цільове призначення самозаліснених сільськогосподарських угідь (переводять у лісові землі для подальшої рекреаційної експлуатації); 2) суб'єктів приватного деревообробного підприємництва, які здійснюють виробництво дерев'яних будівельних конструкцій для їх подальшого монтажу в мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури; 3) територіальних громад, які укладають угоди державно-приватного партнерства для розбудови мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури; 4) постійних лісокористувачів, які розміщують будівлі рекреаційного призначення у лісових масивах. Джерелами такої бюджетної підтримки слід розглядати кошти місцевих бюджетів, зокрема спеціальних фондів, які акумулюють частину рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів та плату за екосистемні послуги лісів; кошти міжнародних екологічних фондів, залучених місцевим самоврядуванням в процесі реалізації проєктів міжнародного, зокрема транскордонного співробітництва; кошти, акумульовані внаслідок реалізації угод державно-приватного партнерства в частині комерціалізації екосистемних послуг лісів; кошти, акумульовані в разі запуску механізму купівлі-продажу карбонових сертифікатів та інших цінних паперів природоохоронного спрямування.

Доповненням інструментарію бюджетної підтримки має виступати інструментарій економічного стимулювання, котрий передбачає крім прямих фінансових виплат застосування низки пільг та компенсацій, що підвищуватимуть заінтересованість постійних лісокористувачів у розбудові мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури, що дасть змогу нарощувати потенціал лісового біорізноманіття та зміцнювати стійкість лісових біогеоценозів. Також непрямим методом стимулювання слід

розглядати надання консультаційної допомоги стосовно становлення сектору рекреаційного лісокористування, а також підготовки проєктно-кошторисної документації щодо зведення об'єктів рекреаційної інфраструктури. Рекреаційна облаштованість лісових земель також супроводжуватиметься заготівлею значних обсягів некондиційної деревини, особливо на самозаліснених сільськогосподарських угіддях, тому спектр інструментів економічного стимулювання рекреаційного лісокористування має доповнюватися інструментами, котрі зацікавлюватимуть суб'єктів лісогосподарського підприємництва утилізувати цю деревину задля виробництва різноманітних видів твердого біологічного палива, а це виступає вагомим чинником зміцнення енергетичної самодостатності територіальних громад.

Вагомою складовою механізму еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування на місцевому рівні виступає інструментарій реалізації угод державно-приватного партнерства, тобто встановлення партнерських відносин між постійними лісокористувачами та суб'єктами приватного підприємництва стосовно передачі у тимчасове користування лісових земель для організації на цих територіях рекреаційного лісокористування або створення нестатутних об'єднань суб'єктів лісогосподарського підприємництва (філій ДП «Ліси України», комунальних лісових господарств), органів місцевого самоврядування, суб'єктів приватного рекреаційного, фінансово-кредитного та комерційного підприємництва, закладів вищої освіти, науково-дослідних установ та проєктних організацій для формування рекреаційно-лісівничих ланцюгів у багатолісних та малолісних регіонах. Такий інструментарій має базуватися на принципах строковості (лісові землі передаються для потреб рекреаційного лісокористування на визначений часовий проміжок), принципах платності (лісові біогеоценози передаються у користування суб'єктам рекреаційного підприємництва на платній основі), принципах екологічної та соціальної відповідальності (рекреаційна експлуатація лісових біогеоценозів

здійснюється на основі дотримання природоохоронного законодавства та вимог підвищення рівня соціальної спрямованості залучення лісової складової природного багатства у відтворювальний процес).

Спеціальні комісії органів місцевого самоврядування обласного та базового рівня, а також територіальні підрозділи органів державної виконавчої влади повинні розробити форми поєднання перерахованих інструментаріїв регуляторного впливу на процеси рекреаційного лісокористування, щоб лісові біогеоценози більш результативно залучалися у відтворювальний процес і тим самим підвищувалася вагомість несільськогосподарських видів діяльності у соціально-економічному піднесенні територій, котрі виступають основним ареалом концентрації лісоресурсних благ. На значних площах лісових земель рубки головного користування можуть бути здійснені через значний часовий лаг, але їх капіталізація може зростати через використання корисних властивостей лісів у сферу рекреаційного лісокористування. Водночас це потребує зведення мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури, які дадуть змогу створити умови для відпочинку та оздоровлення українських та іноземних громадян. Рекреаційне лісокористування – це водночас і сприятливий полігон для популяризації сучасних методів лісовідновлення, лісовідтворення та лісорозведення, комплексного використання сировинної та несировинної складових лісоресурсного потенціалу, примноження лісового біорізноманіття.

Сукупний регуляторний вплив механізму еколого-економічного забезпечення має бути спрямований на такі групи суб'єктів рекреаційного лісокористування: комунальні лісові господарства, філії ДП «Ліси України», суб'єкти туристично-рекреаційного підприємництва, домогосподарства. Комунальні лісові господарства здійснюють діяльність, пов'язану з веденням лісового господарства, на земельних ділянках лісогосподарського призначення комунальної власності. Дерегуляція земельних відносин, яка призвела до передачі територіальним громадам сільськогосподарських

земель державної власності поза межами населених пунктів, створила додаткові резерви для розширення просторового базису розвитку саме комунальних лісових господарств, оскільки частина таких земель є самозалісненими і не завжди доцільним є їх повернення у продуктивний сільськогосподарський обіг.

Нещодавня реформа лісового сектора, яка передбачає корпоратизацію державних лісових господарств і створення ДП «Ліси України» не повинна стосуватися комунальних лісових господарств, котрі в умовах поглиблення децентралізації влади дадуть змогу зміцнити енергетичну самодостатність територіальних громад, сформувати надійне джерело постачання паливних деревних продуктів для соціально вразливих верств населення, налагодити використання корисних властивостей комунальних лісів для потреб рекреаційного лісокористування. Тобто комунальні лісові господарства, котрі перебувають у безпосередньому підпорядкуванні органів місцевого самоврядування обласного рівня, найбільшою мірою можуть реалізувати регіональні та місцеві пріоритети розбудови мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури. Органи місцевого самоврядування відповідним рішенням можуть забезпечити пряме бюджетне фінансування проєктів розбудови мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури на базі комунальних лісових господарств і тим самим забезпечити прийнятний рівень комерціалізації екосистемних послуг комунальних лісів.

Внаслідок корпоратизації державних лісових господарств дієвими суб'єктами рекреаційного лісокористування виступають філії ДП «Ліси України», які, виходячи з визначених регіональними офісами пріоритетів рекреаційного освоєння потенціалу лісових біогеоценозів, можуть отримати централізоване фінансування на розбудову мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури. За таких умов значні площі лісових земель, котрі знаходяться у постійному користуванні філій ДП «Ліси України», стануть просторовим базисом вагової складової їх виробничо-господарської діяльності – рекреаційного лісокористування. Розгалужена мережа філій у

різних природнокліматичних зонах дасть змогу головному офісу ДП «Ліси України» планувати портфель рекреаційно-туристичних послуг, виходячи з наявних запитів споживачів та потреб держави щодо створення сприятливих передумов для реабілітації постраждалих внаслідок воєнних дій громадян. Водночас органи місцевого самоврядування та територіальні підрозділи органів державної виконавчої влади мають через опосередковані важелі регуляторного впливу спрямовувати діяльність філій ДП «Ліси України» стосовно освоєння рекреаційного потенціалу лісів, виходячи також з потреб структурної перебудови регіональних господарських комплексів.

В контексті формування територіальної моделі еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування необхідно враховувати той факт, що освоєнням рекреаційного потенціалу лісів можуть також займатися спеціалізовані суб'єкти рекреаційно-туристичного підприємництва, котрі володіють необхідними професійними компетенціями для просування рекреаційних продуктів на ринок рекреаційних послуг. Водночас спеціалізовані суб'єкти рекреаційно-туристичного підприємництва, щоб користуватися лісовими біогеоценозами у рекреаційних цілях, мають укладати угоди державно-приватного партнерства як з комунальними лісовими господарствами, так і філіями ДП «Ліси України». Укладання угод державно-приватного партнерства з комунальними лісовими господарствами є значно простішим, оскільки укладання аналогічних угод з філіями ДП «Ліси України» потребує погодження як з головним, так і регіональним офісом.

Ефективною формою державно-приватного партнерства у сфері рекреаційного лісокористування виступає кластер, тобто нестатутне об'єднання суб'єкта лісогосподарського підприємництва (комунального лісового господарства), суб'єкта туристично-рекреаційного підприємництва, закладу вищої освіти та фінансово-кредитної установи. Організаційна форма кластеру передбачає формування інноваційного ядра – основної ланки у рекреаційно-лісівничому ланцюзі. Таким інноваційним ядром кластеру

однозначно мають виступати суб'єкти лісогосподарського підприємництва, у постійному користуванні котрих знаходять лісові біогеоценози та функціонують переробні підрозділи, що мають виробничо-технічні можливості для спорудження мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури. Інноваційне ядро та інші учасники кластерів рекреаційного лісокористування виступатимуть також полюсом зростання регіональної економіки, оскільки створюватимуть додатковий попит на продукцію та послуги суміжних галузей.

На територіальному рівні механізм еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування також має охоплювати комплекс інструментів та методів впливу на домогосподарства, котрі мають у користуванні та власності самозаліснені сільськогосподарські угіддя, що є придатними для розміщення об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури, а це створить додатковий сегмент зеленого сільського туризму, у першу чергу у сільських територіальних громадах. Більше того, сформується сучасний сегмент малого бізнесу на селі, який дасть поштовх розвитку інших видів сільської зайнятості. Розширення масштабів рекреаційного лісокористування у секторі домогосподарств зменшить у потребу у розорюванні сільськогосподарських угідь, що сприятиме зміцненню агроландшафтів та покращенню екологічної ситуації на сільських територіях. Результативніше залучення домогосподарств до сфери рекреаційного лісокористування також сприятиме зростанню масштабів лісорозведення, а це у підсумку дозволить прискореними темпами досягти індикаторів рівня лісистості, викладених у президентських екологічних ініціативах.

Сукупний регуляторний вплив органів місцевого самоврядування обласного та базового рівня і територіальних підрозділів органів державної виконавчої влади на комунальні лісові господарства, філії ДП «Ліси України», суб'єкти рекреаційно-туристичного підприємництва та домогосподарства, в першу чергу, зорієнтований на стимулювання процесів розбудови мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури, в першу

чергу будівель та інших дерев'яних конструкцій, що дасть змогу упорядкувати лісові землі, усунути захаращеність окремих ділянок і тим самим зменшити ймовірність виникнення лісових пожеж та поширення хвороб лісового біорізноманіття. Підвищення рівня охоплення об'єктами лісової рекреаційної інфраструктури лісових земель дасть можливість розширити спектр екосистемних послуг лісів, залучених до продуктивного лісівничого обігу. Перелік такого роду екосистемних послуг охоплює рекреаційну, ґрунтоохоронну, водорегулюючу, вуглецеводепонуючу та киснепродукуючу функції лісів. Реалізація потенціалу перерахованих екосистемних послуг дасть можливість на порядок збільшити чисельність рекреантів у лісових біогеоценозах, зміцнити стійкість лісових ландшафтів, укріпити береги природних водних об'єктів, реалізувати пріоритети боротьби з кліматичними змінами.

Вагомою складовою розширення портфеля рекреаційно-туристичних послуг лісових господарств є розбудова індустрії мисливського господарства через передачу мисливських угідь приватним підприємницьким структурам, котрі забезпечать розширене відтворення поголів'я мисливської фауни та упорядкують лісові біогеоценози, зокрема водно-болотні угіддя. Це дасть можливість на порядок збільшити кількість рекреантів, які відвідуватимуть лісові біогеоценози, а також забезпечити максимальну комерціалізацію корисних властивостей лісів. Передача мисливських угідь приватним користувачам однозначно сприятиме примноженню флористичної та фауністичної складових лісового біорізноманіття та зміцненню екологічної стійкості лісових біогеоценозів.

Жахливі наслідки збройного вторгнення на суверенну територію України держави-агресора глобального масштабу вимагають від економічного блоку уряду та органів місцевого самоврядування зміни пріоритетів в економічній політиці задля забезпечення таких структурних зрушень в господарському комплексі, які дадуть змогу забезпечити реабілітацію постраждалих від війни громадян, а також компенсують певною

мірою втрати галузей на територіях, що перебували під окупацією. В контексті перегляду пріоритетів територіального розвитку вагомим значення набуває розбудова мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури, які дадуть змогу ефективніше залучати корисні властивості лісів у відтворювальний процес та диверсифікувати портфель туристично-рекреаційних послуг суб'єктів лісогосподарського підприємництва. Децентралізація влади та корпоратизація лісового сектора національної економіки створили додаткові інституціональні передумови для розширення масштабів рекреаційного лісокористування, що є особливо важливим для територій, де лісові господарства були традиційно збитковими і де переважають захисні ліси над експлуатаційними, тому існують об'єктивні обмеження стосовно традиційного ведення лісового господарства.

Переважна більшість суб'єктів лісогосподарського підприємництва мають можливість диверсифікувати свою діяльність через розбудову мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури, що дасть змогу сформувати умови для відпочинку та оздоровлення місцевих жителів та жителів територій, котрі найбільше постраждали від російської окупації. Більше того, суб'єкти лісогосподарського підприємництва відзначаються високим рівнем неоднорідності стосовно рекреаційної цінності лісових біогеоценозів, що необхідно врахувати при розробленні регіональних програм розвитку рекреаційного лісокористування. Такого роду регіональні програми мають враховувати компонентний склад лісоресурсного потенціалу як у багатолісних, так і у малолісних регіонів, що дасть змогу усунути синдром хронічної збитковості лісових господарств, які користуються, як правило, лісами природоохоронного, а не експлуатаційного призначення.

Органи місцевого самоврядування в координації з регіональними підрозділами Державної екологічної інспекції, міжрегіональними управліннями лісового та мисливського господарства та регіональними офісами ДП «Ліси України» формують територіальну модель еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування, яка

охоплюватиме комплекс регуляторів обмежувального та стимулюючого впливу, а це дасть змогу упереджувати прояви надмірного рекреаційного навантаження на лісові біогеоценози та формувати сучасний портфель рекреаційно-туристичних послуг на основі освоєння корисних властивостей лісів. Формування територіальної моделі еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування має базуватися на розумінні того, що трансформовані суб'єкти лісогосподарського підприємництва внаслідок корпоратизації лісового сектора національної економіки (філії ДП «Ліси України») та комунальні лісові господарства мають виступати основними суб'єктами рекреаційного бізнесу, побудованого на основі використання корисних властивостей лісів. На окремих лісових ділянках, де організація рекреаційної діяльності потребує спеціалізованого обладнання та певного набору компетентностей, необхідно укладати угоди державно-приватного партнерства, де державний (комунальний) партнер на умовах строковості і платності передає у тимчасове користування спеціалізованим суб'єктам туристично-рекреаційного підприємництва лісоресурсні активи або ж входить з туристичними організаціями у нестатутне кластерне об'єднання.

Вагомою складовою територіальної моделі еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування має виступати також міжмуніципальна співпраця між органами місцевого самоврядування базового рівня для формування рекреаційно-лісівничих ланцюгів на території декількох територіальних громад. Такі ланцюги на порядок підвищать привабливість екологічних стежок та комплексу будівель для відпочинку і оздоровлення в лісових біогеоценозах та сформує сучасний сегмент лісівничої діяльності в цілому. Саме регуляторний вплив органів місцевого самоврядування на муніципальну співпрацю в частині розбудови мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури дадуть змогу трансформувати регіональні рекреаційні комплекси якраз за рахунок результативнішого освоєння і комерціалізації рекреаційного потенціалу лісів. Рекреаційно-лісівничі ланцюги дадуть змогу підключити до обслуговування потреб

рекреантів суб'єкти індустрії громадського харчування, роздрібної торгівлі, переробки деревини та будівельної індустрії.

У гірських районах Українських Карпат саме формування рекреаційно-туристичних ланцюгів на основі міжмуніципальної співпраці дасть змогу активізувати ділову активність на основі результативнішого освоєння рекреаційного потенціалу лісових біогеоценозів і збільшити на порядок кількість як місцевих, так і приїжджих рекреантів. Нарощення туристичних потоків у дану природнокліматичну зону підвищить активність місцевого населення щодо відновлення потенціалу народних промислів. Паралельно також відбуватиметься розбудова індустрії мисливського господарства на основі залучення приватного капіталу, що забезпечить розширене відтворення потенціалу мисливської фауни. Також розбудова рекреаційно-лісівничих ланцюгів підвищить попит на сільськогосподарську продукцію гірських домогосподарств і продукцію побічного лісокористування суб'єктів лісогосподарського підприємництва.

Також саме рекреаційно-лісівничі ланцюги сприятимуть соціально-економічному піднесенню сільських територій Поліського економічного району, де лісоресурсні блага виступають основною складовою природного багатства і за умови диверсифікації форм їх комерціалізації здатні прискорити темпи соціально-економічного піднесення цих територій. У Поліському економічному районі, де відчувався перманентний дефіцит інвестицій, внаслідок укрупнення територіальних громад та лісових господарств сформувалися нові полюси зростання місцевої економіки за рахунок підвищення рівня концентрації фінансових ресурсів і покращення координованості в частині освоєння місцевого лісоресурсного потенціалу. Природна ренатуралізація меліорованих сільськогосподарських угідь внаслідок нерегульованого заліснення сформувала великий територіальний базис для розбудови мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури. Значна частка таких земель у 2021 році була передана у власність територіальних громад, що спрощує проблему формування територіальної

моделі еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування на рівні місцевого самоврядування як через створення муніципальних рекреаційних підприємств, так і через їх передачу суб'єктам лісогосподарського підприємництва.

Висновки до Розділу 3

1. Встановлено, що формування інституціонально-програмних засад еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування має враховувати інформаційно-цифрові, еколого-ресурсні та інституціональні передумови. Інформаційно-цифрові передумови охоплюють: розміщення важливої інформації про ліси у відкритому доступі; запровадження екологічної освіти стосовно цінності лісів; впровадження інформаційних технологій у систему управління лісами; налагодження моніторингу стану лісів; інвентаризація та облік запасів сировинних та несировинних ресурсів лісів. До еколого-ресурсних передумов відносимо: невиснажливе ведення лісового господарства; відмову від суцільних рубок; впровадження технологій наближеного до природи лісівництва; інтеграцію сільського та лісового господарства; лісорозведення на деградованих та малопродуктивних землях; переведення самосійних лісів у лісові землі. Інституціональні передумови передбачають: упорядкування відносин власності на лісоресурсні та лісогосподарські активи; завершення корпоратизації лісового сектору національної економіки; розроблення програм екологічного реінжиєнрингу лісів, пошкоджених військовими діями в регіонах України; трансформацію методів управління об'єктами природно-заповідних територій у лісовому господарстві.

2. Обґрунтовано, що ключовою інституціональною передумовою становлення сектору рекреаційного лісокористування виступає розроблення центральним апаратом і виконання філіями ДП «Ліси України» програм

екологічного реінжинірингу лісів, пошкоджених в результаті військових дій в різних регіонах України, в першу чергу в тих, які були тимчасово окуповані російськими агресорами. Програма екологічного реінжинірингу має охоплювати комплекс лісовпорядкувальних, лісогосподарських, агролісомеліоративних, лісоохоронних, лісопатологічних та лісотехнічних заходів, щоб забезпечити прийнятний рівень стійкості лісових біогеоценозів і в тому числі для подальшого їх використання у рекреаційних цілях.

3. Доведено, що програмне цілепокладання розвитку рекреаційного лісокористування передбачає досягнення основних, допоміжних та забезпечувальних цілей. Основними цілями виступають: створення та облаштування екологічних стежок; формування туристичних шляхів; обладнання місць відпочинку; організація рекреаційних стоянок; унормування туристичного потоку з урахуванням максимально допустимого розрахованого рекреаційного навантаження; створення можливості доступу до рекреації у лісах для різноманітних груп населення. До переліку допоміжних цілей відносяться: комплексна популяризація лісів України для потреб рекреації; організація моніторингу туристичних потоків; запровадження сучасних ІТ-технологій для фіксації руху туристів; розробка електронних ресурсів та мобільних додатків щодо рекреації в лісах; забезпечення безпеки відвідувачів об'єктів рекреаційної інфраструктури; організація превентивних заходів для уникнення рекреаційної дигресії. Забезпечувальні цілі передбачають: забезпечення співпраці з суб'єктами туристичного бізнесу; інституціоналізацію взаємодії з місцевим самоврядуванням; налагодження співпраці з консалтинговими агентствами; залучення до планування заходів волонтерів; формування статутних та нестатутних об'єднань рекреаційної спрямованості.

4. Виявлено, що програмне цілепокладання розвитку рекреаційного лісокористування має передбачати досягнення трьох груп цілей (основних, допоміжних та забезпечувальних), щоб поряд із розбудовою об'єктів рекреаційної інфраструктури розширювати ареал здійснення рекреаційної

діяльності на основі користування лісовими біогеоценозами та формувати бази даних про переваги екологічного туризму, мисливства та рибальства над іншими видами туристично-рекреаційної діяльності. Саме синхронне досягнення трьох груп перерахованих цілей дозволить сформувати диверсифікований набір рекреаційно-туристичних продуктів, що кардинальним чином змінить туристичний ландшафт багатолісних регіонів, в першу чергу Карпатського та Поліського.

5. Встановлено, що механізми еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування повинні охоплювати комплекс методів, інструментів та важелів регуляторного впливу на суб'єкти лісогосподарського підприємництва, щоб, з однієї сторони, стимулювати розширення масштабів рекреаційного освоєння лісових масивів, а з іншої – не допускати надмірного рекреаційного навантаження на лісові біогеоценози. З огляду на теоретичні узагальнення існуючих підходів стосовно еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування та результати оцінювання рекреаційного потенціалу українських лісів такими механізмами виступають: механізм еколого-лісівничого регулювання рекреаційного навантаження на лісові біогеоценози; механізм фінансово-економічного забезпечення розбудови лісової рекреаційної інфраструктури; механізм економічного стимулювання рекреаційного освоєння ресурсного потенціалу лісів.

6. Обґрунтовано, що механізм еколого-лісівничого регулювання рекреаційного навантаження на лісові біогеоценози охоплює методи лісовпорядкувального, реконструктивного, лісопатологічного, протипожежного, лісотехнічного та агролісомеліоративного спрямування. Такі методи мають доповнюватися комплексом обмежень в частині попередження надмірного навантаження на лісові екосистеми, виснаження лісового біорізноманіття, несанкціонованого здійснення різноманітних видів рубок, браконьєрства.

7. Виявлено, що механізм фінансово-економічного забезпечення розбудови лісової рекреаційної інфраструктури виступає логічним поєднанням бюджетних, фіскальних, кредитних, митних та інших методів регуляторного впливу на суб'єкти рекреаційного лісокористування в частині розроблення проектно-кошторисної документації та безпосереднього спорудження мережі об'єктів рекреаційного облаштування земель лісового фонду, а також залучення сторонніх організацій до даного процесу.

8. Встановлено, що механізм економічного стимулювання рекреаційного освоєння ресурсного потенціалу лісів має являти собою сукупність інструментів бюджетного, податкового та кредитного сприяння розбудові мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури у формі надання різноманітних фінансових преференцій (податкових та кредитних пільг, податкових канікул, бюджетних доплат) для того, щоб підвищити рівень заінтересованості постійних лісокористувачів у введенні додаткових об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури для розширення масштабів рекреаційного лісокористування і підвищення тим самим рівня капіталізації ведення лісового господарства в цілому.

ВИСНОВКИ

У дисертації виконано важливе науково-практичне завдання для теорії і методології економіки природокористування та екологічного менеджменту, а саме – розроблено авторський концепт еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування в умовах децентралізації з врахуванням вимог воєнного часу та пост воєнного періоду.

1. Сформовано теоретико-методологічні підходи до розкриття сутності рекреаційного лісокористування, згідно яких рекреаційне лісокористування являє собою комплекс заходів та дій, спрямованих на залучення лісових земель, матеріально-речової субстанції лісових насаджень та корисних властивостей лісів у відтворювальний процес рекреаційної діяльності через розбудову мережі об'єктів рекреаційної інфраструктури.

2. Запропоновано авторський концепт специфікації інституціональних форм комерціалізації лісоресурсних активів рекреаційного призначення, який виокремлює специфічні форми комерціалізації (постійне лісокористування, тимчасове користування (оренда), кооперація, кластеризація, муніципалізація), що дасть можливість розширити ареал та мережу інфраструктурних об'єктів рекреаційного освоєння лісових біогеоценозів і підвищити результативність використання рекреаційного потенціалу лісів.

3. Розроблено модель еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування з врахуванням наслідків бюджетно-фіскальної децентралізації та вимог воєнного стану, що охоплює еколого-лісівничу та фінансово-економічну складові, які відповідно містять комплекс методів, способів та інструментів регуляторного впливу на постійних та тимчасових лісокористувачів, а також на поведінку спеціалізованих рекреаційних підприємств, які користуються лісовими біогеоценозами задля надання певного переліку рекреаційних послуг.

4. Сформовано науково-теоретичне підґрунтя верифікації комплексного синергетичного впливу рекреаційного лісокористування на

місцевий господарський комплекс та лісові біогеоценози, яке, виокремлює складовими комплексного синергетичного впливу економічний та екологічний ефект для лісового господарства та місцевого господарського комплексу, що сприятиме позитивним структурним зрушенням у регіональних господарських комплексах та підвищать вагомість несільськогосподарських видів діяльності у соціально-економічному піднесенні сільських територій.

5. Удосконалено науково-методичні підходи до узагальнюючої оцінки результативності еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування шляхом детермінації впливу фінансових та просторових характеристик господарського освоєння рекреаційного потенціалу лісів на рівень фактичного фінансування використання корисних властивостей лісових біогеоценозів для рекреаційних цілей, що дасть змогу виявити резерви додаткового введення мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури.

6. Розроблено інституціонально-програмні засади еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування, які базуються на інформаційно-цифрових, еколого-ресурсних та інституціональних передумовах програмного цілепокладання, яке передбачає досягнення основних, допоміжних та забезпечувальних цілей формування набору рекреаційно-туристичних продуктів при дотриманні вимог зміцнення екологічної стійкості лісових біогеоценозів та врахуванні вимог воєнного часу та викликів поствоєнного періоду.

7. Побудовано методологічний інструментарій розроблення механізмів еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування, який передбачає формування механізму еколого-лісівничого регулювання рекреаційного навантаження на лісові біогеоценози, механізму фінансово-економічного забезпечення розбудови рекреаційної інфраструктури, механізму економічного стимулювання рекреаційного освоєння ресурсного потенціалу лісів, кумулятивна дія котрих дозволить підвищити рівень

комплексної ефективності рекреаційного лісокористування та забезпечити зростання капіталізації лісогосподарського виробництва в цілому.

8. Розроблено механізм еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування на рівні територіальної громади, який охоплює інструментарій еколого-лісівничого впливу, інструментарій бюджетної підтримки, інструментарій економічного стимулювання, інструментарій реалізації угод публічно-приватного партнерства, що забезпечить зміцнення екологічної стійкості лісових біогеоценозів, примноження лісового біорізноманіття, комерціалізацію корисних властивостей лісів, розбудову індустрії мисливського господарства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрєєва Н., Нездоймінов С., Дишловий І. Сучасна організація аграрного туризму в Україні як перспективний напрямок розвитку сільських територій. *Економіст*. 2011. №7. С. 25–28.
2. Антоненко І.Я., Охріменко А.Г. Проблеми та перспективи залучення інвестицій в туристичну сферу в рамках європейської інтеграції України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2010. №4. С. 10–12.
3. Баштовий М.Г. Функціональне зонування лісових рекреаційних систем як об'єктів зеленого туризму. *Вісник СНАУ*. 2011. Вип. 4. С. 3–5.
4. Безуглий І.В. Імперативи розробки стратегії еколого–економічного розвитку рекреаційно–туристичних систем. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2014. №3(27). С. 84–90.
5. Бережна О.О. Шляхи інвестування діяльності та залучення природно-ресурсного потенціалу рекреаційно-оздоровчих комплексів. *Економіка та держава*. 2007. №7. С. 34–36.
6. Биркович В.І. Модернізація туристичного та рекреаційного потенціалу регіонів України. *Статистика України*. 2006. №3. С. 83–86.
7. Бондаренко В.Д., Фурдичко О.І. Ліс і рекреація в лісі. Львів. Світ, 1994. 232 с.
8. Боцула О. Стратегічні напрями розвитку еколого-економічного управління лісовим господарством. *Економіка природокористування і сталий розвиток*. 2018. С. 107–114.
9. Бутко М. Рекреаційний потенціал регіону: методологія оцінки та стратегія використання. *Економіст*. 2011. №1. С. 42–47.
10. Бюджет України 2013. Статистичний збірник. Міністерство фінансів України. Київ. 2014. 244 с.
11. Бюджет України 2014. Статистичний збірник. Міністерство фінансів України. Київ. 2015. 309 с.

12. Бюджет України 2018. Статистичний збірник. Міністерство фінансів України. Київ. 2018. 310 с.
13. Бюджет України 2021. Статистичний збірник. Міністерство фінансів України. Київ. 2022. 279 с.
14. Васильєва Н.В., Приліпко С.М., Мухін В.М., Шевченко Н.О. Публічне управління розвитком лісового господарства та любительського рибальства як об'єктів туристично-рекреаційної сфери. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. №12. [Електронний ресурс]. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/12_2020/5.pdf.
15. Величко В.В. Організація рекреаційних послуг. Навч. посібник. Х., ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2013. 202 с.
16. Воловик В.М. Ландшафтний аналіз рекреаційних умов та ресурсів Східного Поділля. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук. К., 1997. 23 с.
17. Гаврилюк О.В. Еколого-ландшафтні основи комплексного використання лісових ресурсів Івано-Франківської області. [Електронний ресурс]. URL: http://maptimes.inf.ua/CH_01/19.pdf.
18. Генсірук С.А., Нижник М.С., Возняк Р.П. Рекреаційне використання лісів. М. Наука, 1983. 112 с.
19. Герасименко В.Г., Нездоймінов С.Г. Організація підприємницької діяльності в агротуризмі. Навчальний посібник. Одеса. ПАЛЬМІРА, 2011. 176 с.
20. Герасимчук З.В., Глядіна М.В. Регіональна політика розвитку рекреаційної сфери: механізм формування та реалізації. Монографія. Луцьк. Надстир'я, 2006. 164 с.
21. Гетьман В.І. Екотуризм на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду. *Український географічний журнал*. 2007. №4. С. 48–51.
22. Голян В. Державно-приватне партнерство як базова інституціональна передумова капіталізації природних ресурсів в умовах децентралізації. *Економіст*. 2015. №9. С. 4–7.

23. Голян В.А., Гюлтекін О.О. Фінансово-інвестиційне забезпечення розбудови інфраструктури рекреаційного лісокористування в умовах поглиблення інституціональних трансформацій у лісовому секторі: еколого-економічні аспекти. *Інвестиції: практика та досвід*. 2022. №22. С. 5–12.
24. Голян В.А., Гюлтекін О.О. Функціонування підприємницьких структур у сфері рекреаційного лісокористування: інституціональні передумови, економічні вигоди та екологічні обмеження. *Агросвіт*. 2022. №22. С. 12–23.
25. Голян В.А., Гюлтекін О.О., Гордійчук А.І. Інституціоналізація еколого-економічного впливу територіальних громад на суб'єкти рекреаційного лісокористування в умовах децентралізації. *Економіка та суспільство*. 2022. №45. [Електронний ресурс]. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1996/1924>.
26. Голян В.А., Шубалий О.М. Трансформація системи фінансових відносин у лісовому секторі на засадах бюджетної економії та самоокупності. *Фінанси України*. 2015. № 12. С. 81–93.
27. Гопчак І.В., Яковишина М.С. Вплив рекреаційного навантаження на екосистеми Білоозерського масиву Рівненського природного заповідника. *Вісник НУВГП. Серія «Сільськогосподарські науки»*. 2020. Випуск 2(90). С. 3–15.
28. Грановська В.Г., Бойко В.О. Функціонування екоготелів в Україні як чинник активізації підприємницької діяльності. *Економіка АПК*. 2020. №3. С. 57–65.
29. Гудзь П. Економічна ефективність використання природних рекреаційних ресурсів. *Регіональна економіка*. 2000. №4. С. 148–155.
30. Гулич О.І. Концептуальна модель екологічно збалансованого рекреаційного природокористування та ринкові механізми: шляхи інтеграції. *Регіональна економіка*. 2010. №3. С. 122–130.

31. Гулич О.І. Стратегія екологічно збалансованого використання природних рекреаційних ресурсів Карпатського регіону. *Регіональна економіка*. 2012. №4. С. 123–128.

32. Гюлтекін О.О. Еколого-економічне забезпечення рекреаційного лісокористування в умовах децентралізації: передумови, цілі та вимоги воєнного часу. *Бізнес Інформ*. 2023. №2. С. 114–122.

33. Гюлтекін О.О. Еколого-економічне забезпечення рекреаційного лісокористування в умовах поглиблення децентралізаційних процесів. *Економіка та суспільство*. 2022. №44. [Електронний ресурс]. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1837/1773>.

34. Гюлтекін О.О. Рекреаційне лісокористування в умовах децентралізації: інституціональні засади та природно-ресурсні передумови. *Агросвіт*. 2023. №1. С. 68–74.

35. Гюлтекін О.О. Рекреаційне лісокористування як базова детермінанта комплексного освоєння лісоресурсного потенціалу сільських територій. *Економіка, фінанси, облік і право в умовах сучасних викликів: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції*. 21 жовтня 2022 р. Полтава: ЦФЕНД, 2022. С. 39.

36. Гюлтекін О.О. Стимулювання рекреаційного лісокористування як пріоритет низько вуглецевого розвитку в умовах поглиблення децентралізаційних процесів. *Зелена економіка та низьковуглецевий розвиток: глобальні виклики та реалії за умов повоєнного часу: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 16 грудня 2022 р.). Львів-Торунь. Liha-Pres, 2022. С. 41–44.

37. Данилишин Б.М. Наукові нариси з економіки природокористування. Монографія. К., РВПС України НАН України, 2008. 280 с.

38. Дейнека А., Копач М. Проблеми і перспективи рекреаційного використання лісів Львівської області. *Регіональна економіка*. 2001. №2. С. 171–175.

39. Дейнека А.М. Лісове господарство: еколого-економічні засади розвитку: Монографія. К.: Знання, 2009. 350 с.
40. Демидюк С.М. Еколого-економічне регулювання підприємницької діяльності у лісовому господарстві : автореферат дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.06 / С.М. Демидюк; ЛНТУ. Луцьк : РВВ ЛНТУ, 2012. 20 с.
41. Демидюк С.М. Проблемні моменти розвитку підприємницької діяльності у лісовому секторі. *Вісник НУБГП. Серія «Економіка»*. 2011. Вип. 1(53). С. 37–44.
42. Денисик Г.І., Воловик В.М. Рекреаційні ландшафти Поділля. Вінниця. Едельвейс і К, 2009. 206 с.
43. Дзюбенко О.М. Державна інвестиційно-інноваційна політика розвитку лісового сектора: еколого-економічні аспекти та механізми реалізації. *Бізнес Інформ*. 2017. № 9. С. 159–165.
44. Дзюбенко О.М. Інвестиційно-інноваційне забезпечення розвитку лісового господарства в сучасних умовах. *Економіст*. 2016. №5. С. 54–56.
45. Дзюбенко О.М. Пріоритети інвестиційно-інноваційного забезпечення господарського освоєння лісоресурсного потенціалу. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 9. С. 15–20.
46. Дідик Я.М. Економічна оцінка рекреаційних ресурсів лісу. Науковий вісник. *Еколого-економічне вчення: витоки, проблеми, перспективи*. 2002, вип. 12.1. С. 182–186.
47. Дубовіч І.А., Фомічева Т.Є., Васишин Х.Р. Сучасні проблеми та перспективи розвитку екологічного туризму на території лісового фонду Українських Карпат. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки*. 2021. №46. С. 76–80.
48. Дячук О. Активізація рекреаційної діяльності в зоні осушувальних меліорацій: регіональні пріоритети та інституціональні передумови. *Економіст*. 2013. №12. С. 73–75.

49. Дячук О. Регулювання рекреаційного підприємництва в зоні осушувальних меліорацій: перспективні напрями вдосконалення суб'єктно-об'єктних відносин. *Економіст*. 2014. №4. С. 39–41.

50. Еколого-економічні функції захисних лісових насаджень у наданні екосистемних послуг (методичні рекомендації). Під заг. ред. О.І. Фурдичка. К., 2020. 31 с.

51. Євдокименко В.К. Регіональна політика розвитку туризму (методологія формування. механізм реалізації). Чернівці. Прут, 1996. 288 с.

52. Жук П.В. Туристично-рекреаційна сфера регіону як об'єкт дослідження конкурентоспроможності. *Регіональна економіка*. 2022. №2. С. 17–24.

53. Журина А. Правове регулювання лісокористування для потреб екотуризму. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. №12. С. 121–125.

54. Забуранний С.В. Розвиток туристичної діяльності у сільській місцевості України. *Економіка АПК*. 2014. №4. С. 100–106.

55. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження лісів» №2321-IX від 20.06.2022 р. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2321-20#Text>.

56. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин». [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1423-20#Text>.

57. Закон України «Про державно-приватне партнерство» №2404-VI від 19.11.2022. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17#Text>.

58. Закон України «Про природно-заповідний фонд України» №2456-XII від 08.08.2021 р. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text>.

59. Звіт про виконання виробничого плану по лісовому господарству за січень-грудень 2018 р. Форма 10-ЛГ (загальна). Затверджено Наказом Держкомлісгоспу України від 05.02.2009. №30.

60. Звіт про виконання виробничого плану по лісовому господарству за січень-грудень 2017 р. Форма 10-ЛГ (загальна). Затверджено Наказом Держкомлісгоспу України від 05.02.2009. №30.

61. Звіт про виконання виробничого плану по лісовому господарству за січень-грудень 2016 р. Форма 10-ЛГ (загальна). Затверджено Наказом Держкомлісгоспу України від 05.02.2009. №30.

62. Звіт про виконання виробничого плану по лісовому господарству за січень-грудень 2015 р. Форма 10-ЛГ (загальна). Затверджено Наказом Держкомлісгоспу України від 05.02.2009. №30.

63. Звіт про виконання виробничого плану по лісовому господарству за січень-грудень 2014 р. Форма 10-ЛГ (загальна). Затверджено Наказом Держкомлісгоспу України від 05.02.2009. №30.

64. Звіт про виконання виробничого плану по лісовому господарству за січень-грудень 2013 р. Форма 10-ЛГ (загальна). Затверджено Наказом Держкомлісгоспу України від 05.02.2009. №30.

65. Звіт про виконання виробничо-фінансового плану по лісовому і мисливському господарству та охороні навколишнього природного середовища за січень-грудень 2021 р. Форма 10-ЛГ (загальна). Затверджено Наказом Держлісагентства України від 23.04.2019. №267.

66. Звіт про виконання виробничо-фінансового плану по лісовому і мисливському господарству та охороні навколишнього природного середовища за січень-грудень 2020 р. Форма 10-ЛГ (загальна). Затверджено Наказом Держлісагентства України від 23.04.2019. №267.

67. Звіт про виконання виробничо-фінансового плану по лісовому і мисливському господарству та охороні навколишнього природного середовища за січень-грудень 2019 р. Форма 10-ЛГ (загальна). Затверджено Наказом Держлісагентства України від 23.04.2019. №267.

68. Ільїна М.В., Шпильова Ю.Б. Сутнісні характеристики системи сталого рекреаційного природокористування на сільських територіях України. *Бізнес, економіка, сталий розвиток, лідерство та інновації*. 2018. №1. С. 16–25.

69. Калуцький І.Ф., Запоточний М.М. Особливості покращення рекреаційного використання лісових ландшафтів Прикарпаття. *Науковий вісник НЛТУ України*. Збірник науково-технічних праць. 2006. Том 16. Випуск 2. С. 12–19.

70. Калуцький І.Ф., Запоточний М.М., Осташук Р.В. Проблеми збереження гірських лісів в умовах інтенсивного розвитку рекреації на Прикарпатті. *Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України*. зб. наук.-техн. пр. 2011. Вип. 21.13. С. 8–17.

71. Калуцький І.Ф., Зарічняк А.П. Сучасні проблеми рекреаційного лісокористування в Горганах (на прикладі ДП «Осмолодське лісове господарство»). *Карпатський край*. 2018. №1-2(12-13). С. 136–145.

72. Карий О.І., Глинський Н.Ю. Об'єднання зусиль територіальних громад з метою використання їх туристично-рекреаційного потенціалу. *Ефективна економіка*. 2020. №5. [Електронний ресурс]. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2020/17.pdf.

73. Карпук А.І., Лицур І.М. Рекреаційне лісокористування чи заповідання лісів (економічна ефективність та екологічна доцільність). Тези доповідей учасників міжнародної науково-практичної конференції «Лісова типологія як основа наближеного до природи лісівництва». Київ, 9-12 жовтня 2019 року. С. 36–37.

74. Карпук А.І., Миклуш Т.С., Дзюбенко О.М. Організаційно-економічне забезпечення комплексного природокористування на муніципальному рівні: інвестиційно-фіскальні аспекти. *Економіка та держава*. 2018. №9. С. 11–18.

75. Кватирко О.М. Еколого-економічні засади формування механізмів використання конкурентних переваг лісового сектору регіону. *Агросвіт*. 2021. №18. С. 62–72.
76. Кватирко О.М. Забезпечення конкурентоспроможності лісового сектору на еколого-економічних засадах: принципи та особливості. *Агросвіт*. 2021. №19. С. 60–68.
77. Кизим М.О., Ярошенко І.В. Інструменти лісової політики України. *Проблеми економіки*. 2018. № 2(36). С. 66–70.
78. Кифяк В.Ф. Програмно-цільовий метод планування та управління розвитком територіально-рекреаційної системи. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2007. №6(73). С. 165–170.
79. Колісник Б.І. Інтегроване управління лісовим комплексом. Монографія. ІПРЕЕД НАН України, 2012. 582 с.
80. Колмакова В.М., Патока І.В. Економічна складова втрат екосистемних послуг. *Бізнес, економіка, сталий розвиток, лідерство та інновації*. 2019. №2. С. 94–97.
81. Коморна О.М. Оцінка сучасного стану та ефективності використання екосистемних функцій в лісовому господарстві України. *Ефективна економіка*. 2021. №8.
82. Коморна О.М. Теоретико-методичні підходи до оцінювання екосистемних послуг у лісовому господарстві. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2016. Вип. 26.6. С. 32–39.
83. Коробейникова Я., Юрас Ю. Проблеми туристичного ресурсокористування в гірських об'єднаних територіальних громадах Івано-Франківської області. *Екологічна безпека та збалансоване ресурсокористування*. 2019. №1(19). С. 111–119.
84. Кочина Е.В. Экологические особенности рекреационного потенциала лесов степной зоны юго-востока Украины: дис... кандидата биолог. наук: 03.00.16. Днепропетровск, 2010. 265 с.

85. Кравців В.С., Євдокименко В.К., Габрель М.М., Копач М.В. Рекреаційна політика в Карпатському регіоні: принципи формування, шляхи реалізації. Чернівці, 1995. 72 с.
86. Кравченко Н.О. Рекреаційне господарство Полісся: сучасний стан та перспективи розвитку. Ніжин : МІЛАНІК, 2007. 172 с.
87. Краєвська А.С., Мороз О.О., Грабовецький Б.Є. Рекреаційні ресурси санаторно-курортних підприємств: сутність та перспективи використання. Монографія. Вінниця. ВНТУ, 2013. 184 с.
88. Криницька Н.Г. Особливості лісових рекреаційних ресурсів Львівщини. *Науковий вісник Українського державного лісотехнічного університету*. 2004. Вип.14.2. С.184–190.
89. Кульчицька Е.А. Еколого-економічна класифікація рекреаційних навантажень. *Вісник СумДУ*. 2006. №7(91). С. 143–147.
90. Кушнір Н.Б., Дячук О.І. До питання впливу рекреаційно-туристичної сфери на еколого-економічний розвиток регіону. *Вісник НУВГП. Економіка*. 2009. Вип. №2 (46). С. 165–172.
91. Левцов С. Поняття рекреаційної послуги як продукту рекреаційної діяльності. *Ефективність державного управління*. 2013. Вип. 37. С. 443–450.
92. Литвин І., Нек М. Проблеми та перспективи розвитку сільського зеленого туризму в регіоні. *Регіональна економіка*. 2013. №2(68). С. 81–88.
93. Лицур І.М. Еколого-економічні проблеми просторової організації лісового комплексу України. К. РВПС України, 2010. 317 с.
94. Лісівники з усіх регіонів України зібралися на Волині. *Волинські новини*. 18 серпня 2022. [Електронний ресурс]. URL:
95. Лісова рекреація Волині: від початків до рівня нового екотренду. [Електронний ресурс]. URL: <https://lisvolyn.gov.ua/?p=60694>.
96. Лісовий кодекс України від 10.07.2022. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text>.

97. Лопарьова О.Б., Шпарик Ю.С. Динаміка рекреаційно-туристичного навантаження на Прикарпатті. *Лісівництво і агролісомеліорація*. 2008. Вип. 114. С. 140–147.
98. Марків П.Д. Оцінка рекреаційної стійкості лісових насаджень. *Лісівництво і агролісомеліорація*. 2009. Вип. 116. С. 211–213.
99. Маслиган О.О. Оцінка унікальності ядра кластера туризму та рекреації у Закарпатській області. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія Економічні науки. 2015. Випуск 15. Частина 2. С. 114–119.
100. Матуз О., Мендерецький В. Лісокористування Хмельницької області: проблеми, підходи до оптимізації. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Географія. 2019. №2. С. 178–185.
101. Мелешко К.К. Інституціональне та інфраструктурне забезпечення управління туристсько-рекреаційним потенціалом регіону. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Сер. «Економіка». 2020. №16(44). С. 69–73.
102. Мельник А., Мельник Н., Качаровський Р., Єрко, І. Можливості використання туристично-рекреаційного потенціалу в умовах децентралізації (на прикладі ОТГ Волинської області). *Часопис соціально-економічної географії*. 2021. Випуск 30. С. 67–75.
103. Миклуш Т. Комплексне природокористування у лісозабезпечених регіонах: передумови та механізми. *Агросвіт*. 2017. №15–16. С. 77–82.
104. Миклуш Т.С. Економічний механізм комплексного природокористування у Карпатському регіоні: методи та інструменти інвестиційного забезпечення. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. №16. С. 52–60.
105. Миклуш Ю.С. Функції приміських рекреаційно-оздоровчих лісів і продукування кисню. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2012. Вип. 22.11. С. 108–114.

106. Мішенін Є., Мішеніна Г. Концептуальні засади розвитку механізмів державно-приватного партнерства в лісоресурсній сфері. *Економіст*. 2010. №12. С. 23–26.

107. Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України «Про затвердження Правил використання корисних властивостей лісів», №502 від 14.08.2012. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1536-12#Text>.

108. Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України «Про затвердження Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України». 12 вересня 2022 р. за №1043/38379. [Електронний ресурс]. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/re38379?an=1>.

109. Негрич М.Д. Реформи в розвитку лісового господарства Карпатського регіону. *Науково-інформаційний вісник*. 2010. №2. С. 38–41.

110. Нездоймінов С.Г. Підприємницький вектор розвитку регіонального туризму. Монографія. Одеса: Пальміра, 2011. 344 с.

111. Новіцький Р.О. Рекреаційне рибальство в Україні: масштаби, обсяги, розвиток. *Екологія і природокористування*. 2015. Вип. 19. С. 148–156.

112. Онуфрів Я.О. Розвиток рекреаційних територій в структурі ландшафту Сколівського району Львівської області. [Електронний ресурс]. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/may/16653/20.pdf>.

113. Осадча Т. Сільський зелений туризм в Україні: окремі аспекти організації, обліку і контролю. Монографія. Херсон. Олді-плюс, 2009. 290 с.

114. Павлов В.І., Черчик Л.М. Рекреаційний комплекс Волині: теорія, практика, перспективи. НАН України. Ін-т регіон. дослідж. Луцьк. Надстир'я, 1998. 122 с.

115. Павлов В.І., Черчик Л.М., Голян В.А. Підприємництво в локальному рекреаційному комплексі: стратегія розвитку (за матеріалами

Шацького району Волинської області). Монограф. Ін-т Європ. Інтеграції. Луцьк. Надстир'я, 2000. 156 с.

116. Павловська Т.С., Білецький Ю.В., Вілюра Т.С. Рекреаційно-оздоровчі ліси Волинської області. *Науковий огляд*. 2017. №4(36). С. 1–10.

117. Павловська Т.С., Білецький Ю.В., Рудик О.В., Самолук І.В. Рекреаційно-оздоровчі ліси ДП «Любомльське ЛГ». *Географія і туризм*. 2019. Вип. 49. С. 137–148.

118. Пантелеймоненко А.О., Гончаренко В.В. Кооперативи у сфері рекреаційних послуг: досвід США. *Центрально-український науковий вісник. Економічні науки*. 2019, вип. 3(36). С. 36–44.

119. Петрович Й., Бондаренко Ю., Просович О. Інституційне середовище як важлива передумова розвитку рекреаційно-туристичної сфери. *Вісник НУ «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми економіки та управління», 2019. Вип. 6, №3, С. 3–15.

120. Писаревський І.М., Мелешко К.К. Туристично-рекреаційний потенціал як елемент конкурентоспроможності територій. *Бізнес Інформ*. 2019. №12. С. 148–154.

121. Питуляк М.Р., Питуляк М.В. Особливості рекреаційного лісокористування в Тернопільській області. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: географія. 2017. Вип. 43.2. С. 185–190.

122. Піляк О.І., Джусов О.А. Поточний стан і перспективи залучення іноземних інвестицій з метою забезпечення підвищення економічного потенціалу підприємств туристичної галузі України. *Ефективна економіка*. 2020. №7. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8069>.

123. Приліпко С.М. Розвиток обслуговуючої кооперації сільських територій: теорія та практика : монографія. Київ : ТОВ «Август Трейд», 2019. 372 с.

124. Прокопович О.Р. Європейський досвід впровадження еколого-економічних проєктів у діяльність лісових кластерів. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2012. Вип. 22.15. С. 96–100.

125. Пугінська В.В. Аналіз сучасного розвитку лісового господарства в Україні та перспективи його вдосконалення. *Бізнес-навігатор*. 2021. Випуск 1(62). С. 59–65.

126. Пугінська В.В., Чиняк В.В. Рекреаційне лісокористування як перспектива розвитку лісової галузі в Україні. *Актуальні проблеми використання потенціалу економіки країни: світовий досвід та вітчизняні реалії*: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції. м. Дніпро, 28 листопада 2020 р. Частина 1. Дніпро: ПДАБА, 2020. С. 115–117.

127. Пушкар Б.Т., Пушкар З.М. Територіальна організація рекреаційного господарства регіону. Тернопіль. «Вектор», 2014. 196 с.

128. Рекреаційно-туристичний потенціал регіонів України: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку : матеріали II Всеукр. наук.-практ. інтернетконференції (м. Луцьк, 15–16 травня 2018 р.). Луцьк. Терен, 2018. 100 с.

129. Реформа лісу – що відбувається? *Економічна правда*. 9 вересня 2022. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/09/9/691306/>.

130. Рисін Л.П. Оптимізація складу і структури лісів рекреаційного призначення на типологічній основі. Координаційна нарада м. Савгалпілс. Рига, 1984. С. 18–21.

131. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Державної стратегії управління лісами України до 2035 року» від 29 грудня 2021 р. №1777-р. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-2021-%D1%80#Text>.

132. Сакаль О.В. Ефективне управління землями лісогосподарського призначення. К., ДУ ІЕПСР НАН України. 2012. 176 с.

133. Синякевич І., Соловій І., Дейнека А. Лісове господарство України в ХХІ ст.: сценарії розвитку. *Економіка України*. 2007. № 9. С. 72–81.
134. Січка І.І. Туристично-рекреаційний потенціал Закарпаття та проблеми інвестиційного забезпечення регіону. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія Економіка. 2011. Випуск 2(34). С. 47–53.
135. Смовженко Т.С., Графська О.І. Оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів України. *Регіональна економіка*. 2020. №2. С. 44–57.
136. Снітинський В., Бальковський В., Лисак Г. Стійкість лісових ресурсів Львівської області до рекреаційного навантаження. *Вісник Львівського національного аграрного університету : агрономія*. 2009. №13. С. 64–67.
137. Соловій І.П., Лесюк Г.М. Особливості державно-приватного партнерства в умовах реформування системи управління лісами та лісовим господарством України. *Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова*. 2016. Т. 21. Вип. 8(50). С. 89–93.
138. Статистичний щорічник України за 2017 рік. Державна служби статистики України. Київ, 2018. 541 с.
139. Статистичний щорічник України за 2018 рік. Державна служби статистики України. Житомир. ТОВ «БУК-ДРУК», 2019. 482 с.
140. Статистичний щорічник України за 2019 рік. Державна служби статистики України. Київ, 2020. 465 с.
141. Статистичний щорічник України за 2020 рік. Державна служби статистики України. Київ, 2021. 455 с.
142. Статистичний щорічник України за 2021 рік. Державна служби статистики України. Київ, 2022. 447 с.
143. Стеченко Д.М., Безуглий І.В. Наукові аспекти удосконалення організаційно-економічного механізму регулювання сфери надання

рекреаційно-туристичних послуг. *Регіональна економіка*. 2013. №4. С. 157–166.

144. Ступень М.Г., Андрушенко В.Ю. Територіальна привабливість природно-рекреаційних ресурсів Житомирщини. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 17. Част. 4. С. 94–97.

145. Територіальні громади в умовах децентралізації: ризики та механізми розвитку: монографія / за ред. Кравціва В. С., Сторонянської І. З. Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України, 2020. 531 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).

146. Торосов А.С. Марченко Ю.В., Жежжун І.М. Перспективи залучення приватних структур до виконання робіт у державному лісовому господарстві. *Лісівництво і агролісомеліорація*. 2009. Вип. 116. С. 270–275.

147. Фурдичко О., Дребот О. Лісовий сектор економіки України: проблеми і перспективи розвитку. *Економіка України*. 2012. №3. С. 70–80.

148. Харічков С.К., Дишловий І.М., Нездоймінов С.Г. Регіональна парадигма цільової програми розвитку рекреації та туризму. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2011. № 2. С. 221–230.

149. Химинець В.В. Кластерна модель лісогосподарського комплексу в умовах сталого розвитку Карпатського регіону. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2013. Вип. 3(40). С. 194–198.

150. Христенко Г.М., Герасимів З.М., Підлужна О.Б. Сільський зелений туризм в Україні: проблеми і перспективи розвитку. *Ефективна економіка*. 2019. №9. [Електронний ресурс]. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/9_2019/54.pdf.

151. Чабанчук В., Мельнійчук М. Використання поліських лісових ландшафтів Рівненщини у рекреації та туризмі. *Наукові записки*. 2015. №2. С. 147–152.

152. Черчик Л.М. Маркетинг рекреаційних територій: теорія, методологія, практика. Монографія. Луцьк. РВВ Луцького держ. техн. ун-ту, 2006. 135 с.

153. Черчик Л.М. Проблеми та перспективи ресурсного забезпечення рекреаційного підприємництва. *Галицький економічний вісник*. 2002. №4. С. 115–119.

154. Черчик Л.М. Сучасні реалії формування та розвитку регіональних рекреаційних систем в умовах посилення інтеграційних процесів. *Економічний форум*. 2012. №4. С. 228–236.

155. Шестак М.Л. Державно-приватне партнерство в лісовому господарстві: перспективні напрями та проблеми інституціоналізації. *Економіст*. 2015. №3. С. 30–32.

156. Шестак М.Л. Кластери як інституціональна передумова підвищення еколого-економічної ефективності лісокористування. *Агросвіт*. 2016. №22. С. 24–27.

157. Шпак Л.О. Напрями та механізми регулювання туристично-рекреаційної сфери на регіональному рівні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 21. С. 28–30.

158. Шпильова Ю., Ільїна М. Сільська територія як складна соціально-екологічна система. *Економіка природокористування і охорони довкілля*. 2017. С. 202–209.

159. Шпильова Ю., Носуліч Т. Екосистемні послуги в системі стимулювання сталого розвитку територій. *Економіка природокористування і охорони довкілля*. 2016. С. 228–236.

160. Юрій Болоховець: Рекреаційні можливості наших лісів потрібно використовувати! 0412. Сайт міста Житомира. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.0412.ua/news/3088784/urij-bolohovec-rekreacijni-mozlivosti-nasih-lisiv-potribno-vikoristovuvati>.

161. Юрій Болоховець: Як Україні почати заробляти на карбонових сертифікатах. *Економічна правда*. 15 грудня 2022. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/12/15/695033/>.

162. Якимчук О. Державна політика в умовах кліматичних змін: оцінка екосистемних послуг задля збалансованого розвитку територій. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. №4. С. 145–151.

163. Яковенко І.М. Теоретико-методологічні основи рекреаційного природокористування (суспільно-географічне дослідження). Автореф. дис... д-ра геогр. наук: 11.00.02. НАН України. Ін-т географії. К., 2004. 31 с.

164. Яценко А. Д. Основні види рекреації та туризму у територіальних рекреаційних лісокультурних системах Північно-Західного Приазов'я. *Географія та туризм*. 2013. Вип. 25. С. 326–333.

165. Яценко А.Д. Значення та перспективи розвитку рекреаційного лісокористування у територіальній рекреаційній соціокультурній системі Північно-Західного Приазов'я. *Часопис соціально-економічної географії*. 2016. Випуск 20(1). С. 181–184.

166. Dwyer L., Edwards, D., Mistilis, N. (2009). Destination and enterprise management for a tourism future. *Tourism Management*, 30(1), 63–74.

167. Engels B. (Ed.) Sustainable Tourism and European Policies. The European Agenda 21 for Tourism. Report of the NGO-Workshop. Isle of Vilm, 24th-26th of March 2003 Bonn, Germany 2003 P.104. URL: <https://www.bfn.de/fileadmin/MDB/documents/skript95.pdf>.

168. Fleischer A., Felsenstein D. (2000). Support for rural tourism: Does it make a difference? *Annals of Tourism Research*, 27 (4), 1007–1024.

169. Tribe J. (2011). *The Economics of Recreation, Leisure and Tourism*. London: Routledge.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України, які входять до міжнародних наукометричних баз даних

1. Гюлтекін О.О. Еколого-економічне забезпечення рекреаційного лісокористування в умовах поглиблення децентралізаційних процесів. *Економіка та суспільство*. 2022. №44. [Електронний ресурс]. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1837/1773>.
2. Голян В.А., Гюлтекін О.О. Функціонування підприємницьких структур у сфері рекреаційного лісокористування: інституціональні передумови, економічні вигоди та екологічні обмеження. *Агросвіт*. 2022. №22. С. 12–23. (Голян В.А. ідентифікував економічні вигоди та екологічні обмеження у сфері рекреаційного лісокористування. Гюлтекін О.О. розкрила специфіку функціонування підприємницьких структур у сфері рекреаційного лісокористування).
3. Голян В.А., Гюлтекін О.О. Фінансово-інвестиційне забезпечення розбудови інфраструктури рекреаційного лісокористування в умовах поглиблення інституціональних трансформацій у лісовому секторі: еколого-економічні аспекти. *Інвестиції: практика та досвід*. 2022. №22. С. 5–12. (Голян В.А. виявив основні етапи поглиблення інституціональних трансформацій у лісовому секторі України. Гюлтекін О.О. охарактеризувала форми фінансово-інвестиційного забезпечення рекреаційного лісокористування).
4. Голян В.А., Гюлтекін О.О., Гордійчук А.І. Інституціоналізація еколого-економічного впливу територіальних громад на суб'єкти рекреаційного лісокористування в умовах децентралізації. *Економіка та суспільство*. 2022. №45. [Електронний ресурс]. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1996/1924>. (Голян В.А. розкрив сутнісно-змістовні виміри впливу органів місцевого самоврядування на розвиток рекреаційного лісокористування. Гюлтекін О.О. виявила резерви результативнішого використання рекреаційного потенціалу

лісів в умовах поглиблення децентралізації. Гордійчук А.І. проаналізувала особливості еколого-економічного розвитку територіальних громад).

5. Гюлтекін О.О. Рекреаційне лісокористування в умовах децентралізації: інституціональні засади та природно-ресурсні передумови. *Агросвіт*. 2023. №1. С. 68–74.

6. Гюлтекін О. О. Еколого-економічне забезпечення рекреаційного лісокористування в умовах децентралізації: передумови, цілі та вимоги воєнного часу. *Бізнес Інформ*. 2023. №2. С. 114–122.

7. Мединська Н.В., Гюлтекін О.О. Інституціональне середовище формування механізмів еколого-економічного забезпечення введення об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури. *Бізнес Інформ*. 2023. №3. С. 51–57. (Мединська Н.В. виявила ключові характеристики формування механізмів еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування. Гюлтекін О.О. розкрила зміст інституціонального середовища еколого-економічного забезпечення введення у господарський обіг об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури).

8. Гюлтекін О.О., Демидюк С.М., Матрунчик Д.М. Рекреаційне лісокористування в системі інноваційної трансформації регіональних лісових комплексів: еколого-економічні аспекти. *Економіка та суспільство*. 2026. №85 [Електронний ресурс]. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/7824> (Гюлтекін О.О. виокремила еколого-економічні аспекти рекреаційного лісокористування. Демидюк С.М. розкрив основні напрями інноваційної трансформації регіональних лісових комплексів. Матрунчик Д.М. виявив специфіку трансформації регіональних лісових комплексів в сучасних умовах).

Опубліковані статті апробаційного характеру

9. Гюлтекін О.О. Стимулювання рекреаційного лісокористування як пріоритет низько вуглецевого розвитку в умовах поглиблення децентралізаційних процесів. *Зелена економіка та низьковуглецевий розвиток: глобальні виклики та реалії за умов повоєнного часу*: матеріали III Міжнародної науково-

практичної конференції (м. Київ, 16 грудня 2022 р.). Львів-Торунь. Liha-Pres, 2022. С. 41–44.

10. Мединська Н.В., **Гюлтекін О.О.** Рекреаційне лісокористування як пріоритет використання самозаліснених земель. *Формування сталого землекористування: проблеми та перспективи*. Матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 17–18 листопада 2022 р.). Київ. Редакційно-видавничий відділ НУБіП України, 2022. С. 41–43. (*Мединська Н.В. визначила пріоритети використання самозаліснених земель. Гюлтекін О.О. сформувала авторський підхід до використання самозаліснених земель у рекреаційному лісокористуванні*).

11. Гюлтекін О.О. Рекреаційне лісокористування як базова детермінанта комплексного освоєння лісоресурсного потенціалу сільських територій. *Економіка, фінанси, облік і право в умовах сучасних викликів: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції*. 21 жовтня 2022 р. Полтава: ЦФЕНД, 2022. С. 39.

12. **Гюлтекін О.О.**, Голян В.А. Програмне цілепокладання розвитку рекреаційного лісокористування в умовах воєнного стану. *Інноваційні тенденції сьогодення в сфері природничих, гуманітарних та точних наук*. Матеріали II Міжнародної наукової конференції. м. Дніпро. 17 березня 2023 р. Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця. Європейська наукова платформа, 2023. С. 114–122. (*Гюлтекін О.О. визначала дорожню карту програмного цілепокладання розвитку рекреаційного лісокористування в умовах воєнного стану. Голян В.А. проаналізував резерви підвищення результативності рекреаційного лісокористування у багатолісних регіонах*).

13. Гюлтекін О.О. Інституціональне середовище рекреаційного лісокористування: сутність та складові. *Реформування міжнародних економічних відносин і світового господарства в сучасних умовах*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 24-25 березня 2023 р. Ужгород. С. 84–86.

14. Гюлтекін О.О. Механізми та інститути еколого-економічного забезпечення функціонування об'єктів рекреаційної лісогосподарської інфраструктури. *Стале ведення лісового господарства в умовах кліматичних змін: від досліджень до практики. З нагоди 100-річчя ВП НУБІП УКРАЇНИ «Боярська лісова дослідна станція»*: тези доповідей учасників міжнародної науково-практичної конференції. 23 жовтня 2025 року. Боярка. 2025. С. 79–82.

Додаток Б

Основні показники для проведення регресійного аналізу залежності фактичного фінансування використання корисних властивостей лісів для рекреаційних цілей від найбільш попередньо вибраних предикторів у державному лісовому секторі України у 2013-2024 роках*

Показники	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Фактичне фінансування використання корисних властивостей лісів для рекреаційних цілей, млн грн	0,5	0,3	0,45	0,69	0,7	1,5	1,1	0,4	4	3,6	0	0,7
Чистий прибуток підприємств ДАЛРУ, млн грн	98,4	183,2	782	565	471,9	466,1	291,5	194,8	1 017,50	906,8	2892	2483,4
Фінансування благоустрою рекреаційних ділянок для охорони лісу від пожеж, млн грн	5,4	4,6	6,9	12,4	13,8	16,4	17	16,6	56,3	41,3	18,2	20,7
Площа благоустрою рекреаційних ділянок для охорони лісу від пожеж, тис. га	1,93	1,16	1,7	1,7	1,8	1,8	1,6	1,6	0,9	0,6	0,4	1
Видатки на лісове і мисливське господарство, млн грн	2327,9	2628,7	3582,3	4415,9	5070,2	6738,6	6601,7	6312,7	9535,3	10210,5	9123,9	9997,4
Площа лісорозведення шляхом садіння і висівання лісу, тис. га	13,9	5,2	2,4	2,6	1,7	1,9	2,2	2,15	3,2	1,8	5,9	6,1
Видатки на лісорозведення шляхом садіння і висівання лісу, млн грн	19,3	10,3	4,7	4,5	4,5	5,7	6,9	6,9	10,8	8,2	37	62,3
Фактичне фінансове забезпечення збереження природно-заповідного фонду, млн грн	54	55,6	65,4	65,4	93	125,5	133,4	143	150,7	166,5	179,3	194,2
Площа рубок догляду за лісом, тис.га	86	81,8	85,4	86,1	89,7	87,6	83,8	74,5	92,2	97,9	102,2	92,3

*розраховано за даними ДАЛРУ

Додаток В

Кореляційна матриця вибору найбільш детермінуючих фактичне фінансування використання корисних властивостей лісів для рекреаційних цілей предикторів у державному лісовому секторі України у 2013-2024 роках*

Показники	Фактичне фінансування використання корисних властивостей лісів для рекреаційних цілей, млн грн	Видатки на лісове і мисливське господарство, млн грн	Площа лісорозведення шляхом садіння і висівання лісу, тис. га	Видатки на лісорозведення шляхом садіння і висівання лісу, млн грн	Чистий прибуток підприємств ДАЛРУ, млн грн	Фінансування благоустрою рекреаційних ділянок для охорони лісу від пожеж, млн грн	Площа благоустрою рекреаційних ділянок для охорони лісу від пожеж, тис. га	Фактичне фінансове забезпечення збереження природно-заповідного фонду, млн грн	Площа рубок догляду за лісом, тис.га
Фактичне фінансування використання корисних властивостей лісів для рекреаційних цілей, млн грн	1								
Видатки на лісове і мисливське господарство, млн грн	-0,053	1							
Площа лісорозведення шляхом садіння і висівання лісу, тис. га	0,916	0,245	1						
Видатки на лісорозведення шляхом садіння і висівання лісу, млн грн	-0,372	-0,722	-0,577	1					
Чистий прибуток підприємств ДАЛРУ, млн грн	0,568	0,664	0,777	-0,732	1				
Фінансування благоустрою рекреаційних ділянок для охорони лісу від пожеж, млн грн	-0,297	0,092	-0,301	0,053	-0,307	1			
Площа благоустрою рекреаційних ділянок для охорони лісу від пожеж, тис. га	-0,217	0,816	0,025	-0,476	0,457	0,448	1		
Фактичне фінансове забезпечення збереження природно-заповідного фонду, млн грн	0,358	0,692	0,613	-0,682	0,957	-0,227	0,562	1	
Площа рубок догляду за лісом, тис.га	0,351	0,745	0,465	-0,713	0,634	0,070	0,444	0,520	1

*розраховано за даними ДАЛРУ

Додаток Д

**ДЕРЖЛІСАГЕНТСТВО
ДЕРЖАВНЕ СПЕЦІАЛІЗОВАНЕ ГОСПОДАРСЬКЕ
ПІДПРИЄМСТВО «ЛІСИ УКРАЇНИ»
(ДП «ЛІСИ УКРАЇНИ»)
ЦЕНТРАЛЬНИЙ ЛІСОВИЙ ОФІС**

пров. Медичний, 4, м. Черкаси, 18009, тел. (0472) 37-03-75

e-mail: tsentralnyi.lo@e-forest.gov.ua, ЄДРПОУ 44768034

04.04.2024 № 81/дд-2024

Довідка

про впровадження результатів дисертації Гюлтекін Оксани Олександрівни
«Еколого-економічне забезпечення рекреаційного лісокористування в
умовах децентралізації»
в управлінську та виробничу діяльність

Зростання вагомості лісового господарства в соціально-економічному піднесенні регіонів та територіальних громад у зв'язку з поглибленням децентралізації влади та реформи місцевого самоврядування потребує підвищення рівня комплексності використання екосистемних послуг лісових біогеоценозів, в першу чергу рекреаційної цінності лісів.

У дисертації Гюлтекін Оксани Олександрівни розроблено авторський підхід до формування системи еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування в умовах децентралізаційних процесів та імплементації передового іноземного досвіду ведення невиснажливого лісового господарства, що повною мірою відповідає пріоритетам Державної стратегії управління лісами України до 2035 року в частині освоєння рекреаційної цінності лісоресурсного потенціалу.

У діяльності окремих відділів Центрального лісового офісу ДП «Ліси України» використовуються результати дисертації Гюлтекін Оксани Олександрівни, що пов'язані з розробленням науково-методичних підходів до узагальнюючої оцінки результативності еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування, які передбачають детермінацію впливу фінансових та просторових характеристик господарського освоєння рекреаційного потенціалу лісів на рівень фактичного фінансування використання корисних властивостей лісових біогеоценозів для рекреаційних цілей.

**Керівник Центрального лісового офісу
ДП «Ліси України»,
доктор економічних наук**

Олександр ДЗЮБЕНКО

Додаток Ж

ВОЛИНЬСЬКА ОБЛАСНА РАДА

майдан Київський, 9, м. Луцьк, 43027, тел. (0332) 778 300, факс (0332) 778 319
e-mail: post@volynrada.gov.ua, http://volynrada.gov.ua, код згідно з ЄДРПОУ 00022444

08.03.2024 № 322/51/2-24 на № _____ від _____

Довідка

**про впровадження результатів дисертаційної роботи Гюлтекін Оксани
Олександрівни «Еколого-економічне забезпечення рекреаційного
лісокористування в умовах децентралізації»**

Волинська область у всеукраїнському масштабі є лідером в частині розбудови об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури, оскільки в регіоні на землях лісового фонду сформована мережа об'єктів «Лісовичок».

Створення умов для підвищення результативності реабілітації постраждалих внаслідок російської агресії громадян України, зростання ефективності використання туристично-оздоровчого потенціалу територіальних громад, комерціалізації потенціалу екосистемних послуг лісів потребують подальшої розбудови мережі об'єктів інфраструктури рекреаційного лісокористування. У дисертаційній роботі Гюлтекін О.О. розроблено інституціонально-програмні засади та прикладний інструментарій еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування з врахуванням викликів воєнного часу та повоєнного відновлення, а також переваг поглиблення децентралізації, що свідчить про її актуальність та своєчасність.

У діяльності Волинської обласної ради при реалізації Програми розвитку інфраструктури у Волинській області на 2019-2022 роки використано результати дисертаційної роботи Гюлтекін О.О., які стосуються формування моделі еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування з врахуванням наслідків бюджетно-фіскальної децентралізації та вимог воєнного стану, розроблення механізму еколого-лісівничого регулювання рекреаційного навантаження на лісові біогеоценози та механізму еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування на рівні територіальної громади.

Голова

Григорій НЕДОПАД

Додаток 3

ПОГОДЖЕНО

Проректор з науково-педагогічної
роботи та цифрової трансформації

 Олена ГЛАЗУНОВА
«07» 10 2026 р.

ЗАТВЕРДЖЕНО

Проректор з наукової роботи
та інноваційної діяльності

 Оксана ТОНХА
«07» 10 2026 р.

АКТ

**про використання результатів дисертаційної роботи
у навчальному процесі**

Даним Актом констатується, що результати дисертаційної роботи Гюлтекін О.О. на тему «Еколого-економічне забезпечення рекреаційного лісокористування в умовах децентралізації», яка представлена до захисту на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 «Економіка» (галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»), використовуються кафедрою земельного кадастру у навчальному процесі при підготовці студентів ОС «Магістр». Зокрема, розроблені Гюлтекін О.О. інституційно-програмні засади еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування, які базуються на інформаційно-цифрових, еколого-ресурсних та інституційних передумовах програмного цілепокладання (досягнення основних, допоміжних та забезпечувальних цілей формування набору рекреаційно-туристичних продуктів при дотриманні вимог зміцнення екологічної стійкості лісових біогеоценозів) використовуються при підготовці лекційного матеріалу та плану семінарських занять з дисципліни «Методологія та організація наукових досліджень». Крім того, сформований Гюлтекін О.О. механізм еколого-економічного забезпечення рекреаційного лісокористування на рівні територіальної громади, який охоплює інструментарій еколого-лісівничого впливу, інструментарій бюджетної підтримки, інструментарій економічного стимулювання, інструментарій реалізації угод публічно-приватного партнерства, що забезпечить зміцнення екологічної стійкості лісових біогеоценозів, примноження лісового біорізноманіття, комерціалізацію корисних властивостей лісів, розбудову індустрії мисливського господарства, використовується при формуванні лекційного матеріалу та змістовного наповнення практичних занять з навчальної дисципліни «Кадастри природних ресурсів».

Декан факультету
землевпорядкування

Олександр ШЕВЧЕНКО

Завідувач кафедри
земельного кадастру

Наталія МЕДИНСЬКА